

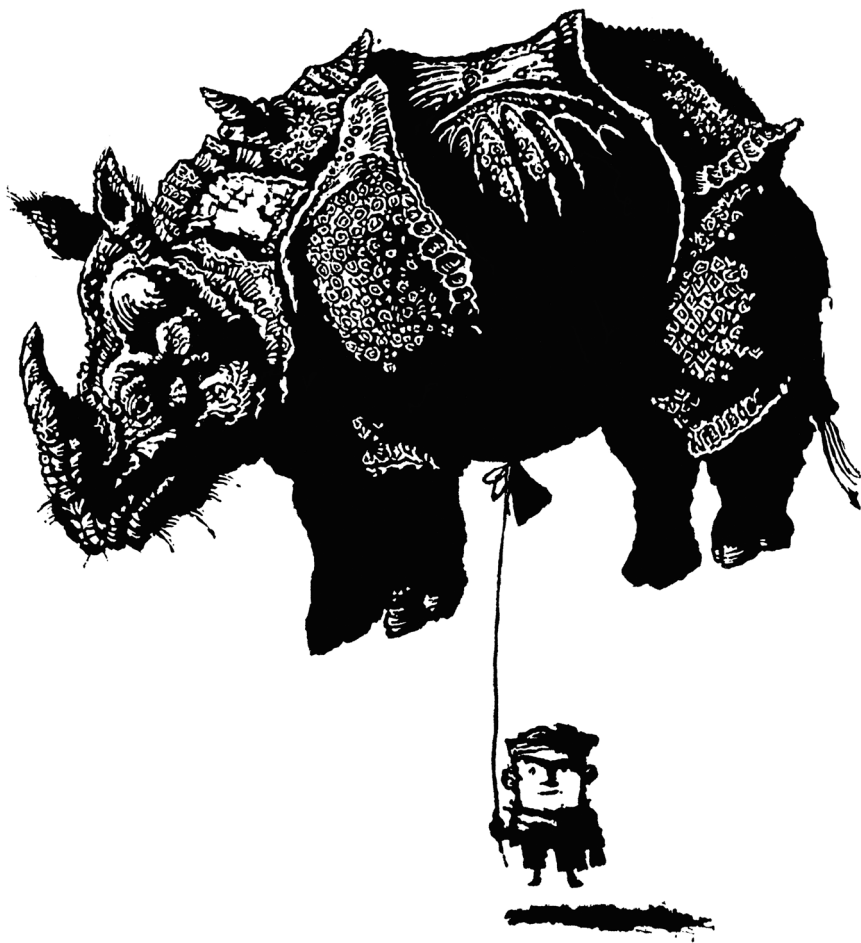
TARTALOM

- 3 Túrjei Zoltán: Bőrön belül; Mérhetetlen; A virrasztás bajnokai
- 5 Mohás Livia: Fiatal farkas (Emlékezések), 5. rész
- 19 Gála Edit: Következtetés; Metamorfózis
- 22 Bíró Gergely: Természetem döggútja
- 28 Kiss Lajos: Illyés Gyuláról szólván
- 34 Bíró József: Aztán tovább; Utca felőli nézet; Éjszakai rögtönzés
- 36 Ablonczy László: Magyargyász, átok és pódium, 2. rész
- 47 Halász Péter: Venczel József Hitel-es üzenetei
- 51 Tófalvi Zoltán: A „megöngyilkolt”
(Nyolcvanéves lenne Visky Árpád)
- 63 Csíki András: talppal az ég felé; Mindennek előtte; Reggeli sirám
- 65 Gyurácz Ferenc: Olyanok ők
(Egy erdélyi zenekar útja)
- 84 Miskolczy Ambrus: Trianontól a magyar–román közös történelemkönyvig
- 91 Köő Artúr: Apponyi Albert oktatásügyi törvényeinek külföldi lejáratása Trianon után
(Constantin Angelescu és a Lex Apponyi)
- 106 Zimonyi Zoltán: Szélárnyék a Viharsarokban
(Féja Géza kriminalizálásának kísérlete, 1945–1949)

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga Császár Vera Makina munkáiból nyújt válogatást.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor](#);
Főszerkesztő: Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor, Tevely Arató György; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László.
Felelős kiadó: A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A Hitel folyóirat és Könyvkiadás szakmai program megvalósítását 2020. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofigetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. Előfizetési díj: egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238–9908.
E-mail: Tevely Arató György (esszé, tanulmány), arato@hitelfolyoirat.hu; Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Császár Vera Makina: Művészetről: Hommage á Albrecht Dürer & Líviusz Gyulai
(magasnyomású metszet, 230×220 mm, 2008)

Türjei Zoltán

Bőrön belül

Ráncok takarják előlem az életet.
Barázdáik egy-egy reggelem.
Szép vagyok, de csak kívülről látszom.
A bőrön belül senki nem érinti csillagom.
Az egymást ölelő héjak simák és édesek.
Hagyma nő magából ilyen semmi-koszorúnak.
Omoljanak egymásba hegyek,
vonuljanak zöld szagú erdők,
dübörgő gölemek a földeken,
robbanjanak szupernóvák fekete ős-terekben,
hasadjanak atommagok kristály-villanással,
teljenek el pillanatok éger-suhanással,
érkezzenek megváltók szírom-lebegéssel,
én csak magamra várok,
a világnak fénylő süvegében.

Mérhetetlen

Metsző délutánok sorakoznak,
mint az út menti fák.
Várják a kihalást, türelmesek.
Aki nem él, annak van ideje.
Pontosabban nincs.
És ez mérhetetlenül több annál,
mint akinek van.

A virrasztás bajnokai

Takuu (Pápua Új-Guinea) / d.sz. 4° 45' / k.h. 136° 59' /
terület: 1,4 km² / népesség: 560 fő

A nulla nem szám, a nulla tagadás.
Három betű kellene csak a maradáshoz,
de a nedves talajon nem érik a búza.
A szigetlakók mind égő tekintetűek.
A virrasztás bajnokai ők, kitárt sebeikkel várják a megváltót.
Kösse be, nyomjon rá kenőcsöt, vagy vágja ki végleg.
Az esték csendben telnek.
A tűz halk pattogása jelzi, hogy még nem múlt el minden.
A ritkuló foltok még mindig határozott elrendeződést mutatnak.
A semmihez végtelennek tűnő út vezet, telve létezéssel.
Idővel hozzá lehet szokni ehhez is.
Új nyelveket már nem kell tanulni, csak a régit elfelejteni.
Egyre kevesebb helynek van neve.
Már csak egy partszakasznyi sáv a minden,
mielőtt beleolvad az óceánba.

Mohás Livia

Fiatal farkas

(Emlékezések)

5. rész

Akár egy gejzír, felszökken a kultikus tisztelet, ha Kazinczy, ha Tisztelendő Mater Benes Anna nevét meghallom, meglátom. A kettő együtt, kéz a kézben jár, mert a magyartanárnőtől kaptam a nyelvújítót, akire rég nem emlékeznek Benes Anna nélkül.

Olvasom, hogy a „féltékeny” szavunkat neki köszönhetjük. Az agy e pillanatban a kultikus alakokról máris átkapcsol a szerelemre, exférjemre, a gyűlölködésre, hasonló gyötrelmesen földi dolgokra, nagyon sajnálom. A tudatom mást akar, egyetértek az ezoterikus tapasztalattal: agyunk szűrő, az univerzumból hozza a tudatba, amit odafentről akarnak, tehát most nem Kazinczyt és Benest akarják.

Féltékenység. Mintha bezártak volna egy átlátszó kocka alakú dobozba, se levegő, se mozgás, csak merevség és fuldoklás. Kívülről úgy látni, rendben van minden, kívülről még a kocka sincs. Nincs beszorulva oda a buta, fiatal nő, a fiatal farkas. Akkor kezdődött, amikor Haskit kiengedték a tudószanatóriumból. A műtét sikerült, földre zuhant, elfáradt angyalnak láttam a betegágyon, most meg én voltam rohadtul fáradt, mert ezen a télen reggeltől délutánig tanítás, utazás a szanatóriumba, estefelé Tetához, a gyerekgondozóhoz, kicsi Haski nála dekkolt, mert a hegyen, ahol laktunk volt, fűteni nem lehetett, ide estem be, este valamikor. Még nem volt a kocka. Mikor Haski kijött, örültem.

Felrakták a fehér, mázolatlan cserépkályhát, amúgy is közeledett a tavasz.

Másfajta hidegség csapott meg, nem nézett rám, alig szólt hozzám, mintha nem is lennék. Talán egyszeriben sok voltam. Ebből lett a kocka, a levegőtlen.

Egyszer csak megérkezett Olga, a híresen sikeres sportoló, látogatta a lába-doziert. Hevesen csapkodó festett szőke haj, életerő, elegancia és az a „na és?, kit érdekel?” hányavetiség. Akkoriban (Rákosi-, Gerő-uralom) a hatalom kényeztette a sportolókat, eredményeik az új rendszernek jó pontokat hoztak, pénzt-paripát-fegyvert, déli gyümölcsöt és prémium utat nekik!

MOHÁS LÍVIA (1928) József Attila-díjas író, pszichológus, tanár. Legutóbbi kötete: *Arcképvázlat Szabó Magda rejtőzködő személyiségéhez* (2018).

Amint Olga megjelent, Haski kisütött, mint a Nap. Nézett rá tág szürke szemmel, vígan csevegett. Sport, közös élmények, versenyek. Megismétlődött a testvérem első zongorázása otthon, édesapa parttalan gyönyörködése, amiből én kimaradtam, amott ültem, távol.

Utálok a rinyálást. Inkább a hatalom kényeztetéséről: Olga szeretője Sztálin-díjas író, Aczél Tamás, a kényeztetettek közé sorolták.

Nem, nem. Emlékezéseimnek ez a szakasza taszít. Testem közérzetét is földhöz csapja. A gyomrom fáj. Talán mert ma sem tudom igazán és pontosan, hogy miért keletkezett az a levegőtlen doboz. Nem féltékenységből, nem, hanem az a „rám se néz”, „nem beszélget velem”, eltűnt Dubicsány hevesége. Az a hidegség! Hol hibázott a fiatal farkas? Marhára elfáradt, lefogyott közben, míg az első, a hypostil lakásban beteget ápolt, később látogatta a távoli szanatóriumban, cipelte neki naponta, amit kért, könyveket, albumokat szakmai könyvtárakból, rohant a kis Haskihoz, és este a fagyos lakásba.

A patológiában ismerős eset, mikor az ápoló beleszeret az ápoltnak és *nem ereszti felgyógyulni*. De én eresztettem! Film is készült a patológiai esetről, a magányos nő hegyi házában boldogan ápolja kedvenc íróját, aki véletlenül épp a közelben szenvedett síbalesetet; az író már meggyógyul. Ám a nő mindenféle gonoszsgot elkövet, hogy magánál tartsa, magához láncolja. Igen. Meglehet. Haski kiszolgáltatottsága átszállt rám, mint egy ronda madár. Ha jól emlékszem, az író is meggyűlölte a szerelmes ápolónőt. Túl kacifántos a gondolat? Sokkal egyszerűbb az ügy? Csupán rossz ápoló voltam? Ezért lett elege?

Nem kínozem emlékeimet. Inkább a zene. Jöjjön a zene, ha még mindig itt vagyok életre kivetetten, értésre szorítottan, magam múltjának felfogására ítélve. Vissza kell húzódnom a jógában tanult gondolkozásmódba, az Egész tiszteletébe, a Nagy Nyugalomba. Azt mondja Szabados György zeneszerző, a nyugati világ gondjai oly hatalmasok, hogy azokat a kisarkított győzni akarással nem lehet megoldani. Remélhetni: a keleti mentalitás fogja átszellemesíteni Nyugatot, visszaadja az Egészben látást és magatartásmódot, és a személyes jóindulatot.

A kis Haski felesége olyan szeretethullámot indított felém, hogy csak kapkodok a fejem. Elárultam neki gyengeségemben a titkom, a vágyakozáshoz, nem inkább a sóvárgáshoz hasonló: szeretnék már odaát lenni.

Csak kapkodok a fejem. A kis Haski felesége abban hasonlít Bussa Marcsókához, hogy áradó, forró szeretetét majdnem gátlás nélkül képes kimutatni, kimondani, elragozni, virágoztatni, akár a nyílt színen. Első látogatásakor fiam mellett ült a szófán, és folyton csókolgatta. A többi vendég és a szülők jelenléte semmit se zavarta. Később halkán, próbáltam szelíden mondani neki, ezt talán ne tegye, ő hevesen, ártatlanul felkiáltott: „De mikor úgy szeretem!” – mintha ez a tény mindenre felmentést adhatna. Mindenre? Kérdeztem magamtól, vajon a gyilkosságra is? De ez blöff, hagyjuk. Az én hófokom sokkal hűvösebb, talán sokat figyeltem az apácák visszafogott, fegyelmezett lényét, és a mélyben tetszettek nekem.

Amúgy kis Haski felesége a tettekben is áradóan és hevesen gondoskodik. A fiam: erős, egészséges, jó étvágyú férfi, most már karcsú a figurája, Timi, a felesége 20 kg körüli súlyt magáról is ledobott, és kis Haskit is oly szakszerű fegyelemmel etette, hogy elegáns tartású lett ő is. Dietetikus, gasztroenterológus, étkezési napló, folytonos súlymérés, vérnyomás- és vércukormérés, kéthetente vizit a szakembereknél – beleszédülnék menyem tempójába. Ha kis Haski köhint, vágtatni kell a fül-orr-gégészhez, ha túl sok tengeri herkentyűt eszik, azt szabad, mert nem fog hizlalni, ám a gyomra jelez, azonnal időpontkérés a belgyógyászhoz vagy én nem is tudom kihez, de Timi, ő tudja.

Miközben derűsen ironizálok Timi egészségdiktatúráján, hirtelen belém vág: talán ezt várta volna tőlem nagy Haski. A szanatóriumi időszakban és annak előtte is rossz betegápoló lehettem. Ezért távolodott tőlem? Meglehet, Timi módjára kellett volna kimutatni érzelmeimet, nyíltan, áradóan és praktikus egészségügyi tettekkel. Értésre szorítva, múltam értésére ítélve vagyok, meg lehet – bár erős kétségeim vannak –, azt kellett volna tennem, amin most éppen ironizálok.

Szabados György, Volenszky, nagy Haski, édesapám, sorolhatnék még férfiakat, barátokat, kedves ismerősöket – mind-mind meghaltak. Őket miért viszed el korábban, mint minket, lányokat? Egyet mondom, Uram, nagyon komolyan, ha kis Haskit előbb vinnéd el, mint engem, elhagylak. Azonnal átállok a másik oldalra, a sátán csapatába. Engem nem Jóbnak teremtettél, a Te felelősséged, hogy a szeretet-jóság-elfogadás hármasából nekem a harmadik nem megy. Nem vagyok igazi keresztény. Talán az öreg Szmida plébános rosszul keresztelt meg, mesélték, hogy a szertartás alatt a Livia név miatt folyvást zsörtölődött, pogány név, nincsen ily nevű szentünk, morogta, miközben locsolta fejemre a vizet a hideg novemberi templom sarkában. Talán az öreg alaposan bepálinkázott, jeges hideg lehetett hajnalok hajnalán, amikor felébredt.

2020. január, a múlt héten tartották meg a Pszichiátriai Kongresszust, Süle Feri magas szakmai elismerést, kitüntetést kapott, megérdemelte. Sokat köszönhet neki pszichológiai tudáskészletem, az átélt információk, a mélylélektani tájékozódás, C. G. Jung tanításainak felfogása terén; ezek nélkül nem mertem volna terápiát vállalni. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem elvégzése és a megszerzett papír erre nem tett alkalmassá, a hatvanas években jártam oda, és akkor még az ötvenes évek bizonyos bornírtsága hatott, a merev, vastag materializmus úri huncutságnak tartotta és utálta a pszichológiát. Tanáraink sarokba szorított szellemmel, gúzsba kötve táncoltak. Barkóczi I., az általános lélektan professzora irdatlan mennyiségű szakirodalmat olvashatott. Angol és amerikai egyetemek kísérleteit, ezeket az adott témákhoz csoportosítva ismertette. Okos információival kikerülte a szovjet lélektant, ahol csak ideológiába csomagolt közhellyel találkozhattunk, Rubinstein könyvében még az ideológia helyén is közhely. Ami terápiára alkalmassá tehetett, azt posztgraduális úton szereztem be.

Itt jött a sorsomba dr. Süle Feri szemináriumi sorozata C. G. Jung-ról, a svájci zseniről, aki nagyszerű gondolkodó, ám udvariatlan író. Roppant nehéz olvasmány, nem törődik olvasóival, még csak meg se kísérli megkönnyíteni az értést, az átláthatóságot. Süle, akár a műfordító szabatos magyar nyelvre fordította a nehézkes, túl összetett jungi szöveget, strukturálta a rendszert, a ragyogó jungi szellemiséget kimentette az irdatlan szöveghalomból. Jártam hozzá analízisbe, ami az önismeret egyik hasznos útja-módja, e közben a tanonc mintát lát arra is, miképp vezeti a terapeuta az ülést. Valláslélektani osztálya volt a Lipótmezőn (OPNI), ez a hatalmas intézmény akkor még életben volt, később a Gyurcsány-kormány egészségügyi minisztere, Horváth Ágnes bezáratta. Megölte. Égbekiáltó vétek volt. Azóta üresen kong és mállik, porlik az impozáns monarchiabeli épület, szélnek eresztették az elmebetegeket, bűnösen szétrúgták, mint tyúk a töreket, a lélekgyógyítók seregét.

Szerettem a Lipótra jární. A park, bár kissé elhanyagolt, de a fák szépek, az épület vastag falai biztonságot adnak, monstrum jellegük vonzó. A valláslélektani osztályhoz két másik osztály széles folyosóján kellett áthaladni, ezeken vizelet, bélsár, emberi kipárolgás vegyes szaga, szenvedtem német juhász-kutyaszaglásom miatt. De jött az utolsó nagy üvegajtó, mögötte Süle osztálya. Friss levegő, tisztára sikált kőpadló és enyhe tisztítószerillat. Betegek ülnek a folyosó padjain, derűsek, jólfészültek, beszélgetnek, ott a két jóisten, most épp két jóisten van, de elég jól megférnek, szent Erzsébet papucsban meg a többiek. Süle nagyon udvariasan, empátiával külön-külön beszélget velük, társalognak hóról, Napról, sportról, szenvedélyről, mindenféléről – ez a terápia.

Az a két cafka! A két ronda cafka. Testvéremről és magamról beszélök, mert flegma lezserséggel kezeltük drága Bussa Marcsókát. A ronda nem igaz, szépek voltunk mindketten – valamikor. Ahogyan most kis Haski feleségét, Timit elnézem, édesanyja Alzheimer-kóros, hol megismeri lányát, hol nem, és így tovább; Timi oly áradó szeretettel veszi körül, folytonos gondoskodással, ami belőlünk hiányzott, amikor ott lett volna erre az alkalom és idő.

Testvéremnek felmentés jár, de nagyon halovány; Bussa Marcsóka elsőszülöttje, Ottóka halála miatt depressziós lett, amikor testvérem született, nem tudta megadni neki az anya az ősbizalmat, a folytonos dédelgetéssel, ami ekkor kellene. Hűvös levegő húzódott közöttük, elnéztek egymás mellett, testvéremnek sose mondta Marcsó a *Drágaságomat*. Mikor már a gyönyörű kosztümöket küldözte testvérem, csak nekem, New York-ból, a Fifth Avenue szalonjaiból, selyem ruhákat, selyem kombinék tucatját, neki soha semmit. Édesapánknak pompázatos férfi kozmetikumokat, Ikkán keresztül déli gyümölcsöket, neki soha semmit. Elásott mély sértődöttség rágcsálódott és dolgozott benne Marcsóka ellen, talán nem is tudatos. De én hogy nem vettem ezt észre? Miért nem ráztam meg, mint Krisztus a vargát, szavakkal legalább? Nem merek arra gondolni, hogy féltettem a ruhákat, a gazdag csomagok elmaradása miatt hallgattam.

Felmentés nekem is jár. Egyszer megmentettem a haláltól. Tizenkét esztendősen lehettem, Marcsóka a havi gyógyszeradagját egyszerre bevette, kábultan elzuhant. Nem az első eset. Apa és testvérem hosszan egymásra néztek, talán elhangzott a mondat, talán csak képzeltem: „Most már... engedjük végre elmenni”, egyszerre fölálltak, eltűntek, mint a köd. Üres lett a ház, és néma. A gyerekszobába szaladtam, kiléptem ablakán, alatta rendszerint ott állt a biciklim, nyeregbe huppantam, a kis kapu nyitva, a küszöbön máskor is rohanvást átugrattam – többször nyolcas lett a kerekekben –, az orvos lakásához hajtottam. Nem dr. Galla volt már az orvosunk, behívták munkaszolgálatra, nem vonult be, eltűnt szemünk elől, a Pester Lloyd újság – a faluba egyedül neki járt – példányai sokáig kallódtak a posta előszobájában. Az orvos mogorván kinézett, „Már megint?”, kérdezte, „motorral megyek”, folytatta, „fuss előre, készíts sok vizet, nagy kancsót meg lavórt”. Kimostuk Marcsóka gyomrát; adogattam a kancsót, betámogattuk a hálószobába, injekciót kapott. Feltakarítottam a csatagos konyhát, és ültem Marcsóka mellett, fiatal farkasból házörző.

Másik ment ségem talán a gyöngyösi kórház zárt osztályához köthető. Apám és testvérei meg édesanyjuk, Soltész Mária, állandóan leveleztek. Mindent megírtak magukról, azt is, amit főztek a levélírás napján – összevesztek, kibékültek, recepteket cseréltek, pletykáltak, bírálgatták és segítettek egymást levelekben és tettekben is bőven. Talán édesapám Ödön bátyjának megírhatta, hogy nehéz Marcsókával mostanában, és Ödön azonnal lépett. Határozott és az életbe szerelmes kövér, falusi főjegyző, a csinos menyecskékért különösen rajongott. Szólt a fiának, a gyöngyösi kórház vezetőjének, helyezze el a kórházban Marcsót, Sándor pihenhessen kicsit. Nekem azt mondták (talán apának is, ezt nem tudom, de szeretném), anya a szanatóriumrészlegben fekszik, a gyógykezelése fontos. Jó volt Gyöngyösre a távolsági buszjárat, hamarost indultam látogatni. Furcsa, hogy a kórházi ajtókat, amint mentünk felfelé az emeletre, kívülről nem lehetett nyitni, kilincs se volt rajtuk. Odabenn hálós ágyakban szedált betegek, édesanyámon nem volt keretes háló, két deszka állt az ágy két szélén, közöttük ő. Gyógyszerét, a Belladonnát nem kapta, és mást se. Teljesen elesett állapotban feküdt. Mozogni nem tudott. A beszéde alig érthető. Rettenetes szomorúság az arcán. Azonnal vinni akartam – hogy vinnéd? a hátadon Pestig? nincs talán Gyöngyösön egyetlen taxi? Nem engedték, hiába erősködtem, csak apának adhatják ki, csak annak, aki behozta, aki felelős érte.

Még nyitva volt a Moszkva téri posta, mikor visszaérkeztem. Örjögő levelet írtam apának, hosszút, keserveset, azt hiszem, átkokat is szórtam, káromoltam Ödönt, talán a jóistent is, és csúnyán emlegettem, meglehet, apát is, követeltem, hogy azonnal induljon érte, arra kértem: Gyöngyösről hozza Budára mihozzánk. Expressz ment a levél, gyorsan jött a válasz, az időpont benne, amikor a gyöngyösi kórház előtt áll majd a mentőautó és apa. Leutaztam akkorra oda. Szomorú napok, szomorú hetek. Nem engedte apa Budára szállítani anyát.

Otthon felpendült, szellemi érdeklődése feléledt. Apának, az iskolaigazgatóknak rendre be kellett számolni marxizmus-leninizmusból. Hazalátogatásomkor

Marcsóka ül az ágyban, Marx-Engelst olvas. Harsányan nevetek, lecsúsztatja orrán a szemüvegét, tisztán azt mondja: „érdekel, milyen lesz itt a világ!”

Drágaságom, aki úgy ellátott ősbizalommal, hogy én is láttam és tudtam a sok szomorúság dacára, hogy az égben minden este bál van.

Mégis. Minden mentetetőzés és felmentés dacára két ronda cafka voltunk, noha csinosak, édesanyánk magára maradt, jószerével egész vagy talán élete második felében.

Volt egy elegáns fedelű, finom papírú imakönyve. Emíliától, az édesanyjától kapta még a házasságkötéskor, együtt sok más színvonalas tárggyal. Emília a Szentmiklósi-óvári Pongráczok ízléséhez, rangosságához hűséges maradt. Egyedül ő. És talán Aranka. A többiek aligha tartották számon a múlt századi jeles katonatisztekét vagy Pongrácz István jezsuitát, a Kassai szentet. Élete végéig ez az egyetlen imakönyve volt. Összefacsarodik a szívem. A Ferencziek terén, a templom mellett állt a szentbolt. Kellékek, egyházi szertartásokhoz és áhítatokhoz, szebbnél szebb csillogó tárgyak, ott akár minden évben vásárolhattam volna neki más-más imakönyveket. A meglévő margójára ákombákomokat firkáltam színes ceruzákkal. Marcsó látta működésemet, jóváhagyóan figyelte.

A negyedik elemít jártam, édesanyámmal könyörögtünk apának: hadd legyen magántanuló, ne kelljen elválni, beköltözni Egerbe a gimnázium miatt. Sírtunk. Apa észbe kapott, hogyan fog ez a kislány boldogulni a rangos lánynevelőben! Fodor Juci, a tanítónők egyike jól beszélt németül, ettől kezdve hozzá kellett járnom németet tanulni. Az a hülye Piroska, a kosarával, az a hülye farkas a ronda pofájával, az a hülye főkötős nagymama! Nem ragadt rám az idegen szó.

Édesapám egyik nővére (Irén tanti) akkoriban németül kezdett hozzám beszélni (lakkcipőt persze csak testvéremnek hozott), kukán hallgattam. Álltak apával a bordó cserépkályha mellett, tenyerüket melengetve, azt mondja a tanti: „ne add be az Angolkisasszonyokhoz! Teljesen le fogja járatni okos testvérét”. Irén tantira fütyültem, de apa válaszára élénken füleltem. „Okvetlenül beíratom oda. Meg kell kapnia a lehetőséget. Aztán majd maga eldönti, bírja-e, lesz-e hozzá ereje!” Ezt nagyon elraktároztam.

Persze fekete ruhája se volt szegénynek... Nekem a Fifth Av.-ről több is. A legszebbet kiválasztottam utolsó útjára. Zsorzssett ruha, nyakán magasítottan dús pliszírozott fodrok, ilyen kisebb fodrok borultak a kézfejekre is, kezében fekete olvasó és az Emília-féle imakönyv, margóin az én csámpás betű-kísérleteimmel. Mikor legeslegutoljára láttam, arca kimondottan derűs, mint aki örül, hogy végre-valahára és nem önszántából, hanem kívárva a hívó harsonát, amit csak a meghívott hall meg, elrepülhet innen.

Aranka kíváncsivá tett azzal, hogy emlegette néha a régieket, a Szentmiklósi óvári Pongráczokat. A nyomukba eredtem a Széchenyi könyvtárban. A legelső, aki a családfán szerepel, Laurentius, azaz Lőrinc csapatvezér, a Muhi pusztán

harcolt a tatárokkal 1241-ben, Európa persze kussolt akkor is, felégették a tatárok falvainkat, levágták népünket. Lezuhantak Muhinál a magyarok angyalai. Senki se segített. Lőrinc a vendégnéphez tartozott, a csehektől jött ide. Harc után részt vesz az újjáépítésben, falvakat kap a királytól, bizonyára félig leégetteket, megtizedelt néppel. Utódai kiváltságlevelet kérnek később – nem IV. Bélától, hanem unokájától, borissza Kun Lászlótól, aki hosszan leírja: „...a mi vendégeink, kiknek ősei Cseh ország nemesei közül vették eredetüket, alázatos könyörgéssel kértek bennünket, hogy őket vendégnépeink sorából kivenni és a nemesek és királyi szolgálattelvők sorába király kegyelmünkkel áthelyezni méltóztatnánk.” És a borissza király méltóztatta. Magyarra váltunk. László kiváltságlevele után meglódult a família, előbb Liptó, Turócz, Temes vidéke szövődik át Pongráczokkal, aztán más tájékok is. Van köztük veszedelmes oligarcha, „egyesíté személyében a jellemet és a jellemtelenséget, politikai pártosságában a diplomatai ravaszságot, [...] gazdasági hatalmában a rablási, zsarolási vágyat”, írta róla egykor a Századok folyóiratba Majláth Béla kutató.

Álljunk meg egy szóra! Szélfúttá helyen, mint ez, hol a királyok folyvást változtatják egymást, olykor több király lökdösi a másikat a trónért, máskor egy sincs, el-ellopják a Szent Koronát, civakodnak, huzakodnak az urak, minden képlékeny, süllyedős, akár az iszap, a török is vészesen fenyeget, lehet, hogy Marcsóka ősnagybácsikája, a jellemtelen, csupán egy céltudatos ember, védi a vagyonát az iszonyatos felfordulásokban; talán túlélési mutatvány, ami köpönyegforgatásnak tűnik. Ne süssük már le a szemünket! Itt nem csupán élni kell. Túlélni! Magyarok lenni nem egyszerű ügylet. Azt igen sajnálom, hogy Marcsónak már nem jutott semmi a veszedelmes Pongrácz-céltudatosságból, a sikeres ravaszságból, belőle kiveszett, elporladt már a bírvágy és a zsarolási készség. Élt itt olyan is Marcsó ős-ősnagybácsikája között, akit „túróczi királynak” neveztek, magánhadseregével sarcolta a falvakat, ennek van bizonyos erkölcs-telen zacca. Rettentő sok itt a kaland és a zúr az ősnagybácsik körül. Volt Pongrácz, aki kiállt Hunyadi János fia, Mátyás trónra emelése mellett. Furcsa. Végül Mátyás tette földönfutóvá, pedig pompás bölényvadászatokat rendezett korábban a király kedvéért, talán Mátyás megelégette Pongrácz földfoglalásait, noha ő, az igazságos, ugyancsak nagy földfoglaló vala, végül a fekete sereggel kiostromolta valahány várából. Irdatlanul nagy a családja és veszedelmesek; örüljön, ha nyakán marad a fej.

Lett itt a közelben, Patán az a gyönyörű templom, a késő-gótika stíljében. Jött a török, minduntalan ide kóricálnak ezek a kurva idegen ármádiák, török kézre kerül Pata, pusztulni kezd minden. Pedig Pata, amit a mi korunkban Gyöngyöspatának neveznek és sajnos igen dicstelen hely lett azóta, akkoriban még a megye harmadik jelentős települése Eger s Gyöngyös után. Sok jó gabonát és szőlőt termelnek, pompás a boruk, de az adózás kegyetlen. Mikor végre eltakarodnak a megszállók, visszajön a Kassára menekült plébános, hoz magával dél-lengyelországi fadaragókat. Mesterek azok a lengyelek. Virágos rétet faragnak az új oltár asztalára, végig elnyúlva fekszik rajta Jessze, bőven redőzött

aranyozott ruhában. A pataiak úgy hívták: Jekse. Törzséből hatalmas fa, 8-10 méteres, sarjad. Aranyfa, családfa. Ágainak csücskén trónolnak Megváltónk ősei. Tizennyolcan vannak, a bölcsek örök gyülekezete ott üldögél közöttük. Salamon és Dávid. A fa magasában hol az aranyágak éppen összehajolnak, ott ül Mária, ölében Kisjézus. Mária fején természetes korona. Az oltáron két hatalmas szárnyú csodaszép angyal, ők is aranyba öltöztek, egyik Jessze lábánál, másik a fejénél. Azt írja a Britannica Hungarica a 9. kötet 469. oldalán, hogy IZÁJ, más-képpen Jessze az Ószövetségben Dávid apja Betlehemben. A középkori művészek Jesszével kezdik Krisztus családfájának ábrázolását.

Megyek aludni, elfáradtam. Pedig számomra a legfontosabb a jezsuita Pongrácz, róla majd később.

Azt mondom egyszer, kávézás közben viccelődve Tökéczkai Lászlónak, nagyon régen volt, egy munkahelyen dolgoztunk: „Elmehet Maga a nagy reformátusságával, Maguk nyuvasztották meg Kassán az én nagy-nagybácsikámat, a jezsuitát, úgyabbul, mint ahogy a mai AVH-sok tennék”. Mire ő: „Lehet, hogy nagybácsikája valamikor szent lesz, de hogy kém volt ott Kassán, az meg bizonyos.”

Nagyeszű és erős katolikus, jezsuita szónok. Azt mondják a kassai kálvinisták, amíg itt ez a Pongrácz, addig a megreformált keresztény hit nem remél nyugalmat. Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem maga is kálvinista, hadjáratot indít, ezidőn lesz vértanú az a három pap, akiket ma szentekként tisztelünk: Kőrösi Márk horvát, Grodecz Menyhért lengyel, Pongrácz István magyar (a valamikori cseh Lőrinc csapatvezér Marcsó ősnagybácsijának egyik utóda). A kassai Király Háza nevezetű palotában gerendára kötik a testüket, fáklyákkal égetik, majd Kőrösit lefejezik, Grodecz testét átszurkálták, gödörbe vettetnek, Pongrácz itt még kerek húsz óráig él. Aki ezek után megőrzi hitét Istenben, ha kém, ha anyagyilkos, szentté avatható.

Mikor a roncs testeket kiemelik a gödörből, elborzad a város, a felháborodás szétterjed a hazában, a katolikusok rendes temetésüket kérelmezik, ám Bethlen Gábor hallgat. Talán táncleckékkel múlatja idejét, gyakorolja a sikkes lépéseket, szereti udvarába hívatni a spanyol illem- és tánctanárokat, hosszú krumpliorra előre nyúlik, vizslatja a sasszékat, figyel és billeg, fülei csúf nagyok, a fizimiska az asszonyok vérét bizonyára nehezen mozdítja.

Pálfi Katalinnal is táncolni szeretne. Ő az a nő, akit, el nem mondható, menyinyire szeretni kellene. A királyi nádor felesége. Kassára érkezik a királyi házaspár, oda jön Bethlen és lakomát ad tiszteletükre a Királyi Házban. Gyomorfordító bunkóság, hogy épp ott, ahol a papokat fél esztendeje megkínózták. Vacsora után a fejedelem táncra kéri Pálfi Katalint, aki jól tudja, mi történt itt a fagerendák alatt, érezheti a hely rémült szellemét, amely hosszú ideig érezhető a lakásban is az öngyilkosság után. Különös vad fuvallat, arcon csap, miközben nem mozdul semmi. – „Csak akkor megyek kegyelmeddel táncba, ha mindenre, ami szent, megígéri, hogy a három kassai vértanúnak megadja a legfelsőbb tiszteletet.”

Pázmány Péter együttműködő főpap, azt írja Bethlen Gábornak, mi azért csak tartunk jó korrespondenciát, mert különben „gallérunk alá pök a német”. Pázmány kérelmezi a pápát: avassa szentté a kassai papokat. Közel 300 évet vár a Vatikán, 1905-ben boldoggá avatják őket, ezután kilencven esztendőre 1995-ben szentté, Pozsonyban.

Tőkéczi azt mondta nagy-nagybácsikám kémkedéséről, hogy fényjeleket adott magas ablakokból a Habsburg-csapatoknak, akik a kálvinistáktól felszabadítani jöttek volna Kassára.

Éjjel álmomban a szigligeti alkotóházban jártam. Szívből szerettem azt a helyet, a régit. Boldogan írtam ott akkoriban, talán a *Zuhog, zuhog a hó*-t. Előzménye a boldog napoknak és a *Zuhog*-nak, az első szépprózai munkám, *Az oroszlános kert*. Mikor ez megjelent 1981-ben a Magvetőnél, Fábri Anna szerkesztette, fedelét Olajos György készítette, kértem rögvest felvételt az Alkotóművészek Szövetségébe, ahová az Írók Alkotóháza tartozott, Lengyel Balázs volt az ajánlóm. Megadták a módját. Három, négy ember kérdezett, ismerkedett velem, csak Kockás Sándorra, irodalomtörténész az ELTÉ-n, emlékszem. Felesége, Hegedős Mara az Argumentumnál megjelent könyveimet szerkesztette.

Már a hetvenes években kinéztem magamnak az Írók Alkotóházát Szigligeten. Földszintes kúria, sárgára festett falak, egykor valamelyik Esterházy gróf vadászkastélya. Új és nagyszerű János barátommal nyaraltunk, ejtőztünk ott a Balaton közelben. Akkortájt kezdtek gyógyulni sebeim, amiket nagy Haski hódításának és házasságomnak kudarcra okozott. A fiatal farkas már nem acsargott. Megkívántam azt a sárga kúriát és amit jelképez, mintha ott új szenvedély keletkezett volna. Keletkezett? Berobbant.

Legjobban szerettem a 13-as szobát meg a régi 17-est. Az előbbi tágas, levegős, nagy-üveges ajtó és ablakok, fehér cserépkályha, Szabó Vladimir-festmény. Legjobb a fedett terasz, a parkra néz, friss a pázsit, fenyőkkel és lombos fákkal ölelve. Elvárásznak a négyszögletes oszlopok. Otthon is ilyenek tartották a konyha előtt a széles folyosót. Nem parkra nézhettem onnan, hanem az istállóra, ahonnan a szovjet megszállók elvitték apám lovait.

Semmi bajom az istállókkal. Hacsak az nem, hogy Bernát, a kocsis kétszer is becsapott. Elleni készült Riska, a másik esetben Rózsa, hallottam, apa azt mondja: „Ha éjjel kezdődik, okvetlenül költsd fel!” Persze én is azonnal költést kértem Bernáttól, bólintott és aztán fütyült rám, reggel dühösen morogtam rá, legalább pontosan mondja el, hogyan születik a borjú. „Hát, bemegyek a furikkal, arra teszem a kisbornyút, osztán csak kitolom.”

A 13-as szoba, ha foglalt, akkor a jóval kisebbet, a 17-est kértem. Puritán, egyágyas. Egyik falába bevált fülke, ennek hátulsó részén Nagy László költő ráfestette Szent György lovagot, fehér lova ágaskodik éppen, ő meg emeli a dárdát, lova lábánál a sárkány. Sírni lett volna kedvem a felújítások után. A 17-es szobát belengte az újjgazdag ízlés, elegánsnak hitt lompos nagy függönyök, és ott terpszkedik egy franciaágy, ahonnan nem látni Szent Györgyöt.

Nem mentem többet Szigligetre. Nem a modernizálás ennek az egyetlen oka. Kihaltak észrevétlen gyorsasággal mind, akikkel olyan jól lehetett drúzsáznai, beszélgetni, vörös borozni. Parancs János, Pór Jutka, Fodor András, Lengyel Balázs, Tatay Sándor, Abody Béla, Galsai Pongrác. Csurka István ritkán ha megjelent, egyik alkalommal jókora fazékban töltött káposztát hozott otthonról, kedvesek voltak hozzá, ám egy kis feszültség keletkezett a légtérben. Előzőleg beborozott állapotban antiszemita hőzöngést csapott; kapott is a fejére az Élet és Irodalomban, ott olvastam Szabó Magda megrovó írását.

Leírom, voltaképp mit is álmodtam ma éjjel Szigligetről, 2020 februárjában. Negyven évvel a szigligeti fénykor elmúltán.

Hatalmas ház lett a régi alkotóházból. Futkostam a széles folyosókon, a sok széles keresztfolyosón, kerestem a 13-as és a 17-es szobákat, sehol. Szomorúan tipródtam, valaki szól: „Menj ki a kertbe!” Csak kert. Nem park. Fenyő ölelte pázsit sehol. A kert kiégett, fű csomókban, szegényesek a bokrok, lapos dombon van, és a domb tetején ül testvérem rózsaszín kombinében. Sok csipkével díszített kombiné, de nem túl sokkal, mindig jó ízlése volt. Milyen kecsesen ül! Felhúzott térdét két karjával átöleli, a kiégett füvet csak lábujjal érinti, mintha spiccelne ültében. Itt-ott nők, férfiak, mindenki alsó ruhában, olyan természetesen viselkednek, mintha itt ez lenne a módi.

Ilyen nagy lett az irodalom, mint ez az álombeli ház? Gondoltam ébredve. Én nem vettem észre. Félig vetkeznek le, akik írnak? Ezt sem vettem észre. Lehet, hogy kezdődik az agyér-elmeszesedésem? Már nem figyeltem olyan élesen, mint a fiatal farkas. Arcképe jó, ráismerek a *Hitel* folyóirat tavalyi, 2019. évi 11-es borítóján, Jánosi Nikolett alkotta. Bal profilból mutatja a farkas pofáját, éles tekintetét jól kihangsúlyozza, a farkasszem villog.

Boldizsár Ivánnak hívták az idős író, beszámolt arról az Élet és Irodalomban, hogy amikor ő Párizsban járt és kitelepedett kávézni, a Champs-Élysé egyik kávézójának járdájára a kitett asztalhoz, kit lát! Franz Kafka sétál ott felfelé, a híres úton. Ezt az író, Boldizsárt, sokan ki nem állták. Talán mert a szükségesnél erősebben meghajolt a kommunista hatalom előtt. Ezért nekem is ellenszenves volt, ám e történet lezárásáért, amelyet mindjárt folytatok, mégis kedvelem. Az És következő számában Sükösd Mihály azt írta, utánanézett, mikor járt Kafka Párizsban. Az derült ki, hogy abban az évben Boldizsár Iván éppen 8 éves volt. Az idős író nem hagyta magát. Azt válaszolta az Élet és Irodalom következő számában, hogy az érzelmeszedésnek három fázisa van: az első, amikor te már tudsz róla, de a környezeted még nem. A második fázisban te is, ők is tudják. A harmadik fázisban te már nem tudod, de a környezetedben mindenki látja. Boldizsár azzal zárta le a kínos kis történetet, úgy látni, ő már lassan másodikból a harmadik fázis felé tart.

Én az első fázisban vagyok.

A ma éjjeli álomban egy fiatal tudós a *Világértelmezés öt pontja* címen tartott előadást. A fiatal farkas az előadóterem legfelső sorában egyedül ült, élesen

figyelt, ahogyan Jánosi Nikolett képén. Én lent a terem első sorában ültem, ultramarin nagyonkék ruhában. Senki más rajtunk és az előadón kívül.

Az első pont a viláértelmezésben a víz. Vagy egyéb ital, vörösbor, narancslé, lehet a kedvencem: Muscat Otthonel behűtve. A fiatal farkas figyel, talán érti, bizonyára friss patakokra gondol, a vízesések zuhanására, habzó tajtékára. A fiatal tudós rettenetes hosszasan, unalmasan beszél, nekem szövegéből ennyi maradt meg: *Víz*.

A viláértelmezés második pontja, ismét lerövidítve, *a táplálék*. A fiatal farkas éhes. Felkapom a fejem, velem szemben áll a hasított pofás vastag törzsű borjú, magassága kétszerese az enyémnek, acsargok, tombolok, a bikaborjú lehajtott fejjel bök felém, így akar elijeszteni, tudom, a lehajtott fővel bökés után a borjufő törvényszerűen felfelé csapódik, nyaka szabadon lesz, kiszámítom ezt a pillanatot, ugrom, állkapcsom alulról kapja el a nyakát, légsövét szorítom, és a préda hiába rázza fejét jobbra, balra, fejével lendülök, csapódom ide-oda, négy lábam elszakad a földtől, repülök erre-arra, lezuhanunk a hóra, és elfogy a préda levegője. Fújok egy nagyot.

Tovább nem figyelek rá, undorít, amit ezek után tesz a fiatal farkas. Fröcsög a vér, szakadnak a test szövetei, az izmok repednek.

Vegetáriánus lettem jó időre, mikor anatómiaórákon boncolni kellett. Első éves pszichológus tanoncoknak ez kötelező. Leereszkedtünk az orvosi kar alagsorába, az asztalon emberi kézfejek, lábfejek, egész emberi agyak. Némák lettünk. Tompa feszültség, mereven bámulás. Ecksmidt Sanyi válogatott sportoló kalapácsvető bajnok meg én zavarunkban célszerűtlen tettekbe fogtunk, idétn kamaszok, pléhládák álltak a fal mellett, fedelüket emelgetni kezdtük, belesztünk a koporsó alakú ládádba, lecsaptuk a tetőt. A formalinban emberek úsztak. Kínunkban röhögtünk.

Soha többé nem ettem vese-velőt, rántott velőt, húsokat se hosszú ideig, ma is csak, ha absztrakt alakúra vagdalja valaki.

A Viláértelmezés 3. pontját az előadó T. S. Eliot verseivel kezdte, Mauriackal folytatta, csodás verseket szavalt, még a csodásabb freskókat és festményeket vetített a falra, a fiatal farkas elaludt, a tudós a művészetek közvetítéséről beszélt, miközben a falból komoly zenedarabok és oratóriumok szóltak. Prózai hortyogás hallatszott a terem felső sorából. *A szeretet*, ezzel az egy szóval foglalom össze a 3. pontot, amit a művészetek közvetítenek, mondta az előadó. És a Biblia. A 4. pontnál a tudós megállt, sokáig hallgatott. Majd rátért az 5. pontra. Ezt ismét lerövidítve egy szóban mondom ki: *a tudomány*, ami a Viláértelmezés csattanós sikere. Ezt nem tudnám részletezni. Bevallom, én már az elektromos csengőnél elmaradtam. Hanem az a 4. pont! Az a hiányok hiánya. Bizakodom. Egyszer majd megértem az elektromos csengőt, a kibert, az online-t, a többit.

Marcsóka nővére Aranka, az utolsó úriasszony. Emíliával együtt ők még számon tartják a Szentmiklósi óvári Pongráczokat, közöttük a kassai szentet. Férje Aladár, szeret vadászni, és a komolyzene hódolója. Az előszobában egy ronda

nagy kitömött sárga róka, úgy vicsorít, mintha utálna minden belépőt. Lányuk Alíz, unokatestvérünk, eminens. Mióta iskolába jár, mindig kitűnő tanuló. Csuda! Aladár hallását örökölhette, igen jól hegedül. Náluk laktunk testvéremmel pár esztendeig, és onnan jártunk a zárdába, gimnáziumba. Alízt az életben csak egyszer kellett megfenyíteni, meséli Aranka, Raguzában, ahol nyaraltak, a piacon hatalmas szemű szőlőt vásároltak. Alíz vastagnak találta a szőlőszemek héját, Arankát kérte: hámozza meg a szőlőt, kérte, kérte, sőt már toporzékolt, no akkor.

Alízka iskolai ünnepélyeken rendszerint a pódiumon áll és hegedül. Aladár olykor eljött meghallgatni és vacsora közben ilyeneket mond Alízna: „...az allegro jó volt, de lehetett volna frissebb” vagy „az az andante sokkal szelídebb, romantikusabb, mint gondolod, nem volt fals sehol, de nem is volt igazán tiszta”. Szerettek a zárdában iskolai ünnepélyeket rendezni, és színi előadásokat. Március 15. Október 6. Farsang. Karácsony. Ha látogatni jött az érsek úr. Ha meghívták saját verseiket elmondani Sík Sándort, Mécs Lászlót. És még más alkalmakkor is felgyúlt minden csillár a díszteremben, a vörös bársony függöny lendült, szerettem ott lenni, és egyszer angyal voltam. Szent Erzsébetet ünnepeltük színi előadással. Kétágú létrán álltunk, felmagasodva, a dolgozó testvérek, apácák, akik főztek és mostak, vasaltak ránk, mikor bennlakók voltunk, a létrát bevonták ezüst papírral. Kaptunk selyem hálóinget, homlokunkra keresztbe arany szalagot kötöttek. *Szárnyak?*, kérdeztem Mater Baloghtól, a főrendezettől. „Nem kell szárny, csak szemből fogtok látszani.” Sajnáltam. Szárnyatlan angyalok! Ugyan. Olyan szépek sose lettünk volna, mint Gyöngyöspatán, Jessze oltárán az aranyruhások, hatalmas szárnyak, azokkal átrepülhetni az univerzumot, mi tízéves kis buták, nem értünk nyomukba. Lux Babával kapaszkodtunk a létrán, belőle szexuálpszichológus lett, és mikor megszűnt a szovjet megszállás, az apácák megjelentették *Hóvirág* című kiadványukat, benne egykori tanítványaik jelen adataival, ám Lux Elvirához szociálpszichológust írtak. Szemérmesség? Vagy figyelmetlenség? Ez utóbbi nem volt jellemzőjük.

Szent Erzsébet történetét mindenki ismeri. A grófi férj azt mondja neki: „Erzsébet! Mutasd a kötényed!” Ez a színdarab csúcspontja. Ugyanis Erzsébet a grófi konyha kenyereit mértéktelenül hordja a szegényeknek, ám ezt egy idő múltán megtiltják neki. Erzsébet habozik engedelmeskedni. A gróf ismétli a felszólítást, és végül a kötény széttárul, ám sehol kenyerek, hanem rózsák illata szálldogál ki onnan. Ekkor esik ránk, csimpaszkodó angyalokra a fény. Egyik, a belső kéz markolja a létra ezüstös fokát, másik kéz, a külső a szívre tapasztva tenyérrel. Azt kellett sóhajtva kiáltozni, csendesen, ám mégis hallhatóan: „Csodaaa! Csohodaa!” A köznép lent szintén kiáltozott: „Rózsák! Rózsák!” Ránk több fény nem esett. Gyorsan lemásztunk, szaladtunk a zongora szobákba, azok folyosója a színpad hátahoz csatlakozott. Ott voltak civil ruháink, átfáztunk a selyem pendelyekben, 4-kor kezdődött a színi előadás, de mi már 3-kor ott sertepereltünk, angyalnak öltöztünk, és akkor még a púderozkodást is elnézték nekünk.

Aranka azt még engedte, hogy a zárdakaputól az ő házuk kapujáig olykor elkísér engem egy-egy ciszterci diák. De azt megtiltotta, hogy fiúkkal lógjunk, sétálgassunk bárhol a kisváros utcáin. „Inkább hívjátok a rokonszenveseket ide, tea 4-től 7-ig, minden második szombaton.” Jöttek a ciszter diákok, egy, két jó-gász néha. Táncolni jól tudtunk, foxtrott, tangó, slow fox, keringő, Alíz bekapcsolta a lemezjátszót, *Hamvadó cigarettavég... Kék Duna-keringő*. Nem tudni, hogy csinálta Aranka, de 7-kor a fiúk kapták magukat és mentek. A ronda vörös róka búcsúképp az előszobában rájuk vicsorított. Mindez nagyon kellemes volt addig, amíg testvérem kezét meg nem kérte valaki. Aks volt az illető, a szó az akadémikus szó első két és utolsó betűjéből van összeragasztva. A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia növendékei az aksok.

Boldizsár Iván hajbókolása a hatalom előtt bakfitty ahhoz mérten, amit a magyar főemberek elkövettek. „Midőn a karok és rendek az ország védelmének ügyét tárgyalják vala”, és arra kérték Ő szent felségét, hogy nemzeti katonai akadémiát állítani és a hadi tudományokat fejleszteni lehessen, 1808. évi VII. törvénycikk tartalmazza ezt a kérelmet. Ekkoriban Ő szent felsége I. Ferenc király, harmadik felesége Mária Ludovika. A felséges asszony ötven-ezer koronát ajánlott fel az intézmény felállításához, mire a magyar rendek, hogy „a nemzetnek felséges asszonya iránti határtalan hódolata nyilvános bizonyosságban örököljön”, Ludovika Akadémiának nevezték el az oktatás jövőbeli helyét.

Elkészült a törvény, szentesítették. De közel hét évtized telt el, mikor elindulhatott a magyar tisztképzés. Hét évtized. Szégyen. Fő akadály a magyar oktatási nyelv tilalma. Csakhogy a magyar rendek nemcsak hajbókolni, követelni is tudtak, nem engedtek a negyvennyolcból. Apropos! Akadály: magyar vagy osztrák nyelven legyen-e az oktatás? A vita hosszú évekig tartott. A közbejött negyvennyolcas szabadságharc is hátráltatta az ügyet. Pedig a Pollack Mihály tervezte épület 1836-ra elkészült. Tágas, rangos, puritán és szép lett. A kiegyezéssel helyreállított alkotmányosság után (1867) újból megindult valami; vagyis 31 esztendő ekkor is várakozni kellett.

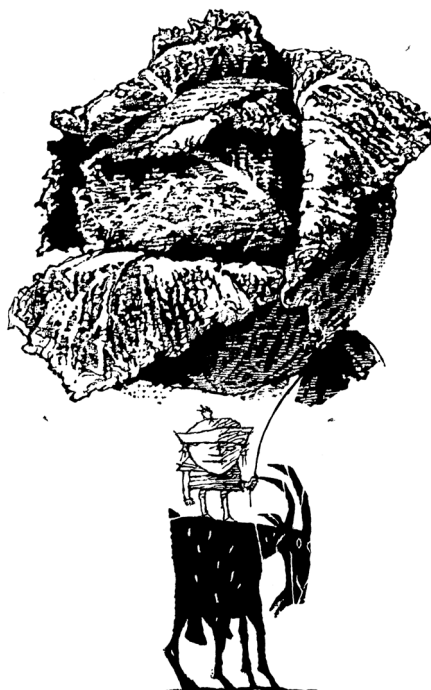
Ebben az országban a jó ügyeknek kétszer, tizenkétszer kell nekiveselkedni. No, de végre megvalósult a vágy: 1872-től *magyar nyelven* képezik a katonatiszteket.

Az aksok, akikkel teázunk, hivatásos tisztek lesznek hamarost. És mintha előlegezne nekik a civil társadalom és a jó társaság bizonyos tekintélyt, elismerést és méltóságot, ami akkoriban természetesen kijárt a katonatiszteknek. Nem mintha mindenki szerette volna őket. Azt mondták rájuk sokan, felvágna, beképzelték, műveltségük egyoldalú, többre tartják magukat, mint amennyit érnek. Az igaz, hogy Aladár se szerette az aksokat, nem mondta ki, de amikor megjelentek, Aladár felszívódott. Az aksok válogatott, csiszolt fiatal férfiak voltak. Jó alkattal, jó mozgással, kiváló társasági modorral, jól szabott, ránctalan társasági zubbonyok, portalan, fényes lábbelik, magabiztosság és ápoltság jellemezte őket, meg hetyke férfiasság és felszabadult tekintet.

Testvérem vőlegényjelöltje a 4–7-ig tartó teadélutánra magával hozta néhány aks barátját. Lefagyott a levegő. Az aksok átnéztek a civileken, mintha üvegablakok volnának.

Ezek után Aranka azt mondta, minden szombaton lesz 4–7-ig tea, nem csak kéthetente. Egyiken jönnek a civilek, másikon az aksok. Volt közöttük egyetlen alacsony, aki engem is ablaküvegnek nézett. Sose beszélgetett velem, táncolni se kért fel. Pikkeltem rá. Mikor csak ők jöttek, a civilek nem, Aranka megterítette a teázó asztalt, nem úgy ittuk a teát össze-vissza a lakásban, ahogy jött, leülve vagy állva. Az alacsony aks mellettem ült, és amikor félig megemelte magát, átnyújtva a cukortartót a másik oldalra, óvatosan kihúztam a puffot alóla. Visszaereszkedve fenékre esett. Lapos-sarkantyús társasági cipőjével majdnem szétrúgta a teáscsészéket. Harsányan vihogtam. Aranka szúrósan nézett. Az alacsony pasi céklaszínűen tápáskodott fel, bizonyára fegyelmezte magát, hogy nyakon ne vágjon. Elégedett voltam. Olyan ez az érzés, mint amikor eszedbe jut, hogy az égben minden este bál van.

Mégis, ez az alacsony aks is részesült abból a megnevezhetetlen fényből, ami megemelte az aksokat. Tudta a köznép, a szalon, a civilek, az úri nők és a sedre kislányok, hogy ezek a jól csiszolt fiatal férfiak hamarost indulnak keletre, Oroszországba, vállalták a halált a hazáért.

Gála Edit

Következtetés

Le kéne vonni a következtetést,
mint már annyiszor:
aki nem ismeri a dörgést,
az csúnyán meglakol,
inkább előbb, mint utóbb,
mert annál nincs butább,
mint aki mezítláb és vakon
téblából üvegszilánkos salakon,
ráadásul egyedül, egyedül,
mint aki menekül,
kidőlt-bedőlt sorompókon törve át
egy feneketlen szakadék felé.

Le kéne vonni a következtetést,
hogy csak önmagadról tudni,
az bizony kevés,
mikor a világ sokszínű
és változatos,
az emberi nem mélyérzésű
és áldozatos,
és az élet
kimért középút,
nem balga véglet.

Le kéne vonni a következtetést,
hogy nincs itt minden
félkegyelmű számára hely,
hogy a fölösleg itt tényleg fölösleges,
azért kerül kukába a selejt,
hogy elférjünk, ugye érted?
Ezt megkívánja mindenek örök
mozgatója, az érdek,
és te sajnos minket nem érdekel.

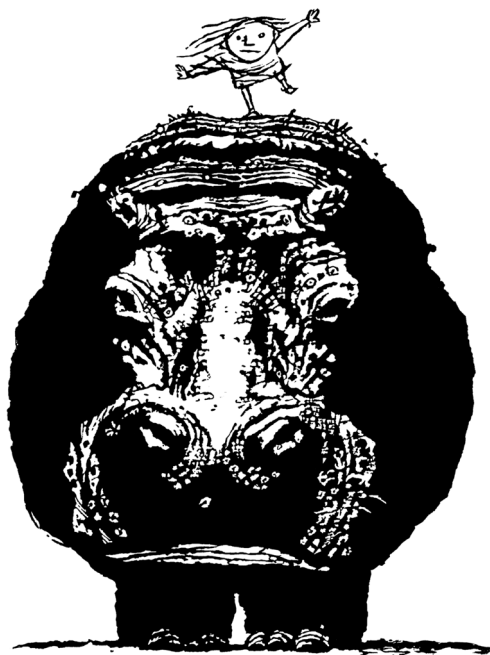
GÁLLA EDIT (1985) költő. Budapesten él, a Károli Gáspár Református Egyetem óraadó oktatója, az ELTE-n szerzett doktori fokozatot irodalom- és kultúratudományokból 2018-ban. Kötete: *Egy másik életben* (Budapest, 2016, Napkút).

Ugye, ez még kibírható?
Ugye, ez még leírható?
Most leadjuk az utolsó figyelmeztetést,
de végül neked, neked, neked
kell levonni azt a
bizonyos
végső
következtetést.

Metamorfózis

Késő van már átalakulni.
Sem kitörni nem tudok, sem lehullni.
Hernyókoromban rontottam el?
Túl sok volt a levél, a hajtás,
vagy túl kevés? Később siklott félre
a lassú folyamat,
a bebábozódás alatt?
Túl korán vagy későn kezdtem el?
Mikor a levélre rátapadtam,
lelógattam magam, ledobtam
utolsó hernyóruhámat,
a kocka el volt vetve,
minden el volt veszve,
megállt az idő.
Bezsákkoltam magam,
sosem bújok elő.
Csüngök, dagadt bab,
amit nem lehet kifejteni.
Bár aludni tudnék,
bár el tudnám felejteni
pillangóálmodomat, a jövőt,
ami az életem volt,
az időt, mely másoknak pereg,
hoz árnyra fényt, és fagyra hőt,
betegnek gyógyulást, fuldoklónak levegőt.
Csak én nem változom.

Elátkozom
a végzetes szemcsét a gépezetben,
mely megfosztott a lepkeszárnytól,
a szabadulástól, az okos, érző
antennás, kicsi fejtől, karcsú tortól,
a hamvas, édes virágportól,
és így hagyott.
Szárz báb vagyok,
amivel játszik a szél,
ami nem fél, nem remél,
nem mozdul, nem eszik,
csak függ, függ, függ,
és emlékezik.

Természetem döngkútja

A vadszag. Már a határban, a hegy lábánál megéreztem, pedig nem valami jó a szaglásom. Enyhén szúrós, tűnékeny szag szélcsendes időben is, és igéző, bár nem vagyok vadász, sem vadászkapó – de valahányszor felismerem, izgatott leszek, mint egy hajtó, aki éppen áttörni készül az erdőn nagy zajt csapva, hogy kiűzze belőle a titkokat.

A keréknyom fagyott sarán kopogott a bakancsom. Készültem rá egy ideje, mégsem gondoltam volna, hogy olyan hosszú lesz az út. Tudtam, hogy el kell oda jutnom, még hozzá egyedül, és annál biztosabb voltam a dolgomban, minél több akadállyal találtam magam szemközt menet közben – különben könnyen azt hittem volna, hogy amit kapok, meg sem érdemlem igazán. Mégis, a térképet nézve előző este, úgy egyórányi, kényelmes gyaloglással számoltam, egybefüggő jéggel és vastag hótakaróval viszont már nem. Mert ahonnan jöttem, semmi nem maradt meg tartósan mindebből, dísztelen volt böjtelő hava, azonban egyre nehezebb lett a terep, ahogy a település határába értem, és kezdtem felkapaszkodni a hegyre. Beléptem hát egy darabka igazi télbe, a nagy ködökkel tömött erdőbe, amelyben úgy rajzolódtak ki előttem a fák lombjai, mint egy finom érhálózat szövevénye a hártypapír mögött.

Gyakran szinte járhatatlan volt az ösvény, csak a szélén, az avarban tudtam menni. A jég még csak meg sem roppant a bakancsom alatt. Hiába hittem, hogy tudok rajta járni, egy finomabb emelkedő és néhány váratlan csuszamlás elég volt hozzá, hogy feladjam. A sűrűt szegélyező, tüskés, zúzmara fogta bokrok mentén haladtam inkább, és lendületet kellett vennem, nehogy megakasszanak. Hamar kimelegettem, levettem a kesztyűt, sapkát, és kibontottam a kardigán szárnyait. Megálltam néha fújtatni, de akkor is, amikor újra és újra megéreztem a vadak szagát. Mert más törve haladni az erdőben, mint megállni benne egy-egy pillanatra. Többre nem, hiszen nem ezért indultam.

A hegység egyetlen víznyelőjét akartam megtalálni, amely a hegy csúcsától nem messze, a gerinc mentén nyílik. Az erdőt járva akadt az utamba zomboly

máskor is, ilyenkor mindig megálltam a kürtője mellett egy kicsit. Csak néztem a mohás, sziklás száját, izgatott a sötét torka, és arra gondoltam, hogy vajon milyen lehet odalent, a mélyén. Mindig húzott, mint az alagút, amikor a megállóban éppen lekésem a metrót, és a peronról utánanézek.

A térképen nemcsak könnyebbnek, de rövidebbnek is tetszett az út. Tudtam, hogy jó jelzésen járok, a jelzett állomásokon is áthaladtam, mégis nagyobb volt a falat, mint gondoltam. Már nem pusztán az lebegett előttem, ahová el akartam jutni, de látnom és izzadnom kellett az erdő, a hegy rengetegét is, amely elnyelt lassan és észrevétlenül.

Az ilyen napokat szeretem a legjobban, amikor nyirkos köd ül mindenem, az órám megáll, mert nincsen már, amit mérhetne, csak én telek, én töltekezem, aki semmi egyéb nem vagyok, mint puszta csodálkozás, egy hosszú belefeledkezés a gyémántidőbe.

Váratlanul értem fel a gerincre, hiszen olyan sűrű volt már a köd és összefüggő a hótakaró, hogy nem tudtam mihez viszonyítani. Hát ott voltam végre, talán csak néhány méterre a víznyelőtől. Azt hittem, egy tábla jelezni fogja majd, de odafent nem volt ilyesmi. Miután tanácstalanul továbbindultam, bal felől olykor nagy, mészkősziklás tisztások nyíltak a ködös semmibe, aztán néhány perc után visszafordultam, mert az volt az érzésem, hogy nem érdemes továbbmennem. Visszagyalogoltam egészen a gerincre vezető ösvény kezdetéig, és nézegettem a térképet, aminek nem sok értelme volt.

Bementem a mohás sűrűbe, hátha ott találok, mert arrafelé kitaposott út vezetett. Csupa fa és vadcsapás, furcsa kráterek és korhadék között gyalogoltam perceként át, amikor megint azt súgta valami, hogy nem ott van, pedig már jóval előtte elfogyott alólam a taposott út. Egy idő után azonban nem ismertem rá a fákra, akadályokra, miközben vissza, az ösvény felé törtem. Néztem jobbra, balra, magam elé, és fogalmam sem volt, merre tovább.

Meglepett, hogy eltévedtem egy darabka erdőben. Meg is ijedtem, hiába tudtam, hogy nem lehet ott olyan könnyen elveszni, mégsem tudtam hirtelen – de még utána sem percekig –, mitévő legyek, ami kissé megbénított. Ezen is meglepődtem. Mivel ritkán járom az erdőt egyedül, nemigen szoktam megijedni, ha éppen eltévedünk, de az is igaz, hogy általában az ösvényt szoktuk csak elvéteni, és nem a rengetegben pislogunk tanácstalanul. Azt hiszem, megszoktam, hogy idegenvezetéssel, jelzett úton és társakkal járom a természetet. Pedig a valódi járás talán ott kezdődik, amikor megtapasztalom, hogy ki vagyok szolgáltatva az erdőnek, például ha rájövök, hogy nem öltöztem elég melegen, ha kitartóan esik az eső, és lassan átázik a ruhám, vagy amikor fogalmam sincs, hogyan tovább, és meg kell engednem, hogy az ösztöneim vezessenek.

Ekkor észrevettem valamit. Egy mohával bélelt, sötét kis sziklásáját. Ahogy közelebb mentem, láttam, hogy zsomboly az is, csak nem az, amit keresek. Gyereksomboly, nevelődése első évtizedeiben vagy -századaiban, ki tudja. Megörültem, mert arra gondoltam, hogy ha úgy adódna, hogy nem találok meg az igazit, akkor ez lesz a vigaszdíjam. Leültem a falevelekkel sűrűn rakott

szájához, nézegettem, kémleltem a torkát, de nem láttam a mélyére, mert el-kanyarodott a járata. Mégsem tudtam annyira örülni neki, hiszen eltévedtem, ezért inkább az utat kerestem. Már-már azon voltam, hogy előveszem az irány-tűt, amikor egyszer csak kiértem a jelzett ösvény egy fentebbi pontjára. Erre szokás azt mondani, hogy „nagy kő esett le a szívről”, mert az én szívemről valóságos kőeső hullott alá, még a dübörgésüket is hallottam abban a túlvilági csendben – pedig csak a jelzést találtam meg, és nem a víznyelőmet.

Elindultam megint a gerincen, mint először. Mentem is vagy egy kilométert, amikor lejtteni kezdett az út, ami annyit jelentett, hogy véget ért a hegytető. Visszafordultam újra, gyalogoltam egy nagyot, majd kísértéltem az egyik, völgy-be nyíló tisztásra, letettem a zsákomat egy sziklára, és csak bámultam a nagy semmibe sokáig, tanácstalanul, mérgesen. Elegem volt az egészségből, és nem vi-gasztalt az a nyomorult gyerekzsomboly sem.

Olykor valamennyire kitisztult előttem a mélység, és megláttam a völgyet, azon túl pedig a következő település dűlőit. Nem köd volt az, amiben jártam, hanem felhő vonult át a hegyen, lassan és kimérten, mert alig járt a szél, de hideg volt, veszett egy hideg, és cseppet sem volt jó egyhelyben álldogálni.

Az jutott eszembe éppen, hogy talán fel kellene hívnom Pistát, aki minden árva bokrot ismer az országban, hátha ő útba tud igazítani – de nem igazán akartam. Magamtól szerettem volna megtalálni azt a zombolyt, méghozzá titokban. És ahogy ott álltam, ácsorogtam, kifogyva az ötletekből, egyszer csak emberpár vált ki az irdatlan felhővonulásból. Ők is a tisztásra, felém tartottak.

Nem hittem a szememnek, olyan képtelen volt az egész, mint egy jelenés. Vannak helyek, idők, ahol és amikor a madár se jár, ahol és amikor csak az történik meg, ami akar – és nem feltétlenül az, amit én akarok.

– Azt hittem, hogy más nem merészkedik fel ide ilyenkor – szólított meg a korombeli férfi.

Ugyanezt gondoltam én is, aztán elmeséltem nekik, hogy mi járatban vagyok.

– Zomboly? Azt se tudom, mi az – felelte.

Ahogy láttam, a lány még annyira se tudta.

– Úgy képzeljétek el, mint egy sárkányt a mesében, akit a földbe vágtak, és utána lefejeztek. Egy függőleges barlang, ennek éppen három szája van, és rács-csal zárták le. Valahol itt kell lennie, csak nem találom sehol.

– Pedig az tényleg itt van, a szomszéd tisztáson – mondta a férfi. – Onnan jövünk, a GPS mutatta. Nem nézted meg telefonon?

Dehogy néztem, nem is volt olyan telefonom. De megvolt a víznyelő! Izgatott lettem megint, és nem csak a zombolyom miatt. Hiszen akkor vált világossá előttem, hogy mégis megláthatom azt, amiért elindultam. A kegyelem művét sejtettem emögött. Mintha hirtelen megszemélyesült volna az erdő, és bizony-ságát adta volna annak, hogy nem közömbös irántam.

A következő tisztásra kiérve azonban nem láttam semmit. Jártam már ott, még amikor először indultam el a gerincen. Több tisztás azonban nem volt, így lejjebb ereszkedtem a sziklákon túl, és egyszerre feltűnt előttem egy ráccsal

fedett, jókora kürtő. Ott volt hát a víznyelő, csak eljutottam hozzá... Levettem a zsákomat, leakasztottam a fényképezőgép táskáját is, és letettem a fűbe. Megtaláltam mindhárom kürtőt, ott tátongtak körülöttem, évszázados múltat lehelve. Megilletődve haboztam, valahogy úgy, mint amikor ajándékot kapok. Sosem akarom egyből kibontani, csak tapogatom a csomagolást az ujjbegyeimmal, behunytt szemmel. Aztán olyan közel mentem, amennyire csak tudtam, sőt, ráfeküdtem az egyik rácsra, hogy lelássak a mélybe. Kissé megroppant alattam, talán nem kellett volna ráhasalnom, de azért megbírt, a sziklába fúrt acélszarak erősen tartottak. A másik kürtő rácsa közepén meghajlott, ami arra utalt, hogy nem nekem jutott eszembe először rátehenkedni.

Elővettem a fejlámpát, és levilágítottam a sötétbe. Zöldesbarna, végtelen barlangtorok nyílt alattam, nem is láttam az aljára, mert ez is elkanyarodott.

Ezt a zombolyt először 1875-ben tárta fel két „geológ”, ahogyan a korabeli beszámoló szerzője fogalmaz. Akkoriban még faágakkal volt sűrűn befedve a háromméteres szája, nehogy az arra legelésző juhok és más állatok beleessenek. Ősállatok csontjait is kereshették a huszonkét méteres sötétben, de csak egy fiatal róka koponyáját, törzs- és végtagcsontjait találták meg a lentebb gyorsmorszerűen kiszélesedő, hat méter magas üregben, ami belezuhanhatott a barlangba, és nem tudott többé kijönni. Voltak odalent fehér és sárgás függő- és állócseppkövek is.

Mindebből én persze semmit sem láttam, de azt hiszem, nem is akartam; csak feküdtem a víznyelő óriási száján. Ott lehettem, ott voltam végre, nem sürgötött senki és semmi.

Ha csak kimondom ezt a szót: „zomboly”, bűvölő spirálokat látok magam előtt, mint azokon a fekete-fehér képeken, és a spiráloknak még forogniuk sem kell ahhoz, hogy beléjük szédüljek. Mert amit a zomboly elnyel, az nem kerül felszínre többé, hanem elpusztul, majd elporlad, vagy egyszerűen elszivárog a mészkőrepedések mentén. Nyitott, tizenegy fokos koporsó, selyme a mélység csendje, szemfedője a sötétség, a napfény nem hatol le a görbület miatt, és az egyszerű erdőjárónak, amilyen én is vagyok, bejárhatatlan, halálos csapda.

Természetem dögkútja ez – ami benne nyugszik, az úri csenden túl, az is él, nyüzsgös és neszez a sötétben, hiszen hallom. Nem szó és nem beszéd, még csak nem is suttogás; neszek, pusztá neszek, a levegőbe koppintott morzejelei annak, akit magamból egykor megtagadtam. Mégis elmentem odáig én, a maradék, ahol karnyújtásnyira minden – és elérhetetlenül messze. Elmentem, hogy ott legyek egy kicsit a víznyelővel, hogy láthassam, érinthessem, ami végső soron láthatatlan és érinthetetlen.

Tudhattam volna előre, hogy ennél többet ott nem végezhetek. Hogy amit találok, csak az alvilág szája, torka, annál lejjebb semmi keresnivalóm, nincs oda bejárásom, sem senki másnak. Üzenet is csak egy irányba, felfelé jöhet onnan, én nem ugorhatok le beszélgetni az úri sötéttel.

Kissé csalódott lettem. Abban bízhattam, hogy történik ott velem valami szabadító. Hogy közelebb enged majd az erdő a fekete tartományhoz anélkül,

hogy lejutnék a zomboly gyomrába. Kár volt követelőznöm, de tulajdonképpen ez sem baj. Mert aki követelőzik, az siet, és rögtön mókuserékben találja magát, mint a hörcsögök. Sietni ott, a zomboly társaságában pedig nem érdemes, ahogyan a csodáért sem hajtóvadászatot indítani.

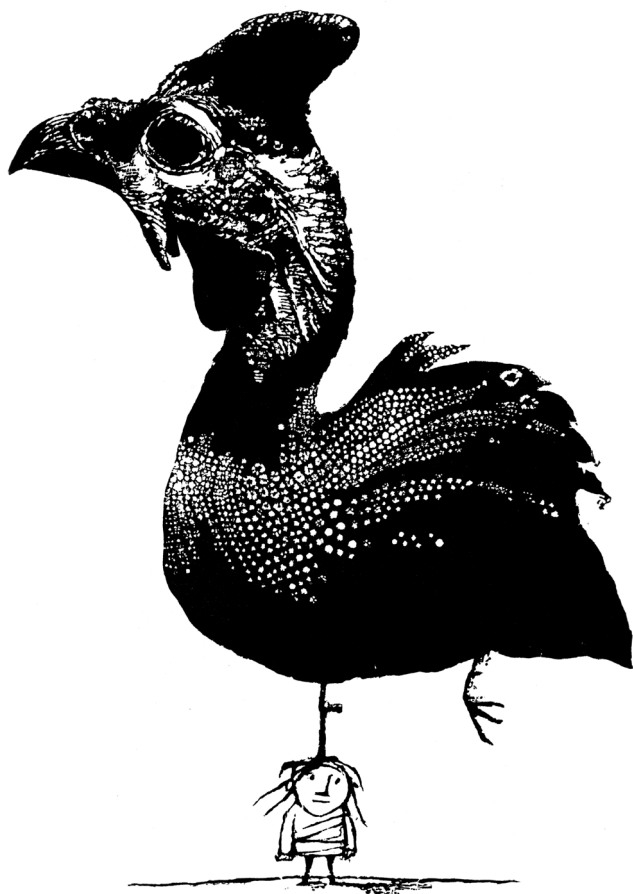
Ránéztem az órára, az indulásom óta talán először. Ennyi elég volt ahhoz, hogy lassan belássam, az aznapi kaland tulajdonképpen véget ért. Mert ha eszembe jut, hogy jó lenne sötétedés előtt lejutni a hegyről, enni valami meleget egy fűtött helyen, akkor már nem a zomboly érdekel. Nem egészen így képzeltem el az egészet, túl sok idő telt el a keresésével. Arra gondoltam, hogy végül is megtaláltam, és megéltem annyit a víznyelőlől, amennyit lehetett, amennyit ott és akkor meg tudtam engedni magamnak. Összepakoltam egy perc alatt, aztán felkerekedtem. Könnyű útam ígérkezett, hiszen a jelzett ösvényt odafelé megismertem, lefelé pedig már nem volt olyan nehéz a járás.

Egy idő után, valamivel a hegy havas csúcsa alatt, a ritkuló ködben feltűnt, hogy nem figyelem a jelzéseket, sőt, nem úgy vagyok jelen, mint amikor felfelé haladtam. Petyeregni kezdett az eső, a kövér cseppek nagyokat puffantak az út hófoltjain. Nyugtalan lettem, enyhe émelygés fogott el, olyasmi, mint amit ájulás előtt érez az ember. A lábaim elbizonytalanodtak, el nem hagyott, de megapadt az erőm. Nem voltam már jelen egyáltalán, kifordított magából az erdő szája, és a csend sem úgy hatott, mint azelőtt. Mégsem álltam meg egy pillanatra sem, sőt, tempósan gyalogoltam, mintha minél előbb le akartam volna jutni a hegyről, vissza a településre.

Hogy miért történt ez velem, fogalmam sincs – talán visszanézett rám a fekete tartomány, és én nemigen álltam a tekintetét. Mint aki látni, tapasztalni is akartam őt, meg nem is. Azt hiszem, inkább kapni szerettem volna valami fontosat ahelyett, hogy pusztán mellette lettem volna, mindenféle várakozás nélkül. Féltettem tőle, pedig csak *félnem* kellene őt: tisztelni és rábízni magam, ezért is hasíthatott belém fent a sietség. Menekültem vissza abba a valóságba, amelyből erre a kis útra kiszakítottam magam, holott nem lehet egyszerre a zomboly neszeire figyelni és tíz körömmel ragaszkodni egy elvétet élethez. Nem voltam tisztában azzal, hogy előbb-utóbb választanom kell.

Akkor kezdtem lassan megnyugodni, amikor elértem a hegyszoknya alján az utolsó állomást. Nagyjából ott ér véget az erdő, ahonnan minél előbb ki akartam keveredni. Egy nagyobb tisztásra érkeztem, az ottani forrásvíz állítólag sokakat meggyógyított egy régi, nagy járvány idején, el is nevezték lázkutacsának. Zarándok- és búcsújáróhellyé vált, oltárt, majd kápolnát építettek mellette, amely elhagyatottan, bezárva állt, mintha a sorsára hagyták volna. Akkor azonban a forrás nem adott vizet, a csapot elzárták télire, csak a széncinegék figyeltem, amelyeket kicsivel arrébb vettem észre. Egy fára függesztett etető izgatta őket, de a felbukkanásomra óvatosabban merték csak megközelíteni, és a közeli faágakon gyülekeztek. Félték tőlem, veszélyt jelenttem a számukra, de azt hiszem, hogy akkor is minden pillanatban a környezetüket pásztázták volna, ha nincs ott senki. Megtapasztalhatták elégszer, hogy egyik

pillanatról a másikra halálos veszedelembé kerülhetnek. Így vagyok én is a zombolyommal, az erdőmmel, amelyek nagyobbak nálam, mégis kényelmesen elférnek bennem. Azt viszont már tudom, biztos vagyok benne, hogy ha közel hajlok a víznyelő torkához, és a rácsozaton türelmesen hallgatózom, előbb-utóbb hozzászokik a fülem a neszező csendhez – ahogyan a szemem is a sötétbe, ha éjjel felébredek –, és szavakba, eligazító szavakba rendeződik egyszer minden, amit előtte kivehetetlennek, érthetetlennek hittem. Szelíd és fehér szavakba, mint a tó iszapjából feltörő légbuborék.

Illyés Gyuláról szólván

A huszadik század a költők ideje volt. Hazám alkotóiról szólok most. Ady volt a kapunyitó. Olyan időben, amidőn a mi országunkban a szaktudományok jelentős része inaséveit járta. A költő arra kényszerült, hogy tennivalóink ezermestere legyen. Illyés Gyula több helyen szól e jelenségről. Például arról, hogy iskolatársai villany- vagy útkarbantartási ügyekben megkeresik: szólj, Gyulánk a hivatalnak, rád hallgatnak. A költő tudta, hogy az ilyen kérés a régmúltból ered, egy rossz felkészültségű korból. Amikor a hivatal hatalom volt, de nem cselekvő tényező. Mára a bajorvosló költészet lángja nem hunyt ki, csak lesrófolódott.

Korunk poétái versmondó maratonon vesznek részt. Egy sportfogalommal fejezik ki buzgalmukat. Azt, hogy sokan vannak versszerető fiatalok. Dicsérem ezt a lelkesedét. Csak arról feledkeznek meg, amit az esztétika befogadói magatartásnak nevez. A verset nem csupán megérteni kell, hanem feldolgozni is. Az intellektusnak, az érzelmi tényezőnek, az egész személyiségnek. Ha rakásra hallgatjuk a verset, unalomba fullad. Ha külön-külön átéljük, katarzist válthat ki, felemel. Én nem marasztalom el mégsem a maraton híveit. Beindíthatják az irodalom szeretetét. A megtisztulás folyamatát.

Illyés a prózának is mestere. Olyanféleképpen egyszerű, hogy velejeig nyúl a vizsgált jelenségnek és mégis világos tud maradni. Vegyük példának Petőfiről írt könyvét. A főiskolai tanárok szívesen forgatták ezt a művét. Tankönyvnek sikeresebb lett a tudományos igényű, száraz életrajzi jegyzeteknél. Nagy költőknek nem csupán külső küzdelmeit mutatja be. A belsőket is. Az ilyesmit csak rokonlélek tudja megcselekedni. Az Illyés-próza szép magyarságú. A harmincas évek elején Nagy Lajossal részt vett a szovjet írókongresszuson. Hazatérve *Oroszország* címmel könyvet írt. Útirajzában összefoglalja kinti tapasztalatait. Kritikával természetesen. Kortárs visszhangot is kapott. Furcsát, meglepőt. Babits Mihály körülbelül ezt írta: Illyés Gyula könyvet írt egy távoli, különös világról. Én mégsem az ottani dolgokról akarok beszélni, hanem Illyés nyelvezetéről. Hibátlan magyarsággal ír. Babitsnak a legnagyobb ajándék,

KISS LAJOS (1924) kritikus, irodalomtörténész. Szegeden él.

amelyett barátja távolról hozott, a tökéletes írói magyar nyelv. Pedig akkor már forrt a világ bús tengere. Illyés kint jártában megkereste az ott élő kis rokon népeket. Gondja volt a vérszerinti rokonság számontartása. Amit később fel is róttak neki. Valamiféle kettős kötöttséget is emlegettek, vonzalmainak két-irányúságát. Egyrészt rokonságápoló, másrészt franciaországi tartózkodása idején barátságos viszonyt ápolt az ottani munkásifjúság híveivel.

Amit Illyés választása és magatartása kettősségének neveznek, voltaképpen sorszakaszok. Életünk a választások sorozata. „A” pontról a „B” pontra, „B” pontról a „C” pontra lépünk. És így tovább. Ez emberi kiteljesedésünk menete.

Illyés szellemi arcát nem lehet megalkotni valamely korai, egyetlen választása alapján. Kiteljesedett személyisége még más tényezőktől is függ. A nagyformátumú emberek nemcsak a külső körülményeik hatására alakulnak alig változóvá. Velük kapcsolatosan beszélhetünk – e sorban áll Illyés is – intellektuális, lelki, erkölcsi állandóról. Ezek genetikailag meghatározott tényezők. Ha szilárdak, a személyiség nem választ kétes utakat és irányokat. Beszéljünk arról is, hogy vannak problematikus kivételek. Sokan. Ők nem személyiségüket építik és gazdagítják. Érdekeik dúsítása a gondjuk. Ők azok, akik zászlót váltanak, és nem vizsgálják meg az ügyet, amit a zászló hirdet. Az embertől nem várhatjuk el, hogy lelkileg olyan tiszta legyen, akár születésekor. Illyés Gyula oly korban élt, amikor jellempróba volt a választás. Életútján sok vakond túrt fel gátat. Ha csalogatták kétes táborokba, paraszti okossággal túljárt a csalogatók eszén. Olyanféleképpen mondott nemet, akár Kodály Zoltán. Ezekből a „nem”-ekből a nemzet lelkiismerete sugárzott. És még más is. Hogy ők a nemzet szellemi uralkodói. Illyés Gyula különálló személyiség volt az ötvenes-hatvanas években. Mindhaláláig. Megjegyzi egyik írásában, hogy valamely fogadáson Fischer Annie elment mellette és ezt mondta: maga olyan vigasztalókat tud írni. Nem csupán az éles verseiben tette ezt. Voltaképpen kézfogás minden költeménye. Amiként a kézfogás átadja a test melegét, az ő költeményeinek „kézfogása” szellem-melegét közvetített. A nép beszédének igazságát.

Németh László ír valamely tanulmányában arról, hogy várja a huszadik századi Petőfi megjelenését. Aki már nem az egyszerűség hangja csupán. Intellektuális népköltő lesz. Azt mondjuk rá, gondolati művész, akár Babits. Erős szellemmel dúsított nyelven ír. Nem lép ki a népi életkörből. Csak annak mondanóját emeli meg. Ez a várt nép-poéta Illyéssel megjelenik. Nem véletlenül választja mesterének, barátjának Babits Mihályt. Közel hozta egymáshoz őket, hogy majdnem földik voltak. Igaz, Babits bíró származék. Az úri élet kellekei vették körül és óvták is. Katolikus hívő lélek volt. Illyés Gyula pusztai cselédek gyermeke, „szabad pacsirtás” lélekkel tudott élni és tanulni. Rokonai nehézsorsú, röghöz kötött uradalmi cselédek voltak. De lelkükben élt a magasabbra vágyódás. Gyula a kiemelkedéshez szárnyakat és belső költői buzdítást is kapott. Igaz, az úri Babbitstól életforma árok választotta el. Ám a szellemek rokonsága sasröptű. Nem ismeri az árkok szélességét és mélységét. Így talált egymásra a huszadik század két nagy költője. Kezdetben mester és tanítvány, később

fej-fej mellett működő alkotó. Babits erősen gondolati, a népi elem inspiráló mozzanat művészetében. Illyésnek, az uradalmi paraszti munka, tapasztalat és verejtékes fáradság. Szülei és rokonai küzdelme volt a példája, és serkentői is lettek az ifjú költőnek.

Egy alkalommal Illyés Babits *Jónás könyvét* magyarázta. A szerző felolvasta költő barátjának ezt a művét. Illyés szerint, voltaképpen, alkotója persziflázsnak szánta a Jónás könyvét. Én semmiféle gúnyt nem találok benne. Lehet, hogy némelyeket megmosolyogtat Jónás árnyékkeresése a töklevél alatt. De van itt valami, ami nagyon fontos, hogy a katolikus Babits a református Károli Biblia képeit alkalmazza. A töklevél a Káldi-bibliában nem szerepel. Illyés semmiféle kritikai megjegyzést nem fűz ehhez a műhöz. Hallgatással ad nyomatékot a Jónás könyve már rég elfogadott megítéléséhez, hogy vétkesek közt cinkos, aki néma. Ez adja a súlyát. És ez illik Babits szellemi arcához is. Illyés Babitsban ezt a nagy tépelődőt látta. Aki nem csupán magáért emésztődött. Nemzetéért is. Ezt cselekedte Illyés is, de nála a nép súlyosabb tényező. Illyés ragaszkodása mesteréhez – ezt jelenti: a huszadik század költője, ha népi is, legyen a kor színvonalához igazodó: *entellektüel*.

Bartókra feltekint. Kodály – feltehetően – barátja. Bartók című verse talán az egyik legnagyobb műve. A huszadik század súlyos jaját-baját fogja egybe. Nem a zene bűvöletét kapjuk. A korszak helyzeteinek elemzését. Feltehető a kérdés – hát akkor a zene nincs benne? De igen. Ugyanis a zene nem csupán a hangszerek hangja. A nagy muzsikában a lét sikolt, dicsér, kér vagy vádol, rámutatván a baj fészkeire. A zene, amely csak önmagát adja, hasonlatos ahhoz a költészethez, amely szép képeket alkot, azaz mélység és forrongó mondanó nélkül. Illyés egyik írásában elmondja, hogy a gimnáziumban a tanév elején az énektanár kórust állított össze. Kiválogatta a jó hangú, jó hallású fiúkat. Őt is meghallgatta. Az első hangok után az alkalmatlanok csoportjába állította. Az iskolában ezt a bélyeget hordja mindvégig. Állítólag Petőfinek sem volt jó hallása. Ám a versritmusra rátermettek voltak. Úgy tetszik nekem, hogy a muzsika és a vers zeneisége néha messze eshet egymástól. A nagy költők botfúlúsége titokzatos jelenség. Én nem tudok rá magyarázatot. Tegyük fel még egyszer a kérdést. Mit élhetett át Illyés Gyula Bartókot hallgatva? A sorshelyzeteket, amelyek Bartók muzsikájában a népzene hatására csodálatos zenei kompozícióvá váltak. Illyés élménye, a népzene és Bartókot hallgatva, intellektuális átélés volt. Ez nem jelenti azt, hogy a muzsikához nincs köze. Hiszen a verszene mégis csak rokona a klasszikus muzsikának. Paradox jelenséggel van itt dolgunk. A fül kevesebbet fog fel, mint az intellektus. Az egész embert felkavaró katarzis elmaradhat, de tegyük föl, létezik valamiféle értelmi katarzis is. A felismerés, belátás megtisztító ereje, melyben nem az érzelem primátusa uralkodik, hanem a ráció, amely bajt és örömet kibontani képes. A megérzés kategóriája helyébe a megértés kategóriája nyomul. Ez az értelem öröme. Illyés *Bartókján* ez az értelmi öröm vonul végig, amely olyan öröm, amely az érzelmi zsarátnokot tüzzé lobbanthatja. Ez az ereje Illyés versének.

Illyés Gyula számontartotta népi elvbarátait. Sorsukat gondosan vigyázta. Az, hogy honnan jön valamely költő, író – fontos adat, de annál fontosabb, hogy hová tart. Zilahy Lajossal, aki inkább volt nemesi származék, mint népi, hajlott korukban sem felejtkeztek meg egymásról. Az Amerikába disszidált Zilahyt erős honvágy kínozza. A hatvanas évek elején csak Jugoszláviáig közelített hazájához. Ott már találkozhatott vérbeli magyarokkal és magyar szóval. Az írónak a hazai beszéd mindennél fontosabb. Magyar barátai értesültek, hogy ez, a hazáját oly igazán szerető író a hatvanas évek elején darab ideig talán éppen Újvidéken tanyázik. Illyés, a régi barát egy szalonképes deputációt szervezett. Ha jól emlékszem, hárman voltak. Illyés, az igazi barát, Sötér István egyetemi tanár, a harmincas években ígéretes fiatal író és Hermann István akadémikus, kedves emlékű barátom. Hermanntól hallottam a látogatók fogadásának néhány részletét. Zilahy kedves beszédű, attikai sóval ízesített megjegyzést tett a deputáció tagjaira. Illyésnek egy „tengerészsapkát” ajándékozott, azzal a megjegyzéssel, viseld Gyula a balatoni sétányokon. Védelmet nyújt majd, távol tartja a támadni akarót. Azt a látszatot kelti, hogy hatósági ember vagy. Emlékezhetünk még rá, hogy a költő, a képernyőn is, e sapkát viselve jelent meg. Nem rejtette, nyomatékosan adott a barátságának. Zilahy szólt Sötérről is. Nem az ő fülének szánva mondandóját. Sötér Pista erős ígéretű író volt, karcsú fiatalember. Most meg itt áll előttem egy tornatanár. Némelyek nem értik, hogy mi ebben az irónia. Csupán annyi, hogy a fiatal, karcsú Sötér megerősödött, megizmosodott. Tehát olyan lett, mint Zilahy gimnazista korában az erős tornatanárok voltak. Sötér nekem professzorom volt a szegedi egyetemen. Művelt, remek előadó, aki Párizsban is kiegészítette tanulmányait az elit tanárképzőn (Ecole Normale Supérieure). A deputáció harmadik tagja Hermann István akadémikus. A vendéglátónak ismeretlen. Ő képviselte az új alkotó nemzedéket. A minőség híve volt. Zilahy anyai ágon nemesi származék. Számos képességű alkotó. Magas körökkel is barátkozott. Egy alkalommal összehozta a népiek képviselőit Gömbös Gyulával is. Eredménye nem lett. Hacsak Móricz Zsigmond és Gömbös Gyula csipkelődését nem tekintjük annak. Zilahy olyanféleképpen volt népi, hogy úr is volt ugyanakkor. Őszintén volt népi, mivel látta igazukat. Vilálját is felajánlotta a kiválóak képzéséhez. Illyés nemes kvalitásait, mind az emberieket, mind művészieket nagyrabecsülte. Ezeremester volt a művészetben. Némelykor emelkedően haladt. Más esetben a lejtőn gyengén fékezett. Népi úr volt. Illyés igazán a rokongondolkodót becsülte benne. És azt az urat, aki ura szavának. Zilahy jellemtisztasága nem homályosodott az évtizedek alatt Illyés szemében. Ennek bizonyosságául viselte a tengerészsapkát. Igazolását annak, hogy cselekedet szerint ítélkezik. Nem a tökéletesség az igazi mérték, hanem az arra való szakadatlan törekvés.

E bekezdésben nagysúlyú barátról fogunk szólni. Németh Lászlóról. Az irodalom számos műfajában alkotott remeket. Feltehetjük a kérdést, melyik a valódi működési területe. Magánvéleményként mondom: a teoretikus. Talán nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy a huszadik század legnagyobb magyar gondolkodó

írója. Mondatai a szellem áramával telítettek. A renyhéket felrázzák. Az elme erejével bírók olvassák. És újraolvassák. A népiség nála nem evidencia. A népben van megalapozva minden valódi értékünk. Ezt Illyés tapasztalatból tudta. Amikor Németh László műveiben találkozott hasonló gondolattal, ezt érezhette: az észjárást tekintve ezt az író testvérem. Németh László sokat vitatott elméleteit nem vonta bírálat alá. Tudta, hogy a jó elmének ütköztethető gondolatokat kell kiérlelnie, hogy szikrákat vessenek. Tűzfényes teóriákat lobbant-sanak. Lehet, hogy egy részük zsarátnokká csendesedik, de akkor is fénypont marad. Illyés, az okos Illyés felismerte, hogy Németh László nem a véletlenek által felkínált evidens témákhoz nyúl. Sorskérdésekhez. Ezek sohasem függetlenek a nép gondjától. Németh László a népügynek nem dogmatikus teoretikusa. Az eleven gondolkodásban hisz, amely a keményhájú gondok felnyitására képes.

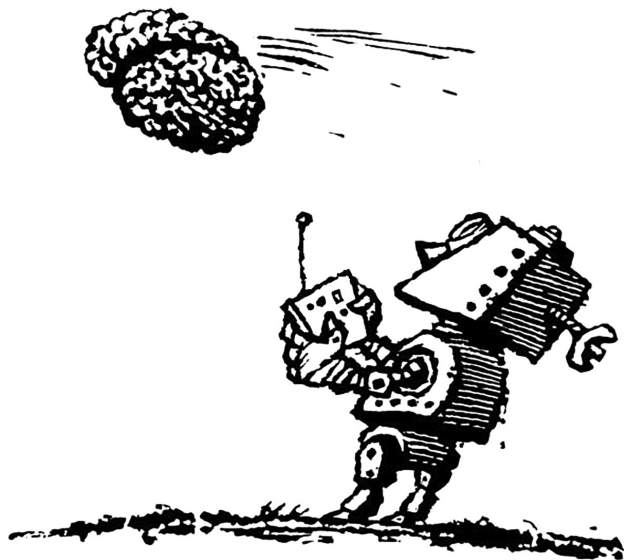
Nem tudnám megnevezni, hogy Illyés Gyula hány író, költőt tekintett a népi gondolat hívének. De volt, akit hangsúlyosan annak nevezett. A többi között Veres Pétert is. Péter bácsi beszédével és fizikai megjelenésével igazolta, hogy a nép fia. Ha jól megfigyeltük, kvalitásait is felmérhettük. Illyés pontos mérlegére is ráállt néhányszor. Első benyomás, hogy szárnyas beszédű paraszt. Az erkölcsről is találtam, műveit olvasva, aforizmát. Hozzávetőleges változatot közlök itt: inkább megdögleni, mint rongy emberré válni. Féja Géza írja: a balmazújvárosi csendőrök pofozták. Amidőn a negyvenöt utáni rövid demokráciában honvédelmi miniszter lett, nem hívatta magához a csendőrőrs volt parancsnokát. És a nagyhatalmú jegyzőt sem. A régi világban az úri réteg okoskodó parasztnak tekintette csupán. Illyésnek, Veres Péternek ez a besorolása nem tetszett. Az ilyen minősítés hosszú ideig tart. A buta előítéletek nem erodálódnak. Veres Péter koporsója fölött Illyés is beszédet mondott. Így kezdte: Lángelmét temetünk.

Illyés baráti köréhez tartozott a népi eszményeket nem hirdető Szabó Lőrinc is. Értelmiségi eszményeket vallott, de a nép fia volt. Valamikor, az ötvenes években, a buta félreértés szélsőjobboldali eszmék hívének tekintette. Szabó sűrűn kiruccant a Balatonhoz. Újabb műveit is bemutatta barátjának, Illyés Gyulának. Ők is megbeszélték a vendég politikai zaklatásának ügyét. A vendéglátó néhány alkalommal azzal vigasztalta költő barátját, hogy – úgymond – neked jók a származási adataid. Hiszen apád mozdonyvezető. Tehát munkás. Erre Lőrinc két ujját fölemelve, ezt válaszolta: főmozdonyvezető. Szabó Lőrinc, köztudottan, nagy nőbarát volt. Illyés példás férj. És mégis tudomásul vette barátjának nem dicsérhető szoknyavonzalmát. És miért? Szabó Lőrinc zseniális költő volt. Egy alkalommal Móricz Zsigmond Németh Lászlóval beszélgetett. Németh Szabó Lőrincet jó költőnek nevezte. Móricz, mintegy tiltakozva, így szólt: Nem jó költő. Nagy költő. A tihanyi vendéglátó is valami ilyenfélét érezhetett. A nagyság nem hibákat elrejtő jelenség. De zsugoríthatja azok méretét. Gyerekeit nagyon szerető apa volt. Illyés méltányos volt Lőrinchez. A kiemelkedő költőhöz. Ez a cím szervezte barátságukat is.

Illyést a puszta, az alföld látta el élményanyaggal. Ebben az esszében nem a költő verseinek elemzésére vállalkozik. Lényének megvilágítására. A mindennapi ember, a sokaság nem csupán átlagost termel. A történelem, a művészettörténet sok bizonyítékkal szolgál arról, hogy mélyük nemcsak a hasonlók szülőhelye. Goethének szabó volt az édesapja. Rousseau-nak órás. Petőfinek székálló legény, Illyésnek pusztai kovács.

És Shakespeare? Nem tudom, milyen mélyről jött. De nem is fontos. Az a csodálatos, amivé lett. Sokrétúsége, dús közlendője mond valamit lényéről. Petőfi azt írja, ő a teremtés fele. Ha ez így van, akkor a népek a szava is. Szellemének magassága pedig azt közli, hogy feljebb nincs tovább. Az emberiség költői megnyilatkozása. Mindenkihez szólván. Elsőrendűen a néphez, mivel működése idejében ők voltak többségben.

Márai Sándor naplójában olvasom, hogy úgy fürkészi az élő magyar irodalmat, hogy ebben az alkotói bolyban talál-e neki tetsző barátot. Végigpásztázva a tollforgatókat, egy megfelelő emberre, költőre bukkant: Illyés Gyulára. Mellette szól, hogy okos, hogy sokat tud, hogy ismeri az irodalom kicsi és nagy ügyeit. Tökéletes beszélgető partner lenne. De van valami, ami e barátság létrehozása ellen szól. Márai Sándorban erős volt a városi életforma tisztelete, a polgári eszmények ápolása. Egyszóval: ízig-vérig polgár volt. Valamely naplójában írja meg azt is, hogy két jelenséget nem szeret: a parasztságot és a filmes szakmát. Furcsa párosítás. Az első „nem szeretem” Illyésre is vonatkozik. Lehet, hogy ez hiúsította meg barátságuk kialakulását. Lehet, de nem biztos. Feltehető, hogy Illyés barátaitól csak a szívbeliséget várta volna el. Ezt a keveset. Ezt a legtöbbet.

Bíró József

Aztán tovább

(– emlékezés Samu Gézára –)

⋮
angyalföldi műteremkoszban *Buktánál*
onnantól kezdve folytathatatlan
⋮
mármint ugyanolyan hangulattal
eszeveszett whiskyzés belefurulyálós
⋮
há zi bu li
reg gel ig

Utca felőli nézet

(– emlékezés Vujicsics Tihamérra –)

⋮
vétlenül mert semmibe
akkor természetesen kimagyarázható
⋮
zökkenőmentes nem lehet
ámbar teljességében felvázolhatatlan
⋮
éj je len te
le ga láb b is

BÍRÓ JÓZSEF (1951) költő, író, performer. Legutóbbi kötete: *TIZENKETTŐ (+1)* (Napkút, 2020).

Éjszakai rögtönzés

(-Török László fotóművész emlékére-)

semmi
meglepő
te pedig
itt
hagysz
mindent
tudván
:
továbbra
is
gyilkolják egymást
idióták
:
a
békesség
ideje messze
még
:
bölcsen
kivárod
míg újra
EMBER
lesz
az
ember

Magyargyász, átok és pódium

II.

SZÉP DOMOKOS ANNA. „Csak az ég van feketére festve” – Szász Tamás, a pogány mondja Tamási első novellájában (1922), aki háza szent jelét, a bádogkeresztet lelövi. Említettük, váltó időt élt a magyarság s vele Tamási Áron. Aki vesztett háború katonájaként tért haza. De hol a haza? A szülőföld és a hon kettészakadt. Kettős tragédia fájdalma omlott rá: honpolgári fosztottságában a székelység árvaságára is döbbsent: „Az idő románba fordult.” Amit már a Szász Tamás...-ban, mint hitével, Istenével való magánviaskodását is elbeszélte. S a következő években az *Ősvigasztalás* című darabja, prózai munkái, a *Szűzmáriás királyfi* a váltóidő megszenvedettségének tragikusra hangolt változatai. Említettük, 1926 nyarán tért haza Amerikából, s 1928-ig összesen négy novellát írt, publicisztikát is keveset, bár többet, mint amennyit a gyűjteményekből ismerünk. Lekötötte ambícióját és idejét a regény, mely 1928 telére készült el, és nyáron, az író magánkiadásában, banki garanciával jelent meg. Szeptember végi kisbaconi időzítésétől számolva négy hónapban öt novella született. Ami eggyel több, mint amit Tamási számolt 1942-es összes novelláinak mutatójában. Mert a *Szép Domokos Anna* fogantatását 1929-re jelölte, valójában 1928 decemberében jegyezte, s az *Ellenzék* karácsonyi száma közölte. Találó szerkesztéssel (Kuncz Aladár), mert azon az oldalon Áprily Lajos készülő darabjából, az *Idahgyi pásztorok* két jelenete is olvasható.

A *Szép Domokos Anna* iránt jobbára közönyt mutat a Tamási-irodalom, mert Z. Szalay Sándor tanulmánygyűjteménye (1991) és Sipos Lajos kitűnően dokumentált, pontos filológiára alapozott életrajza (2006) sem említi. Tamási két-kötetes életmű-válogatásában (1974) Féja Géza szerkesztő harmincnégy novella sorába nem érdemesítette illeszteni a *Szép Domokos Annát*, és vallomásos kismonográfiájában (Tamási Áron) se érinti. Németh László sietős-főlényes mondatban elintézte: „rosszfajta szimbolizmusba pácolt »prózai ballada«, szerzőjének „nagy hajlandósága van hamis műfajokra” (*Két nemzedék*). Okunk van hát

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *A Nemzeti varázskörében* (2019).

érvelni Tamási balladájának kivételes volta mellett, feltárva művészi és drámai létformálódásának, gondolkodásának geneziséjét.

Bözödi György a *Népiség az erdélyi irodalomban* című tanulmányában írja: „Szabó Dezső az ősapja annak, ami ma székely irodalom” (Termés, 1943. tél). Tamási és Nyirő József íróságát Bözödi hevült „szabódezsőségekben”, esztétikai siketséggel is véleményezte. Mondván: a művekbe „ők maguk vonulnak be a nép helyett”. Mintha Tamási közügyi szavát a *Brassói Lapok*ban, az *Ellenzék*ben s annyi más fórumon nem hallatta volna. És Bözödi a történész földszintes észjárásában fölfelé se tekint; arra, hogy Ábel nem egy bolyongó magányos, hanem a legényke életben maradása a kollektív magány erejének, vagyis a remény, a megmaradás példázata is. A *Székely bánja* szerzője a *Csalóka szivárványra* is legyintett, tragikus mélységét nem érzékelte. Kései posztmodern proféták figyelmébe ajánljuk: Tamási nem olvasta se Artaud-t, se Lévi Strauss-t és más teoretikusokat sem. Kisebbségi tanulmánygyűjtemény ugyanis hatalmas jegyzet-áramokkal koszorúzva a Színház és rítus jegyében született (1997), csak épp azt feledve, hogy amit írt Tamási, sorsa íratva vele prózában, drámában, publicisztikában és esszében. Még ha Balázs Imre József szerkesztő úr, a Tamási-tanulmányi ösztöndíj első kitüntetettje (1993), sajátos-magos igénye folytán egyetlen írását sem érdemesítette esszéantológiájába. Bözödi György véleményéhez anynyit, Tamási Áron és a székely irodalom nemzője mindenekelőtt: a világháború – és végzése: 1920. június 4. Mert, ha nincs világhatalmi szétszaggatásunk, valószínű, hogy Kós Károly Pesten egyetemi tanár, s tervezi a nagyhaza templomait, hivatalos épületeit, magánházait; Tamási Áront se sürgeti haza az író-ság, és a tennivaló csapatos kényszere, hanem ígéretéhez híven tíz esztendőre marad Amerikában; Kemény János aligha ambicionálta volna oly programosan a helikoni együttléteket; Bánffy Miklós pedig jobbára Pestről, Reviczky utcai palotájából kíséri figyelemmel bonchidai birtokának ügyeit, s a maga írónivalójával bíbelődik. Benedek Apó, persze ha Pesten marad, a *Jó Pajtással* foglalatosskodva nem hal bele a *Címborát* szerkesztve – mint történt, a szatmári kiadó nemtelen, alvilági ügyködése folytán (1929). Dsida Jenő a *Psalmus Hungaricussal* aligha jajdulta volna „árva népe” sorsát, és Reményik Sándor se kényszerül megrendítő Végvári-híradásaira.

1920 után gyászba kényszerült teremtésben, ezeréves sorsunk lenyomataként hatalmas szellemi-művészi fejezet született Erdélyben.

Hiába is keressük-kutatjuk: Trianon mint sorsmeghatározó név és végzetes utalás Tamási egyetlen írásában sem szerepel. Noha a lélekomlasztó fordulat változatos kifejezéseire akár szótárt szerkeszthetnénk. Ugyan, miért nem írta le, s miért választékos némasága? A piavei hadszíntéren 1918 novemberében elcsitultak a fegyverek; omlottságban, keserv'-ben indulat és letargia – a katonák hazatértek a frontról. Tamási kora őszi szabadságáról már csak Szászrégenig vonatkozott. December 6-án a románok elfoglalták Székelyudvarhelyt, ezzel Farkaslaka s benne Tamási Áron kézhezvétele is megtörtént.

1918 decemberétől a budapesti politika széljárása már nem érte el Udvarhelyszéket. Ilyenképpen Tamási Áron az idegen uralmat nem 1920-tól számolta, hanem a háború befejezésétől, 1918 végétől. Egy végzetbe sűrűsödtek benne az omlottsági fokozatok, írásaiban ezért sem dátumozta s nem címkézte a történelmi, politikai eseményeket. A kettő: egy; a háború vert katonája hazáját is veszítette. Melynek fájdalmában Isten- és Feladatkereső székelyekkel népesítette be a húszas évek novelláit. Szabó Dezső hatás? Vélhető, az egykori udvarhelyi tanár némely regényét olvasta, talán az 1919 tavaszán megjelent *Elsodort falu* is eljutott a 20–22 között Kolozsvárott tanuló Tamásihoz. Egykor nagyhatású regény; a szöveg áradásában templomi áhítatok, litániás pillanatok visszatérően magasztosítják a történetet. A lövészárkokban efféle helyzetösszegzéssel szolgál Szabó regénye: „Most Európa földjében tízmillió gyilkos és gyilkolt dermedt szeme néz egymásra.” Mire katonatársa: „Ha kiszabadulok ebből a bűdös nyavalyából, hazamegyek, beveszem magam a szőlőmbe a pincében, megiszom az utolsó négy évnyi termésem, s akkor úgy forduljon fel a világ, ahogy neki tetszik, én úgy is fordulni fogok vele.” Avagy az egyetemleges vérözön végi mámor leírásában: „Mint egy vízőzönös tavaszi áradás, a megáradt ember elmosta bennük a katonát, s százezernyi arcból mint friss diadal ragyogott ki a feltámadott Krisztus.” Tamásinál nem ily fényes és egyszerű a feltámadás. Prózában és színi játékaiban mélyebben viaskodik, a drámát éli, szenvedő hőseivel. Említettük: Szász Tamás lelőtte a bádog-Krisztust. Neki nem ragyogott a keresztén. New Yorkban (23–26) sem más az indulata, mint volt Kolozsváron: „esztendő sem kell, s bocskorra kap a világ” – ijesztgetett Bakk Lukács a *Zeng a magosságban* (1924), s ami történik: dráma. A fájdalmas megrokkanásban mennyekig hatol a kétség: „Nincs lakója az égnek! Sem Isten, ha tűri ezt! Hordjatok tüzet, hogy égjen meg, akinek lelke nincsen!” Keserve és népének árvaságba hullott indulta pogányba is fordította Tamási küzdelmeit. Amit nem tekinthetünk hitbéli volta tagadásának. Mert viaskodás feszül benne, keresztényi alapozottságú, ahogyan az Apostolok Cselekedeteiben olvasható: „a pogányokra is kitöltetett a Szent Lélek ajándéka” (10/45).

Ám ne feledjük, az élő magyar irodalom java kávéházból, hátországból figyelte s írta az eseményeket. Szabó Dezső is, aki lévai és ungvári tanárként ugyan közelebből látta a történelem rettenetes áradását, de mégsem pergőtűzben, katonaként. S aki egykor Délvidéken született (Kosztolányi), vagy Fogarasban tanított (Babits), a Léván és Szakolcán tanárkodott (Juhász Gyula), majd fájdalmas siratókban, jajdulásokban panaszták a diktátumos döntést. Bennük már emlék, s nem a mindennap megélt keserv' robbantotta a verseket és a prózai írásokat. Ellentétben Tamási Áronnal; a piavei tűzkatlan poklából került a másik mélységbe – a hazából való kivettetés és a hétköznapi megnyomorítás szüntelen próbatételébe. A személyes omlásban vérzik a Kollektív is, a lelki-megroppanás közösségi dráma. Mert a szülői ház, a család s a szülőfalu, vele a székelység mint népközösség szenvedése már az egyetemes emberi lét kérdéseit kísértette. Említettük: így mítoszi, váltó idő, s a dráma megnyílik a kezdő

szépíróban is, ezért pályázott oly hamarost' az *Ősvigasztalással*. Hazatérve is folytonosan lappang darabíró kedve és elszántsága. Amelynek igazolása a *Domokos Szép Anna* is. A novellák közé ékelődött, ám drámai sűrítettsége okán merőben más, mint a megelőző Tamási-írások, és különbözik a későbbiekétől is.

Láng Gusztáv Tamási novelláit elemezve (*Székelyföld*, 2006/1) érzékenyen jellemzi a balladás jegyeket: „Ilyen a fekete madár, a gyász hír hozója, majd Domokos Anna égbe emelője. Ilyen a csábító kísértet, melyről kiderül, hogy a háború angyala.” Utaltunk rá, Tamási megismerhette Kriza *Vadrózsákját*, mely éppen udvarhelyi gyűjtéssel indul, Kodály varázskörében és Ferenczy Zsizi pódiumi szereplései is megerősítették és mélyítették figyelmét a ballada iránt. Ha nincs is nyoma, bizonyosnak tudható, hogy legénykorában, Farkaslakán a téli esteken, a guzsalyosban hallott komor elbeszélő verses történeteket. Bizonyos továbbá: az udvarhelyi Római Katolikus Gimnázium diákja Arany János balladáival is megismerkedhetett; talán Szemlér tanár úr dolgozatot íratott a székely legényekkel, akik az *Ágnes asszony* vagy a *Mátyás anyja* elemzését Greguss Ágost meghatározásával indították: „A ballada: tragédia dalban elbeszélve.” Láng Gusztáv igazolja: Tamási mély stílusismerettel, érzékenységgel fonta egybe a maga történetét más balladákkal: „Feldereng a lány és a halál története; a halott vőlegény balladája, a párja halálát túl nem élő szerető tragédiája (Kádár Kata: csak a Tamási novellában felcserélődnek a szerepek: a lány megy a fiú után a halálba). A vízbe vetett virágcsokor is kapcsolatba hozható a Kádár Kata »két kápolna-virág« motívumával, hiszen itt is a halni készülő lányt jelképezik a virágok, mintegy előre sejtetve a véget. Azzal a különbséggel, hogy ez a jelképiség nem átváltozás formáját ölti, hanem a szimbolizmus korrespondencia-elvehez közelít.” Izsák József Tamási-portréjában kitüntetetten említi: „A népballada ritmusát, szerkezetét, képanyagát követő *Szép Domokos Anna* a legszebb háborúellenes tiltakozás. A *Kőműves Kelemenné* régies félmúlt igealakjai, a komorságot, a drámai feszültséget intonáló ismétlések a szeretőjét mindhiába váró *Szép Domokos Anna* hervadását és pusztulását különös zenei effektusokkal festik alá.” Pusztulás volna, mint Izsák írja? A pusztulás: megsemmisülés. A halál csak fizikai hullás. Anna sem pusztul el, mert Tamási feltámasztja, s a mennyben és a pokolban tovább éli, sistergi igazságát.

„LAKODALOMBÓL TEMETÉS” – összegzi Voinovich Géza Arany balladáiról való akadémiai felolvasásában *A varrólányok történetét* (*Budapesti Szemle*, 1917, 483. sz.). Akár a *Szép Domokos Annát* is jellemezhetjük hasonlóan, s még az is közös, hogy végig párbeszédben íródott. Továbbá: „feldúlt szerelmet rajzol, a lány kitörő bánatát halott kedvesének láttán.” Némi különbség, Tamási Annája kedvesét holtan se láthatja, mert a fekete madár mint hírhozó tudatja: idegen országban a sírja, elnyelte a véres háború. Hűség dolgában a Bor Vitéz mátkáját inkább asszociálja, aki a Várakozás állhatatos, s utánahal kedvesének. Imre László sokszempontú, elmélyült könyvecskéjében (*Arany János balladái*) sorolja: a tragédiába forduló történetek főként asszonyalakjai miféle lelki rokkánások, látomások, halál módok áldozatai. Ellenben *Szép Domokos Anna* kísértő

próbatételek után, a fekete madár gyászjelentésére holtából újraéled. Bánata kozmikussá nő, s kiáltására „felette a mennyég döndülve meghasadt”. A kép krisztusi, a felfeszítettségi fájdalomra is utal, mert Lukács evangélista tudatja: „És meghomályosodék a nap, és a templom kárpitja középen ketté hasada” (23/45). Ebben a szíve hasadt árvaságban Anna végrendeletesen szólítja az Istent: „verd meg örök haláloddal, akik háborút indítanak, verd meg pokol kíniaival, akik népeket zúdítanak. Verd meg az eszűket, akik a háborút földre kitalálták, verd meg szívüket, ki a szeretőket, egymástól megfosztják.” Itt még emberléptékű az átok, mert kedvesét siratja, ám a fekete madár, mely a *Mátyás anyjában* hollóként közvetíti a leveleket, a *Vörös Rébékből* a kísértő gondolatok kergetni való madarát is idézve, égbe röpteti a lányt. Aki előbb az Úrtól, aztán a pokol angyalaitól kéri számon a földi háborút, s majd az átváltozás antropomorf dimenziójában a Hold és a Nap képében tetőzik az átok: „Verjen meg az Isten, háborúcsinálók!” Bertha Zoltán a hivatkozások káprázatos tűzijátékával igazolja Tamási írásának szakrális szuggesztíóját; ám abban pontatlan, amikor Anna állapotát „jajongásá”-nak jellemzi (*Székely Homérosz*). Mert a kifejezés nem a szakralist asszociálja. Inkább valami pánikos, összevissza kétségbeesést, hisztériát sugall. *Szép Domokos Anna*, ahogy Bertha is okkal mondja, kozmikus, letisztult és célirányos; az úrbeli visszhang a Mindenség ítélete. Záró sora: rövid mondatos összegzés; ÁTKOT zuhogtat a Földre. Szép Domokos Anna árvasága immár a mítoszi magasból betერი a világot.

A felfeszítettséget említettük. Isten-ember a keresztfán, midőn túl a végső sóhajon „Én Istenem, én Istenem! Miért hagyta el engemet?” (Márk 15/34). Fájdalmas, számonkérő, ember voltában átokkal búcsúzik Anna, aki azért mégiscsak Istenre bízva a büntetést, az író történelmi-politikai keservét sistergi. Vajon csak a múltbeli indulattal halljuk Anna átkát? Csak a népek, nemzetek közötti vérző veszteség, a háború víziója feszül benne? Tamási közügyi írásait, leveleit, s egyéb megszólalásait ismerve: bizonyosan nem.

DECEMBER a trianoni kénytelen házasság politikai próbatételét is jelenti: Románia választásra készült. Tíz éves a Gyulafehérvári Nyilatkozat, melynek minden pontja a becsapottság dokumentuma. A *Keleti Újság* emlékeztetőül újra közölte, melynek egy mondatát idézzük: „Teljes nemzeti szabadság, az összes együttlakó számára” (1928. XII. 3.). A kolozsvári Székely Társaság összejövetelének bevezetőjében Nyíró József is már némiképp a választásra hangolt: „A magára hagyott, gazdaságilag tönkrement nép egész belső világára sötét fátylat vet szomorú helyzete. Elnémult a megcsodált népdal, már nem születnek világhírű balladák, a népművészet számtalan értéke is kincse kiveszőben van” (1928. XI. 25.). Tízestendős korrupt, gyakran polgárháborús viszályig feszített közélet és választási hangulat után a kormányzat, időszerű nemzetközi tárgyalásainak érdekében is, tisztességes választást ígért. Még ennek előtte a liberálisok buktak, őszön Maniu Gyula lett a miniszterelnök. A gyulafehérvári hivatalos ünnepet lemondták. A békére szólító kormányzati taktika és alanti hivatalosokban, a néplelek-mérgezőkben a tartós gyűlölet kettőssége hatotta át december első felét.

Mert ma látjuk: akkor alapozódott, „az együttlakók” jogának kiforgatása évszázados román nemzeti program. Biztató jel, hogy a cenzúrárt eltörölték, s valóban a választás jogi akadályok nélkül ígérkezett. A még olyan ámitás is hírlapi témává emelkedett, hogy a Liviu Rebreanu vezette bukaresti Nemzeti Színház bemutatja Madách *Tragédiáját*. Goga ugyan lefordította, a blöff többször megismétlődött, de azóta se került román színpadra.

Első alkalom, hogy a Magyar Párt egyedül készült a parlamenti megméréstésre. A magyarok Néppártja ugyan az egység jegyében visszalépett, ám néhány képviselője megszegte a pártbecsületet, s a román kormánypárt képviselőjében jelöltette magát, mire Kós Károly alelnök lemondott. Belháború és dermedt pillanatok a nacionalista szorításban is. Bánffyhunяд közelében botokkal és kövekkel támadták meg a magyar képviselőjelöltek kocsját, Nagypetriben a görögkatolikus pappal az élen a nép eltorlaszolta az utat a magyar jelöltek előtt. Kolozsváron a plakátokat tépkedték. A szavazásra jogosultságot igazoló névjegyzékekről lehangyosítottak dolgában, a nyilvánvalóan irányított csatlások ügye még a választások után is éles viták tárgya.

Háború ez is a százesztendő viaskodásnak még csak a kezdete. A Magyar Párt, amelyben is feszült a népi vonal és az urak vonala, egységre és szavazásra szólította híveit, s bár a magyar újságok, mint azóta is annyiszor, sikert harsonáztak, de a *Keleti Újság* főcímben tudatta: „Minimális érdeklődés Kolozsváron.” A térségben százhetvenczren szavaztak a Magyar Pártra, de a lista szerint százhetvenczren nem mentek el szavazni. Mikó Imre így összegezte az eredményt: „172 699 szavazatot adtak le a Magyar Párt szorzójeles listájára, vagyis tízezerrel többet, mint az azelőtti évben a magyar-német kisebbségi blokkra együttvéve. Tizenhat magyar képviselő és hat szenátor jutott be a parlamentbe” (*Huszonkét év*). A három székely megyében a magyarok nyertek, de a kormánypárt és sokféle apró román párt is indított jelölteket, úgyhogy Székelyföldön is tudták morzsolni az egységet. Tamási *Gazdag Erdélyi Karácsony* című pamfletjében varázslatos derűvel jellemzi a választás utáni magyarság ügyét. Mit hozott az angyal? „A Magyar Pártnak hozott három hatalmas fekete csomagot. Amikor azonban bontani kezdték, felrobbant mind a három, s megölte az egész vezetőséget. A hatóságok kinyomozták, hogy a három hatalmas csomagban a három székely vármegye panaszai voltak bepakolva, amiért velük csak választások idején törődik a Magyar Párt.

HÁTRATEKINTVE az 1928-as esztendőre, sok más gyúanyag is élesíthette Tamási kedélyét. A hétköznapiakban is háborúcsinálók gerjesztették az indulatot egysorsú ember és ember, író és író továbbá művészeti törekvések között. De annyi más is erjesztette a viszonyokat; a fensőbbeségtudat, hivatali süketség; hozzá: az anyaország és Erdély között is fel-felszikkasztott a közhangulat. „Két lélek kering Gyergyó felett!” – írta Tamási fanyar bemutatkozásaként a *Brassói Lapokban* (1928. VI. 30.), mely a „magukra maradtakért való küzdelemben” látja a megosztottságot. Egy irodalmi est megrendezése is már hiúsági és érdekszemponatok szerint megosztotta a gyergyói hivatalos magyarokat.

Tapintathiány Budapesten: áprilisban a Kisfaludy Társaság egymás ellenében két erdélyit jelölt tagnak: Gyallay Domokost és Áprily Lajost. Megismételt szavazás után (április 17.) Áprilyt véglegesítették. Gyallay ártó voltáról, az erdélyi irodalombomlasztó szelleméről, éppen Benedek Elek védelmében, társaival Tamási többször nyilatkozni kényszerült. Egy élesebb konfliktus is lobbant áprilisban. Tabéry Géza *Idegenek lettünk* címmel Ravasz László cikkére és Rákosi Jenő nyilatkozatára válaszolt a *Magyar Hírlapban*, miszerint „Ady skizma” jellemzi az újkori erdélyi irodalmat, mely „aggodalomkeltően helyezkedik szembe a hazaival”. A nagyváradi író így felelt: Ady „számtalanszor volt pajzs, mely a sovinizmus reánk zúdult nyilait feltartotta. Ezt ma az erdélyi szervezett munkás éppúgy tudja, mint az erdélyi gróf” (1928. IV. 22.). Egy hétre rá Ligeti Ernő *Ady járvány Erdélyben?* címmel történelmi és társadalmi érvei a különbözőségek természetes voltára utalt: „Más volt és más lesz az erdélyi irodalom képe nem Ady Endre miatt, hanem immanens történeti változások miatt” (IV. 29.). Ha meggondoljuk, hogy Berzeviczy Albert, a Kisfaludy Társaság elnöke is megszólalt, Szász Károly Reményik Sándor poézisével bajmóldott, akkor az erdélyiek, így Tamási Áron különösképp gondolhatta, a viszály súlyosabb, mint az Ady-vád: a hazai konzervatívok nem értik a kisebbségi magyar sors antinómiáit. A budapesti viaskodást Szekfű Gyula erősen összegezte a *Helikon* induló számában: az Ady-kérdés nemzedéki vita, egy-két évtized és elcsendesül, „az idő behordja magát”. Ami már súlyosabb, a „magas ló”, ahonnan a külföldiek oktatnak. „Azt is kérdezhetné az erdélyi magyarság, miért akartok rajtunk uralkodni?” (*Erdélyi Helikon*, 1928/1). Ismerős attitűd az elmúlt évtizedekből is, mert-hogy: „hol nemzeti érzésben, hol erkölcsben cenzúráztok bennünket” – folytatta a történész az erdélyiek nevében. Ami pedig különbözőség: az „szükségyszerűség, melyet az erdélyi léleknek magára hagyottságában meg kellett szülnie, ha nem akar elpusztulni”. Az *Erdélyi Helikon* ebben a számban hazai íróit is kérdezte a magyarhoni vitáról. Benedek Elek a magyar irodalom egységét hangsúlyozta, R. Berde Mária jobb szemmértéket igényelve, Ravasz László számonkérő hangjára is utalt: „vérbeli erdélyi létére ennyire félreismeri az erdélyi lelket”?! Megjegyezzük: a *Magyar Könyvbarátok Lapjába* írt Ravasz-cikket (1928/1) inkább a féltés vezette, mert így zárta cikkét: „a magyar nyelv csak egy irodalmat bír el, két irodalom két lelket teremtené. A kétlelkű nemzedéknek pedig egy lelke sincs” (1928/1). Kós Károly helikoni vélekedése szerint korábról való a gond: 1868 után kezdődő centralizálás lefokozást eredményezett, mert: „Erdélyt kultúrfogyasztásra szorította”. Makkai Sándor: hogy Erdélyben főképpen az Új érvényesül, ezt „nélkülözhetetlennek tartom”. Folytatódtak a válaszok a folyóirat 2. számában. Molter Károly némi iróniával mondta: némelyek tízperces rádió- vagy újságnyelvnyilatkozatokban „az itt élő fiaitól féltik Erdélyt”. Miközben „az erdélyi nemzetibb”, mert napi feladvány: „a létküzdelem nemzeti küzdelem”. Egyébiránt pedig: „Kritikát és nem vállonveretést!” Reményik Sándor: A Ravasz jelezte skizma: „Nem skizma, mert akkor a múlt is az volt.” Spectator: számúzóttan az állami és nemzeti szabadság paradicsomából „Nem engedhetjük

meg magunknak a polgárháború fényűzését.” Szentimrei Jenő Ravasz Lászlóra is utalva mondta: „hivatalos tekintélyek elpályáztak... Magyarországra apelláltak, de lássuk be Budapesten könnyebb magyarnak lenni, mint Kolozsváron.”

Ám azt is lássuk be: ha Kolozsvárott Budapestnek kaserolnak, már hibádzik az egyenes, tiszta beszéd és szellem. A háborúság, a rontás angyala telepszik a műveket, napi gondokat és sorskérdéseket érintő ügyekre. Mint történt a *Szűzmáriás királyfi* dolgában is: Szabó Dezső otromba iratát a *Keleti Újság* sietve újraközölte, s mint Kacsó Sándor írta: „az volt a célja ennek az egész kavarásnak, hogy itt ható méreg legyen belőle...” A szervezett alattomoság valóban hatóan mérgezte a légkört, uszított a közös nyomorúságban. Amely évszázada változatlan, azóta is fáradhatatlanul működik. Keserves, önemésztő küzdelem. Mert esztétikai érvek helyett Szabó Dezső a maga öntetszelgőn kegyetlen stílusa a fővárosi fölényében tetőzött, amikor közölte: „Nem fedezek fel kis fiatal nimolistákat, akik mert komoly munkára képtelenek, írással akarják életük üzletét csinálni” – ezt már Párizsból küldött Erdélyi szomorúság című cikkében üzenté (*Előőr*, X. 7). Szabó Dezső tajtékos dühe mélyén tájékozatlanság is rejtezik. Mert a *Szűzmáriás királyfi* előtt (1922–26) Tamási írt húsz novellát, amelyből legalább tíz olyan remekmű, aminőt Szabó Dezső soha nem alkotott. Egyébiránt Szabó Dezső nem csöndesedett, még egy cikkben, már nevek említése nélkül tovább fölényeskedett „Felráztam az erdélyi pocsolyát, előhívtam piszkait, bacillusait, apró kis szörnyetegeit” (Erdélyi tanulságok. *Ellenőr*, 1928/24–25). Amúgy pedig: az erdélyiek „műveletlenek”, továbbá: „képtelenek egyetlen irodalmi gondolatot kidagogni”. Nagy Péter *Magyar Káosz* címmel Szabó Dezső pamfletjeinek szerkesztője (1990) azért mutatkozik selejtesnek, mert csak az első, a *Sületlenség* című cikket közli, a további két írás már azt igazolja, hogy Szabókáosz keletkezett az erdélyi irodalom felől való vélekedésében. Idézett minősítések igazolják, hogy mélységes tévedésben volt az *Ellenőr*, amikor az októberi zeneakadémiai tudósítását így zárta: „Erdélyi estét rendeztek a legsodálatsabb erdélyi erő: Szabó Dezső nélkül.” Szabó Dezső egy nemzedékre valóan kiírta magát Erdélyből, majd újabb nemzedék termett, érkezett és némelyike „szabódezsőzött”.

Regénye körüli küzdelemben Tamási nem óhajtott vitézségi ezüstöt szerezni, ám a *Gazdag erdélyi karácsony* címmel szatirikusra formázott jókívánságai sorában az angyal ajándékairól tudósított: „Benedek Eleknek hozott egy kéziratot Szabó Dezsőtől a következő sorok kíséretében: »Az erdélyi drága magyar gyerekek sorsa miatt már nagyon régen nem tudok aludni. Kérem, osszuk meg a gondokat, és közölje le írásomat, amely a legjobb, ami szerény tehetségemtől telik.«” A *Mai Világ* című kolozsvári lapban (XII. 25.) közölt pamfletjében Tamási az emberi esendőségek mellett élccel talált számos olyan konfliktusra, amely intézmények, újságok, egyházak, politikusok, írók világából a kisebbségi lét kötelező éberségében a cselekvésképtelenség, a hiúság jeleit vonta a kacagás ítélő táblája elé.

Átok és keserves kacagtató: a Megváltó születésének ünnepén kétféle hang – *Szép Domokos Anna* és a *Gazdag Erdélyi Karácsony*.

Felmerül: mennyiben novella, pontosabban novella-e Szép Domokos Anna története? Nincs strófákba szedve, ne keressünk rímeket, abban viszont a székelly népballadák javát idézi, hogy tragikus női sorsot beszél el. Vargyas Lajos idézett monográfiájában kifejti: „a ballada »államtalan«, »ellenségtelen« szelleme, ami elválasztja hősetől, ennek az állapotnak a kifejtése, s ezért jelenhetett meg benne az általános emberi probléma...” Tamási balladájára is áll, de épp az az érdekessége, hogy Anna a bűnöst, a konkrétat kutatja, mert hősének fájdalma folytán köze van az általános veszteshez. Mégis marad az általánosban, vagyis tartja azt a magasságot, ahová a lányt röptette. Ismétlései, rövid szóváltások, a történet lejtése, emelkedése benső fűtött líraiságot teremt, egy érzékeny előadó árnyalatokkal s költői szárnyalással mondhatja. Játshatja, színpadi jelenésként élheti is. Imre László idézi Bronsont: „Mikor nem ballada egy ballada, Ha nincs dallama.” Tamási korábbi novelláit Féja Géza prózában elbeszélte balladának mondja; a Szép Domokos Annát drámává érlelt balladának jellemezhetjük, mely sorsát belső dallamossággal a tragikusig fokozza.

Szerkezetét vizsgálva, kitűnik: egy-két átkötő mondatos narrációt követően folytonosan párbeszéd, feszült kérdés-feleletek sorjáznak. Az ismétlésekkel spirálos az emelkedés, és a fokozás meghatározza a belső tagoltságot. Melyben a görög dráma szerkezete is elősejlik: így a mítoszi EGY szétnyílik. A Kórus itt az elbeszélő, s az Anya és a Fekete madár a fő viaskodó, s egy-egy mondatra megszólal a mennyben az Úr, és a pokol angyalai is tiltakoznak, mondván: nem ők hozták a háborút a Földre. Ég-Föld-Pokol – mindhárom tartományban Anna számonkérően keresi szerelmetes halottjának gyilkosát. Tamási néhány lapnyi misztériumdrámában kutatja hősével az Ősöket; kedvesének halálát, a háborút, a pusztulás indíttatását. Említettük, Tamási a történelem két végzetes eseményét egyként élte meg, így a háborúban odapusztult katonakedves a kétszeres veszteség sűrített jelképe. Tamási életéből is érinti az attitűdöt; novellagyűjteményének (1942) bevezetőjében írta: „amikor hazajöttem, legnagyobb és örök kedvesemet vesztettem el: Erdélyt...”

Sem Szabó Dezsőt, és senki mást nem klónozik Szép Domokos Anna szenvedélyes ragaszkodása, keresése az igazságnak. Tamási Áron – ő maga a balladadráma: mennyet és földet bejáró, felderítő Odüsszeusz. Greguss Ágosttól Vargyas Lajosig egyetértő vélekedés: a székelly ballada jobbára zárt történetet, családi, falubeli, szerelmi drámát beszél el. Aranynál is így tapasztalhatjuk. Tamási Áron eltér a szokott dramaturgiától, mert Annát kiszabadítja a földi bolyongásából, és kozmikussá tágítja zárandoklatát. Midőn kimondatik az ős ok: a „földnek fajzatjai” csinálták a háborút, Szép Domokos Anna a Hold és a Nap képiben kiáltja átkát: „Verjen meg az Isten, háborúcsinálók!”

ÁTOK zeng az űrből. Mintha Euripides *Trójai nőkjéből* Hekabé jajdulása visszhangzana: „Minden csapásnak, a mely ért, a csúcsa ez: / Elhagyni földem, látni égő városom /... Oh istenek! De miért is hívom őket én? / Máskor se hallgattak meg, hasztalan' hívám. / A tűzbe, rajta! Legdicsebb halál nekem / Hazámmal együtt elhamvadva halni meg” (Csengery János ford.). Tamási Annája árnyalatos

stációjárással és fokozással fogy ki földi voltából. Édesanyja előbb kérleli, mert: „néznek az emberek”, aztán hívogatja délebédre, mert: „rágnak az emberek”; esti harangszókor: „ráncigálni kezdé”, mert: „elpusztítanak szájokkal a népek”. De az anyai hívás hiábavaló: Szép Domokos Anna nem tér haza, mire az anyai átok: „testödet ne lássam, hírödet ne halljam”. A dráma fokozódik: anyjából kifogyottan ugyan merre vezessen Anna földi bolyongása? Mondottuk, a székely ballada, avagy Arany János jobbára zárt történetben beszéli el a megrendítőt, a keserveket. Tamási balladájának földje fölött azonban lyukas a tető, a magosság, az író fölszárnyaltja holtta árvult lányát, s a misztériumot a kozmikusba emeli. És Holdasszony és Napasszony képébe öltözteti Szép Domokos Annát, aki emberi kifosztottságában a mindenségből villámoz a Földre, a háborúcsinálókra. És a végső képzelt színi jelenetben lányától elhagyottan ott áll az édesanya is. Megfogant az átka: sem testét nem láthatja, sem hírét nem hallja – a föld üressé lett... Sartre átiratában, Illyés Gyula fordításában a *Trójai nők*ben pedig Hekabé így átkozódik a megtörtént fölött: „Csak háborúzzatok, hülye halandók, / Úgyis megdögöltök mind.” Tamási Szép Domokos Annája nem tud ily kívülállóan ítélkezni, ő megszenvedett érdekltként istenverést szór a bűnösökre.

1918–1929: a Szép Domokos Anna valóságos zenei kompozíció. Tamási Áron emberi és írói évtizedének és székely népe sorsának összegzése, átokban tajtékzó helyzetjelentése. Árvaság és becsapottság. Kodály otthonában, a dalok árjában s az együttlét éles, szinte vakító fénykörében megtisztítva a mindennapok uszadékától, látva-látja a Megtörténtet. Amely ígérheti a Jövőbe tekintő tiszta szemet. Amit megváltásnak is nevezhetünk. Mircea Eliade írta: „Óvakodni kell attól, hogy feledésbe merüljön, mi ment végbe az idők kezdetén. Az igazi bűn a felejtés... A személyes emlékezés nem játszik szerepet, csak a mítikus eseményre való emlékezés számít, mert csak ez teremtő jellegű, ennél fogva emlékezésre érdemes. A mítoszban az *igazi történelem, a conditio humana* történelme őrződik meg. A mítoszban tehát mindenfajta viselkedés alapelveit és mintáit kell megkeresni és helyre állítani” (*A szent és a profán*).

Farkaslakától a Mindenségig, a szenvedésben kitisztul a világ.

Egy protokolltól ment modern magyar drámagyűjtemény első darabjának a Szép Domokos Annát állítanám.

IRODALOM

Ablonczy László: *A szivárvány alatt* (Kaláka Könyvek. Sepsiszentgyörgy, 1997); Ablonczy László: *Bartók Béla kertjében* (Püski K., 2003); Arany János *Összes költeményei, I.* (Szépirodalmi K., 1955); ifj. Bartók Béla: *Apám életének krónikája* (Helikon K., 2006); *Balladák Könyve*. Kallós Zoltán gyűjtése (Szabó T. Attila gondozásában. Kriterion K., 1971); *Benedek Elek Irodalmi levelezése, I–III.* (Közzev. Szabó Zsolt. Kriterion K., 1979); Bertha Zoltán: *Székely Homérosz* (Kairosz K., 2002); Eliade, Mircea: *A szent és a profán* (Ford.: Berényi Gábor és M. Nagy Miklós. Helikon K., 2019); Eősze László: *Kodály Zoltán életének krónikája* (Zeneműkiadó, 1977); *Euripides drámái, II* (Ford., bev.: Csengeri János. MTA, 1915); Féja Géza: *Tamási Áron alkotásai*

és vallomásai tükrében (Szépirodalmi K., 1967); Féja Géza: *Lapszélre* (Szerk., szöv. gond.: Féja Endre. Szépirodalmi K., 1982); Greguss Ágost: *A balladáról* (Franklin K., 1886); *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája, I-II* (1924–1944. Közzéteszi: Marosi Ildikó. Kriterion, 1979); Hunyadi Sándor: *Téli sport/Családi album* (Athenaeum K., 1934); Hunyadi Sándor: *Álmatlan éjjel* (Vál., szerk.: Vécsei Irén. Szépirodalmi K., 1970); Ignác Rózsa: *Ikerpályáimon* (Gondolat K., 1985); Imre László: *Arany János balladái* (Tankönyvkiadó, 1988); *Így láttuk Kodályt* (Szerk.: Bónis Ferenc. Zeneműkiadó, 1982); Izsák József: *Tamási Áron* (Bukarest, Ifjúsági K., 1969); Kacsó Sándor: *Fogy a virág gyűl az iszap* (Kriterion, 1974); *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája* (Sajtó alá r., jegyz.: Marosi Ildikó. Kriterion K., 1973); Kodály Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet* (Vál., szerk.: Vargyas Lajos. Szépirodalmi K., 1989); Kosztolányi Dezső: *Színházi esték, II* (Összegejt., jegyz.: Réz Pál. Szépirodalmi K., 1978); Kötő József: *Fejezetek a romániai magyar dráma történetéből* (Dacia K., 1976); Kriza János: *Vadrózsák* (Gond.: Faragó József. Kriterion K., 1975); Kuncz Aladár: *Kritikák, portrék, tanulmányok, II* (Szerk., szöv. gond.: Filep Tamás Gusztáv és Juhász Andrea. Kriterion K.–OSZK, 2019); Láng Gusztáv: *Tamási Áron novellái (Székelyföld, 2006/1)*; Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma* (Pallas K., 2004); *Magyar Népballadák* (Szerk., bev.: Ortutay Gyula, Vál., jegyz.: Kriza Ildikó. Szépirodalmi K., 1968); Mikó Imre: *Huszonkét év* (az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem K. Bern., 1987); Molter Károly: *Buborékharc* (Kriterion K., 1980); Muhoray Elemér–Bartók János: *Magyar Balladamondó könyve* (Szépmíves Műhely K., é. n.); Németh László: *Két nemzedék* (Magvető–Szépirodalmi K., 1970); Pomogáts Béla: *A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája* (Akadémia K., 1983); Radnóti Zsuzsa: *Cselekvés-nosztalgia* (Magvető K., 1985); Sipos Lajos: *Tamási Áron* (Elektra K., 2006); Szabédi László: *Enyém ez a történelem* (Vál, előszó: Kántor Lajos. Magvető K., 1980); Szabó Dezső: *Az elsodort falu, I-III* (Genius K., é. n.); Z. Szalai Sándor: *„Hit a harcban, remény a bajban” – Pályakép Tamási Áronról* (Szépirodalmi K., 1991); *Székely népballadák* (Vál., magyarázta: Ortutay Gyula. Buday György fametszeteivel. III. kiad. Egyetemi Ny., 1948); *Színház és rítus* (Szerk.: Visky András. Tamási Áron Állami magyar Színház. Jókainé Laborfalvy Színházpártoló Alapítvány. Sepsiszentgyörgy, 1997); Tamási Áron: *Szűzmáriás királyfi* (Erdélyi Szépmíves Céh, é. n.); *Tamási Áron összes novellái* (Révai K., 1942); Tamási Áron: *Virrasztás* (Révai K., 1943); Tamási Áron: *Vadrózsa ága* (Bev.: Illés Endre. Szépirodalmi K., 1967); *Tamási Áron összes novellái, I-II* (Összegejtötte, szöv. gond.: Z. Szalai Sándor. Szépirodalmi K., 1979); Tamási Áron: *Jégtörő gondolatok* (Összegejt., jegyz.: Tamási Áronné Bokor Ágota, Z. Szalai Sándor. Szépirodalmi K., 1982); *Tamási Áron színjátékai, I-II* (Gond.: Z. Szalai Sándor, függelék: Ablonczy László, jegyz.: Z. Szalai Sándor, Ablonczy László. Szépirodalmi K., 1987); Tamási Áron: *Gondolat és árvaság* (Szerk., jegyz.: Nagy Pál. Palatinus K., 2000); Tamási Áron: *Ölélő szeretettel. Válogatott irodalmi levelek* (Palatinus K., 2008); Tamási Áron-émlékszáma (*Alföld*, 1974/12); Tamási Áron emlékezete (*Tiszatáj*, 1991/6); Tompa László: *Verseik* (Bev.: Veress Dániel. Bukarest, Irodalmi K., 1963); *Új Testamentom* (Ford.: Károli Gáspár. Kálvin K., 2009); Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa, I* (Zeneműkiadó, 1976).

Köszönöm Abloncz Balázs segítségét történelmi kérdésekben.

A tanulmány fejezet a magyar népballada és a népi színjáték XX. századi kapcsolatát áttekintő monográfiából.

Helyreigazítás

A *Hitel* 2020. októberi címlapján tévesen szerepel Iványi Márton neve. Elnézést kérünk érte!

Venczel József Hitel-es üzenetei

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület idestova hét esztendeje, 2013. november 4-5-én, Csíkszeredában rendezett tudományos konferencián emlékezett a város neves szülöttjének, Venczel Józsefnek centenáriumára. Az ott elhangzott előadások öt esztendő múlva jelentek meg dr. Telegdy Balázs szerkesztésében, amelyeket most, két esztendő múltán ismertetek olvasóinkkal. Elmondhatjuk tehát, hogy a kiváló társadalomtudós emlékezete és tudományos hatása nem egyik napról a másikra érvényesül és válik közösségformáló tényezővé, de mint látni fogjuk, mégis hatékonyan termékenyíti a nyomában járó elméket.

Venczel József az erdélyi viszonylatban is különösen nehéz sorsú szellemiségek közé tartozik. A történelmi Magyarország utolsó békeévében született, de mire leérettségizett, szülőföldje már tíz esztendeje Nagy-Románia része lett. Újabb évtized múltán pedig, mire Kolozsváron megszerezte a jogi doktorátust, s komoly szerkesztői múltra (*Erdélyi Iskola, Hitel*) tekinthetett vissza, és az erdélyi magyar tudományosság élvonalába tartozott. Részt vett a felelősen gondolkodó magyar értelmiség Vásárhelyi Találkozásának szervezésében, vezette az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület statisztikai osztályát, 1941 és 1946 között Teleki Pál intézetének keretében működő Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója volt, és nagyszabású táj kutatást szervezett a Bálványosváralján létrehozott híres falukutató táborban.

Venczel sorsán jól mérhető, hogy a két világháború között mennyivel elviselhetőbb volt – ha lehet egyáltalában ilyet mondani – Romániában a kisebbségi sors, mint a kommunista hatalomátvétel után. Az erdélyi magyar szellemi élet egyik kiemelkedő vezetőjeként 1945 után még részt vehetett a Bolyai Tudományegyetem megszervezésében és taníthatott a jogi és közgazdasági karon, de 1947-ben már letartóztatták, egy esztendőre internáltak és az egyetemre többé sohasem kerülhetett vissza. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárosa és tudományos kutatója lett, de 1950-ben koholt vádakkal ismét börtönbe került, s bár a társaságra nem lehetett panasza, hiszen hat esztendeig az ugyancsak

ártatlanul bebörtönzött Márton Áronnal került egy cellába, a püspöknél hosszabb ideig raboskodott, s csak 1961. január 1-én szabadult, megromlott egészséggel, fizikai munkára kényszerítve. Korai halála előtt, mindössze három esztendeig dolgozhatott ismét képességeihez méltó területen: az immár Babeş-Bolyaivá tett tudományegyetem filozófia és szociológia karán, utoljára pedig a *Romániai magyar irodalmi lexikon* szerkesztésével és repertóriumával. 1972 tavaszán volt cellatársa, Márton Áron, Erdély püspöke búcsúztatta a Házsongárdi temetőben.

A Venczel József emlékének szentelt centenáriumi konferenciát több intézmény szervezte: a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Műszaki és Természettudományi Karának Társadalomtudományi Tanszéke, Magyarország Csíkszeredai Főkonzulátusa, Hargita Megye Tanácsa, Csíkszereda Város Önkormányzata. A két napos rendezvény előadásait tartalmazza az itt ismertetett kötet, a második nap kedves színfoltjaként bemutatkozó Kájoni János Szakközépiskola diákjai – Kedves Orsolya, Tímár Karina, Tímár Kinga – díjnyertes dolgozatai jelezték, hogy a társadalomkutató Venczel József eszméjének az új évezredben is vannak, lesznek, mégpedig az ifjúság körében, folytatói.

Venczel Józsefről én először Domokos Pál Pétertől hallottam Budafoki úti lakásában. Mint „lelki gyermekéről” beszélt róla, aki ifjú korában elhárította a Párizsban való tanulás lehetőségét, mert Domokossal együtt úgy tartotta, neki odahaza kell elvégeznie azokat a feladatokat, amik várnak rá. Tőle tudtam meg azt is, Venczelnek a hatalom szemében az volt a fő bűne, hogy „olyan könyvet írt, amelynek minden adata cáfolhatatlan”. Ennek alapján készült aztán Márton Áron püspök útmutatása szerint az a Nyilatkozat, amelyben a párizsi békediktátum számára kinyilvánították, hogy a népek oly sokat emlegetett önrendelkezési jogának figyelembevételével Magyarország része szeretnének maradni, s kérik, hogy vegyék figyelembe ennek érdekében felsorakoztatott adataikat. A Venczel által összeállított anyag ellen román részről az volt a fő ellenérv, hogy azokat *mindenfelé elküldte*. Ezért tartóztatták le, ezért internálták, később ezért börtönözték be és tették lehetetlenné tudományos munkásságát. A statisztika ugyanis – mint tudjuk – „szemérmetlen” tudomány, helyesen művelve szemérmetlenül feltárja az igazságot, és az ölükbe hullott hatalom birtokosai erre erőszakkal válaszoltak.

A centenáriumi Venczel-konferencia négy előadását tartalmazza az ismertetett kiadvány.

Dr. Székely András Bertalant, akinek „Erdélyi föld – erdélyi társadalom” címmel szerkesztett könyve a másik fontos forrás volt a jeles szociológusra vonatkozó ismereteim tekintetében, rangos hely illeti meg a szülőföldjén sokáig méltatlanul üldözött Venczel József emlékének ébresztői között. Itt az *Elmélet és gyakorlat összhangja Venczel József életművében* című előadásával tisztelgett az ünnepelel tudós emlékének, dióhéjban vázolvva a tudós munkásságának legfontosabb állomásait, hangsúlyozva azt a körülményt, hogy „a tudomány nála sohasem öncél volt, hanem a cselekvést megalapozó eszköz, amely mellé a nagyon tisztelgetreméltó morális alapállás, hivatás-etika, küldetés-tudat adta a többletet.”

Mindezt a kisebbségbe kényszerült romániai magyarság túlélési esélyeinek erősítése érdekében. Székely utalt a szülőföldje ismételt elszakításának megakadályozására az 1947. évi párizsi békekonferenciára küldött memorandumhoz készített szakszerű etnikai térképre, amit a berendezkedő új hatalom sohasem bocsájtott meg neki. A szerző megállapítása szerint Venczel ideálja „a néptől soha el nem távolodó, hanem azért tenni képes és akaró értelmiség, aki a műveltségét népi alapokra helyezve képes a dolgozók és a maga tudásszintjének folyamatos fejlesztésére, végső soron a kisebbségi érdekek megfogalmazására, azok képviselésére és a népszolgálatra”, aminek alapján Venczelt „az erdélyi magyarságtudomány megalkotójának tekinthetjük”.

Dr. Szász István Tas orvosi szakíró mint a *Hitel* folyóirat egyik alapítójáról és szellemiségének meghatározó személyiségéről beszél, s „a nagyot alkotó, s mégis az összmagyarság szempontjából elvesztegetett tehetség”-ről emlékezik. Kisgyermek korából emlékszik a *Hitelt* befogadó, Kolozsváron lévő Vulcan utcai szülői házra, ahol először találkozott a „szelíden tekintélyes [Venczel] Jóska bácsival és varázslatos övéivel”. A szüleinek körében megtapasztalt „Hitel-szellemiség”-ben nevelkedve idézi fel a folyóirat több korszakot megélt, röggös történetét. A „Magunk revízióját” is zászlajára tűző püspök-író fiával, a történész Makkai Lászlóval alapították a *Hitelt*, ami a *Korunkkal* együtt az erdélyi magyar szellemi élet teljességét kívánta megvalósítani. Az 1935-től 1940-ig tartó időszakban a *Hitel* szerkesztőinek és szerzőinek érdeme, hogy Széchenyi, Makkai László, Németh László eszmeiségét felvállalva, a minőségre törekedve fenn tartották a szellemi kapcsolatot a két országrész között, amit aztán 1940 és 1945 között még erősebbre fűztek. Venczel József 1935 és 1944 között 19 nemzetpolitikai írást jelentetett meg a *Hitelben*, ezek harmada „a szűkebb székely pátria gondjait taglalta”, elsősorban a népesedés, a nemzedékváltás, az erdélyi román földreform és a nemzeti önismeret szempontjából. Fontos megállapítása, hogy a románság mindig veszedelmesnek tartotta a magyar kultúrfölényt, s ennek nivellálásához a magyar kulturális élet anyagi alapjainak megrendítésére törekedtek. De – írja – „a tudománynak álcázott propaganda sohasem szolgálhatta az igazságot”.

A könyvet szerkesztő dr. Telegdy Balázs, a csíkszeredai Sapientia Egyetem adjunktusa írásában azzal foglalkozik, hogy miként hatottak Venczel munkásságára a Dimitrie Gusti által vezetett Bukaresti Szociológiai Iskolában 1935/36-ban töltött féléves tanulmányút tapasztalatai. Ott ugyanis Venczel megerősítést kapott a tekintetben, hogy „a társadalomismeret nem önmagáért fontos, hanem azért, hogy reális alapot nyújtson a társadalmi beavatkozáshoz”. A szerző szerint „Venczel Bukarestben töltött féléve jelentős és konstruktív módon hatott későbbi munkásságára, ami a módszertani ismeretek elsajátításán túl elsősorban korai elképzeléseinek tisztázásában játszott jelentős szerepet, számos ponton kivitelezhetővé téve azokat.”

A társadalomtudós Venczel József szellemi öröksége talán dr. Ambrus Tündének, a csíkszeredai Sapientia Egyetem adjunktusának dolgozatában érvényesül

a legmarkánsabban, aki a székely falutízesekről szóló gondolataival igazolja, hogy „a venczeli tanítás a 21. század küszöbén sem avasodott meg”. Az Erdélyi Múzeumegyesület Csíki Fiókegyesülete titkárának érdeklődése – mint írja – egy 2012/13-ban, középiskolások számára meghirdetett Társadalomtudományi Vetélkedő kapcsán terelődött Venczel Józsefre, minek eredményeként, noha nem taníthatta – hiszen mestere halála táján született –, mégis tanítványának érzi magát, és gondolatait megismerve, kutatásai során „a venczeli etikával nyúlt a faluhoz”. Ez a „venczeli etika” Ambrus Tünde esetében elsősorban a világos és célratörő módszertant jelentette, amelynek segítségével feltárta és megragadta Székelyföld településtörténetének leglényegesebb vonásait, nevezetesen hogy „adott egy kompakt táj, s van egy népcsoport, akikről kiderül, hogy merőben katonáskodásra termettek, jó fegyverforgatók, s a csatlakozással megkötött egyezséggel biztosítani tudták maguknak a szolgaság fázisának átugrását”. Ambrus Tünde gazdag szakirodalom alapján a székely tízeseket a honfoglalás kori hadszervezet maradványaival hozza kapcsolatba, bár vannak, akik a tízesek létrejöttét a 17. századi közösség jobb szervezhetőségével indokolják. A szerző gazdagon sorakoztatott érvei alapján valószínű, hogy több tényező formálta a tízeseket, amelyekben a történelmi örökség és az újabbkori célszerűség egyaránt szerepet kapott. Ezekon a közösségben gyökerező, íratlan törvényeken alapuló, „az emberi léthez kapcsolódó szokásokon és hagyományokon alapuló mi tudatra” épült aztán a székelység autonómia iránti engesztelhetetlen és alapvető biztonságérzetét jelentő igénye.

Ezt és így üzeni nekünk e tartalmas előadásokon keresztül – mégpedig „hitelesen” – a 107 esztendeje született Venczel József.

A „megöngyilkolt”

Nyolcvanéves lenne Visky Árpád

A tanulmány megírására nemcsak a címben jelzett évfordulók késztettek, hanem azok a hiteles, a Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács bukaresti Levéltárában általam megtalált levéltári dokumentumok: a perirata, az öt év börtönbüntetéséről szóló ítélet, a megfigyelési és követési, azaz az ún. „szekus-dossziéja”! Mindezek birtokában, a rövidre szabott színészi pálya ismeretében, a róla szóló könyvtárnyi visszaemlékezés – köztük a sepsiszentgyörgyi „játsszótársával”, Nemes Leventével készített, három magnószalagra rögzített 180 perces beszélgetés! –, méltatás, újságcikk ismeretében szeretném külön kötetben méltatni a görög sorstragédiákra emlékeztető drámai életutat és annak tragikus, 1986. január 12-én valójában a „megöngyilkolással” végződő „záró jelenetét”! Azon kevesek egyike vagyok, akik minden fontosabb színházi szerepének megformálását láthatták. *Az értelemig és tovább* című József Attila-, *Százszor is, végül is* című Ady Endre előadástétjét is, de láttam, hallottam Petőfi Sándor, Farkas Árpád, Szócs Kálmán, Magyarai Lajos verseinek „lázadó-lázító lobogású” tolmácsolójaként is!¹

Már a marosvásárhelyi „Szentgyörgyi István” Színművészeti Intézetben kiűnt ígéretes tehetségével. Felváltva játszotta Kovács Györggyel, a marosvásárhelyi Állami Székely Színház egyik alapítójával, a „nép művészevel” (Kolozsvár, 1910. február 22. – Kolozsvár, 1977. november 8.) 1963-ban az akkor épült *Stúdió* színpadán Moliere *Tartuffe* című vígjátékának címszerepét. 1963 és 1965 között a Sepsiszentgyörgyi Állami Színház, 1965 és 1975 között a Marosvásárhelyi Állami Színház, majd 1975 és 1983 között újra a sepsiszentgyörgyi teátrum művésze volt. Kivételes alakítást nyújtott Csíki László *A nagypapa látni akar beneteket* című darabjában. Csíki László a *Második félig nyílt levél* című versében emlékezett az öngyilkosságba kergetett Visky Árpádra: „Zárva minden, a bolt, a szív, a föld. / Csak a színház nyit: ötvenes öregek / játsszák a kisdiákoknak újra az ünnepi, / a hősi komédiát – és az ügyeket?”

TÓFALVI ZOLTÁN (1944) történész, író, újságíró. Utóbbi kötete: *A kereszt erdélyi mártírjai. Az áldozatok vére az égbe kiált. A Szoboszlai-csoport pere* (2019).

1 Lásd még: Kovács Levente: In memoriam Visky Árpád. *Népújság*, 2008. január 12.

Utoljára Erdman *Az öngyilkos, avagy a véres hurka bosszúja* című darabjában lépett színpadra. A székelyudvarhelyi népszínházban rendezőként is megcsillogtatta képességeit: Harold Pinter *A gondnok* című drámáját állította színpadra. A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 5/2. kötetében a *Visky Árpád* lexikoni címszó S. A. monogramú szerzője találóan összegezte a tragikus sorsú színész szerepformálásainak lényegét: „Színpadi alakításaiban került a harsányságot, többnyire visszafogott hangon szólalt meg, de mindig feszültséget hozott a színpadra. Az általa megjelenített figurák inkább rendkívüli erővel visszafojtott, mint a ki-robbanó energiától maradtak emlékezetesek.”²

2007-ben Bánffy Miklós íróval, Jékely Zoltán költővel, Kaszás Attila színművésszel posztumusz Magyar Művészetért díjjal tüntették ki. A szülőfalu, Székelyvécke művelődési házának homlokzatán 2005. augusztus 13-án leleplezték Hunyadi László Magyar Örökség-díjas szobrászművész Visky Árpádról mintázott emléklakettjét. Ekkor hangzott el Csoóri Sándor *Zúzmará-koszorút a sírrra* című, Visky Árpád emberi, színészi habitusát legtökéletesebben megkomponáló verse! Kárp György, Visky Árpád marosvásárhelyi színész barátja Jánosházy György *Egy színész halála* című szonettjét mondta el. Az már a „sajátos” romániai demokrácia „kötelező velejárója”, hogy a Maros megyei prefektúra – kormányhivatal – mellett működő névadó bizottság román tagjai, Grigore Ploieşteanu történész, Iulian Boldea irodalomtörténész, Viorel Văsieş főiskolai tanár előzetesen megtagadta, hogy a székelyvéckei művelődési otthont a község szülötéről, Visky Árpádról nevezzék el! A bizottság két magyar tagja, Soós Zoltán régész – a Maros megyei múzeum későbbi igazgatója, jelenleg Marosvásárhely frissen, 2020. szeptember 20-án megválasztott polgármestere (húsz év után újra magyar polgármestere van a két Bolyai városának!) – és Spielmann Mihály történész akadályoztatás miatt nem vehetett részt a névadó bizottság ülésén! Marosvásárhely „fekete márciusa” után a Román Hírszerző Szolgálat néven valójában újra alakult Szekuritáté a névadó bizottság román tagjai számára elküldte e sorok írója által jóval később megtalált, Visky Árpád elleni vádiratot, miszerint: nemcsak pártellenes, hanem államellenes tevékenységgel, magyar nacionalizmussal és irredentizmussal is vádolták! Kincses Előd ügyvéd sajtótájékoztatót tartott, amelyen ismertette: a sepsiszentgyörgyi színház büféjében, italozás közben, a Visky Árpádot tudatosan provokáló két civil ruhás szekus jelenlétében hanzottak el az állítólagos „irredenta, nacionalista kijelentések”!³

1983. február 23-án tartóztatta le az 1939. március 22-én a Maros megyei Mezőszentmargittán született, magyarul anyanyelvi szinten beszélő Ştefan Cerghizan, Kovászna megye egyik legrettegettebb szekus ezredese, a „lakosság ellenőrzését felügyelő” 1-es ügyosztály parancsnoka. Ő szállította a letartóztatott Visky Árpádot a hírhedt bukaresti Rahova utcai börtönbe. Felesége, két lánya, és a szülei csaknem fél éven át azt sem tudták, hol raboskodik. A Cerghizan

2 *Romániai Magyar Irodalmi lexikon*. 5/2. kötet. Főszerkesztő: Dávid Gyula. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest-Kolozsvár, 2010, 1175.

3 Mészely Réka: A párt vagy az állam ellen vétett Visky Árpád? *Népújság*, 2005. szeptember 1.

Ştefan ezredes által összeállított „vádpointok” alapján állították hadbírótság elé, és ítélték el öt év börtönbüntetésre, három év jogvesztésre, teljes vagyonekbezárra! Cerghizan ezredesnek meghatározó szerepe volt abban, hogy Visky Árpádot soha többé nem engedték színpadra, hogy idegronccsá vált, így valójában az ő pribékjei kergették öngyilkosságba.

A román Hivatalos Közlöny – Monitorul Oficial – 2003. október 16-ai számában nyilvánosságra hozták azon szekus tisztek és altisztek névsorát, akiknek tevékenysége kimeríti „a politikai rendőrség fogalmát”. A 131 nevet tartalmazó névsor hetedik pozíciójában olvasható Cerghizan Ştefan életrajza. 1968 és 1969 között a Belügyminisztérium Hargita megyei Felügyelőségének hadnagya, az 1-es ügyosztály parancsnok-helyettese. 1969-től őrnagyként már a Kovászna megyei 1-es ügyosztályt vezette. 1973 és 1986 között alezredes, majd ezredes, parancsnoka az 1-es ügyosztálynak. 1986-ban Szatmár megyébe helyezték. Itt érte az 1989. december 22-i romániai forradalom, amelyet sokan a magyarországihoz hasonlóan „gengszterváltásnak” minősítenek.⁴ Cerghizan ezredesnek a 2003-as „névsorlvasás” után semmilyen bántódása nem esett, nem vonták felelősségre, egy ideig nem lehetett őt látni, majd pimasz pribékként kezdett viszszejárni Háromszékre, Sepsiszentgyörgyre, egykori gazemberségei színheleire. Gyakran látták őt vendéglőkben „békésen beszélgetni”, sétálni.⁵ E sorok írója további kutatás során próbálja kideríteni: Cerghizan Ştefan, valamint Bukarestben a „bresciai hóhér” szerepét betöltő, hasonlóan rettegett Aulich Sándor ezredessel a rendszerváltás után valóban áttelepedett-e Magyarországra?⁶ Vajon

4 *Monitorul Oficial*, 2003. október 16. A Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács Levéltára (a továbbiakban ACNSAS) közleménye: Lista ofițerilor și subofițerilor de Securitate care au desfășurat activitate de poliție politică (A Szekuritáté tisztjeinek és altisztjeinek névsora, akik politikai rendőrségi tevékenységet folytattak).

5 Simó Erzsébet: A szekustiszt visszatért. *Háromszék*, 2006. augusztus 26.

6 Sylvester Lajos: A hatalmi háló szemei. *Háromszék*, 2010. január 9. Szombat, Közélet rovat. „Aulich (Sándor) ezredes (1930-ban született Nagyborosnyón – T. Z.) volt Mikós osztálytársai közül többen az én baráti köreimhez tartozóak voltak. Ők tudták, hogy az eminens tanuló Mikós diák miként jutott a Szovjetunióba, és onnan hazatérve miként került az állambiztonság kötelékeibe. Aulich Sándorral egy utcában laktunk. A decemberi fordulat után, egy alkalommal az utcán várt rám. Megkért, mennék fel a lakására, mert mondanivalója van számomra. [...] Meglepetésemre hatalmas könyvtára volt, tele igen értékes kézikönyvekkel. [...] Beszélgetésünket nem engedte magnószalagra rögzíteni. Arra is megkért, hogy a lapban semmit ne közöljek erről a találkozásról. Másnap reggel kedves orvos család – a férj Aulich Sándor volt osztálytársa – keresett fel, és arra kért, hogy beszélgetésünkről semmi ne kerüljön nyilvánosság elé, mert akkor éjszaka Aulichot három ízben is megfenyegették, hogy katonai esküje kötelezi a titoktartásra, és ha nem tartja ehhez magát, kinyírják. A lehallgatás tehát a fordulat után is működött, és természetesen a volt szekus tisztet is lehallgatták.” Nemcsak lehallgatták, hanem 1984. június 5-től felelősnek tartották azért – Hanches Ioannal, a Belügyminisztérium Kovászna megyei hírhedt főparancsokával, Harmathy ezredessel együtt –, hogy az állambiztonsági szervek által provokációnak szánt kezdetleges robbanószerkezet – amelyet egy aradi gyártmányú időzítővel éjszaka helyeztek el a szakszervezeti művelődési ház előtt lévő Mihai Viteazul és vezérei bronzszobor-csoport talapzatára – hogy 13 óra 05 perckor a 12 éves, elemi iskolás Vaszi Jánoska hozzányúlhatott a seprűnyélszerű

a Boros Péter belügyminisztertől menedékjogot kapó, véres kezű – számos romániai magyar vére is tapadt a kezéhez! – Alexandru Drăghici „fémjelezte” román szekus „különítmény” tagjai lettek? A Maros megyei Buzogány Béla szekus ezredessel együtt, aki e sorok íróját az 1982. október 30-ki házkutatás után – elvitték a legépelt kézirataimat, levéltári jegyzeteimet! – így fenyegette meg: „úgy a falhoz vágom, hogy az agya kiloccsan!” Az eddigi kutatások egyértelműen bizonyítják: az említett „szekus-különítmény” áttelepedett Magyarországra.

A székelyvéckei művelődési otthon – minden tiltás és akadályoztatás ellenére – 2005. augusztus 13-a óta Visky Árpád nevét viseli! A Román Televízió magyar adásának szerkesztőjeként, Miholcsa Gyula operatőrrel emlékezetes dokumentumfilmet készítettünk a megfúrt névadó ünnepekről, a Visky-emlékplakett leleplezéséről, Fekete Pál szobrászművész kisplasztikai kiállításáról.

Székelyvéckén Csoóri Sándor verse valóban „tízezer voltos feszültséget” teremtett!

*„Eljött az emlékezés ideje és mi emlékezünk.
Zúzmara-koszorúkat rakunk illendően egy sírra: a
behavazott ország szemérmes ajándékát. Mert el kell
hítenni a világgal s magunkkal is, hogy értünk
a kegyelethez, a gyetyagyújtáshoz, a föltámasztás
ingerlő mesterségéhez.*

*Higgyük is el, de közben jól vigyázzunk,
be ne következzék a csoda, mert akinek az
emlékét most megudvaroljuk: a legveszedelmesebb
fajtajú föltámasztásra várakozó.”*

(Zúzmara-koszorút a sírra)

A Visky-rejtély kulcsa

Visky Árpád öntörvényű színművész volt. 1986. január 12-én a sepsiszentgyörgyi Örkő melletti elhagyott erdőben egy fán csüngő felakasztott testre bukkant a „véletlenül arra sétáló” milicista. A ruhája zsebében egy azóta régen megsárgult,

bottal megtámasztott szerkezethez, és a detonáció darabokra tépte, több méterre hátrahajlítva őt a szoborcsoporttól!

Puskás Attila: Ki a felelős Vaszi Jánoska haláláért? *Háromszék*, 2018. július 7. Aulich Sándor – aki 1954 és 1962 között a 4. csoportfőnökség, 1964 és 1967 között a 2. csoportfőnökség bukaresti vezetői közé tartozott, 1973 és 1984 között a Szekuritáté Kovászna megyei parancsnoka – leváltásához ez a robbanás is hozzájárult. Puskás Attila tanár, biológus – akit az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc eszméivel való teljes azonosulásért, 1956. október 23. című verséért 20 év börtönbüntetésre ítelt a Kolozsvári Katonai Törvényszék marosvásárhelyi kiszállásán – a vallatottak közé tartozott. Simó Erzsébet újságíróval csak annyit sikerült tisztázniuk: Vaszi Jánoskát egy szekus tiszt küldte a robbanószervezethez. Felelős azóta sincs!

valamikor rózsaszínű szalvétát talált, amelyen ez olvasható: „Anna-Márta, Virág és Zita! Az ABC sorrendjében!!! Nekem csak ti voltatok és más senki!!! Bocssátok meg a tettemért. Nem tehettem másként! Édesapátok és a Férjed.”

Azokban a vészterhes 1980-as években nem csak Visky Árpád tűnt el gyanús körülmények között. A magyarnagykapusi református teológiai hallgató holttestét az Ókirályságban a vasútállomás közelében egy szemeteskukában találta meg az ugyancsak „véletlenül” arra járó milicista. Furcsa módon a Ceaușescu-szörnydiktatúra Bermuda-háromszögeiben gyanús körülmények között eltűnt magyarokra mindig szekusok és milicisták bukkantak rá. A szocialista államrend éber őrei perceken belül Visky Árpád holtteste körül szaglászta, majd gyorsan jelentéseket írtak, jegyzőkönyveket készítettek, a hazai és főleg a nemzetközi közvélemény felé megpróbálták igazolni: bár a román nép aranykorának szocialista állama tejben-vajban fürösztötte állampolgárait, a kötélén lógó delikvens zaklatott idegállapotában követte el az öngyilkosságot.

A régi „játszótársak” – színész barátai, egykori partnerei –, örök és alkalmi barátai, a hazai és a nemzetközi közvélemény a „Visky-rejtély” hiteles levéltári dokumentumait nem ismerte. Mert nem tették lehetővé a kutatásukat! Maradtak a „nagy ívű”, marosvásárhelyi víkendteleptől az Olümposzig terjedő legendák, amelyek mögött elsikkadt a kiváló színművész igazi emberarca. A legendák és mítoszok a bálvánnyá magasztosított „örök lázadó” látják és láttatják Visky Árpádban, azt a bohémet, aki a hatvanas évek közepén kezdő színészként a téli nagy hidegben gyertyával „fűtött”: egy szál gyertyát beállított a csempekályhába, megállt előtte, „a testet átjáró melegtől” elégedetten dörzsölte össze a kezeit. Börtönévei idején, közszájon forgott az a „Viskys” krakéler, miszerint az ítélet után kijuttatott egy papírfecnit, arra kérve a barátait, hogy az egyik országos napilapban apróhirdetésben közöljék: „Elvesztettem öt évet az életemből. Semmisnek nyilvánítom!”

Imponált a diktatúra sötétségébe belefásult sorsosainak, hogy a magyar színjátszás másik nagy ígéretével, Gócz Mihállyal megjátszották az úton fekvő halottat. Messze volt Marosvásárhely hírhedt lakónegyede, a „Katanga”? Le-feküdtek az úttestre, mert így biztosan megáll valamelyik úrvezető. Hogy aztán a legelső autó átgázolt Gócz Misi testén, és belehalt a sérüléseibe, az a fiatal-ság, a színészmesterség megbocsátható bűne volt. A lázadáson és az örök non-konformizmuson volt a hangsúly!

Rejtélyes halála, a hatalommal folytatott küzdelme eleve a mártírok seregébe sorolja. Diákok, szabadságra és igazságra vágyó fiatalok, értelmiségiek, író-és művészemberek ideálja volt és maradt, aki „hajnali részegségében” szembe merte köpni a világ egyik legravaszabb diktatúráját. A hányatott, a zaklatott sorsú művész portréja is fölsejlik a mítoszok, legendák ködében: a kivételes tehetséggel megáldott, örökösen „harminchat fokos lázban” égő művész, akit jogosan hasonlítanak az általa imádott költőhöz, József Attilához, a színészóriáshoz, Latinovits Zoltánhoz. Gyakran mondták róla: mindenki pátyolgatja, istápolja, mégis, összeférhetetlen természete miatt, színházi partnereivel, a rendezőkkel,

az egykori Állami Székely Színház legendás alakjaival egyaránt összekülönbözött. Egyébként is: a börtönt leszámítva minden csínytevését büntetés nélkül megúszta. Akár találónak is tekinthetjük Illyés Gyula Latinovits Zoltánról, az ugyancsak tragikus sorsú kiváló színésztől megfogalmazott vallomását: „Ismét egy veszélyes zseni, akit nem tudtunk megmenteni!”

A „románellenesség” vádja

Visky Árpád a román hatalom szemében továbbra is kényelmetlen szálka maradt. Ez akkor derült ki, amikor 2005. augusztus 13-án – egy felemelő ünnepség keretében – a szülőfaluja, Székelyvécke művelődési otthonát róla nevezték el. A névadó ünnepségen hiába volt jelen Lokodi Edit, a Maros Megyei Önkormányzat elnöke, Burkhárdt Árpád, a megye alprefektusa, azonnal működésbe lépett a „román nemzetféltés” gépezete. A csupán konzultatív jellegű Maros megyei névadó, névjavasló bizottság kifogásaira hivatkozva – Ciprian M. Dobre prefektus és Zamfira Pora főtítkár aláírásával megerősítve – 2005. augusztus 30-án átiratban szólították fel a székelyvéckei önkormányzatot: vonják vissza és tárgyalják újra a 2005. július 29-i, 18. számú határozatot, amely szerint a falu művelődési otthona Visky Árpád színművész nevét viseli, és a homlokzatra Hunyadi László szobrászművész bronz-domborművét helyezik el. Az indoklás szerint mindezt azért van szükség, mert a „Román Nemzeti Országos Levéltár Kovászna és Maros megyei fiókjánál, a Maros megyei törvényszéken őrzött levéltári dokumentumokban nincsenek olyan meggyőző adatok, amelyekből kiderülne: milyen természetű a Viski Arpad (sic!) büntetése? A névadásra vonatkozó határozatot csak a névadó bizottság beleegyezése alapján lehet meghozni.”⁷

Az átirat előzményeként 2005. augusztus 29-én déli 12 órára Marosvásárhelyre hívták Szöcs Lajost, Székelyvécke polgármesterét és Ráduly Vilma nyugdíjas tanítónőt, Visky Árpád gyermekkorának legjobb ismerőjét. A névadó bizottság román tagjai arról próbálták őket meggyőzni – Spielmann Mihály történészt és Soós Zoltán régészt ismét szándékosan megkésve értesítették!? –, hogy „akasztott emberről” ne nevezzenek el művelődési hajlékot.

– Más, ismert személyiség nem született a faluban? Éppen Visky Árpádot kellett választani? – kérdezte Väsiesş Viorel, a Nagy-Románia Párt tagja. Majd, választ sem várva hozzátette:

– A mi falunkban az ilyen embert el sem temették volna!

A falu vezetője és tanítónője hiába érvelt azzal, hogy számukra Visky Árpád hős, aki szerepformálásaiban a székelyvéckei emlékekre támaszkodott, aki színiésként maradandót alkotott, s aki akkor is szembe mert szállni a diktatúrával, amikor mások kiszolgálták azt, vagy mukkani sem mertek. Egy faluközösség akaratát vették semmibe!

⁷ A Maros megyei prefektúra 2005. augusztus 30-i, 14113/D/II. számú átirata.

E sorok írója szerette volna megszólaltatni a bizottság három román tagját, dr. Grigore Ploieșteanu történészt, egyetemi tanárt, dr. Iulian Boldea irodalomtörténészt, dékánt és Văsieș Viorel tanársegédet – mindhárman a marosvásárhelyi Petru Maior Egyetem tanárai –: miért döntöttek a fentebb ismertetett módon? Mindhárman megtagadták a megszólalást.

A román politikai perek kutatójaként mellbevágó tapasztalataim vannak: amikor egy „románellenességgel” vádolt magyar személyiségről akarnak elnevezni bármilyen intézményt, iskolát, alapítványt, utcát, azonnal ösztüzet vezényel a nacionalista román sajtó, minden lehetséges módszert és trükköt felhasznál, hogy megakadályozzák a névadást. A hazaárulás és románellenesség vádját fogalmazták meg, amikor 1993-ban – a Szekuritáté irattárában hétpecséttel őrzött levéltári dokumentumok minden fogadkozás ellenére eljutottak a román nacionalista pártokhoz, lapokhoz! – kérték, hogy az érmihályfalvi református gyülekezeti ottont az 1958. december 2-án a szamosújvári börtönben kivégzett mártír-lelkészről, Sass Kálmánról nevezzék el, és az általa naggyá tett református templom falára elhelyezzék az emléktábláját. A romániai magyar közösséget attól az erkölcsi elégtételtől is szeretnék megfosztani, hogy a hatalom által kivégzett, halálba kergetett mártírjaira, szellemi nagyságaira emlékezzen, azokról iskolákat, intézményeket nevezzen el. A trianoni békediktátum aláírása óta eltelt száz esztendőben a román hatalmi mentalitás egyik axiómája: a „románellenesség” a legszörnyűbb bűnök, billogok egyike, nemzedékeket sújthat, ellehetetlenítheti az életüket.

Egykori pályatársai, barátai – többek között Csergőffy László színművész, aki a *Woyzeck* című Büchner-dráma előadássorozatában partnere, a meghurcoltatásának pedig koronatanúja volt – a médiában is felháborodásuknak adtak hangot. Elképesztőnek és példátlanoknak tartják, hogy neves magyar személyiségeket haláluk után is igyekeznek besározni, bemocskolni, a világ által elismert ellenzékiességüket megkérdőjelezni. Spielmann Mihály történész a Maros megyei „névadó” különítmény azonnali felosztását és a paritásos alapon működő, azonos létszámú román, magyar, szász értelmiségiekből álló bizottság felállítását követelte.

Visky Árpád színművész ellen is a „románellenesség” volt az egyik vádpont! Ez egyértelműen kiderül a levéltári dokumentumokból. A Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács Levéltárában négy kötetből áll a Visky-dosszié.⁸ A történészi érdeklődés mellett személyes indítékok is közrejátszottak a tanulmány megírásában: 1963 májusában egy kórteremben feküdtünk a marosvásárhelyi ideggyógyászati klinikán. Visky gyakori hiányzásainak következményeit próbálta kivédeni a „Szentgyörgyi István” Színművészeti Főiskolán, magam pedig azért kerültem a kórházba, mert 1962 szeptemberében a kolozsvári „Babes-Bolyai” Tudományegyetem történelem-filozófia szakán az általam román irodalomtörténetre tanított margittai felvételiző a Szekuritátén feljelentett; az Avram Iancuról utólag elnevezett egykori magyar kollégiumban, mert egy esti vita

8 ACNSAS, Bukarest. P.164/1. Kötet. Régi ügyiratszám: 107/1983.

során azt mertem mondani: Mihai Eminescu, a románok legnagyobb költője ágyban, párnák közt halt meg, Petőfi Sándor viszont Fehéregyházán, 1849. július 31-én a forradalom védelmében az Ispán kút melletti csatában esett el. A három vaskos, több mint 800 oldalas „szekus-dossziém” áttanulmányozása után kijelenthetem: annak ellenére, hogy filozófiából az akkori felvételizők közül egyedül kaptam a legmagasabb osztályzatot, 10-est, örvendhetek, hogy nem zártak börtönbe, csak éppen „nem sikerült a felvételi vizsgám!” Azóta tanulmányban, beszélgetések során hirdetem: Mihai Eminescuról egyetlen elmarasztaló szót sem lehet kiejteni! Az 1989. december 22-ei rendszerváltás után sem! A kiváló történészt, Lucian Boiát a rendszerváltás után a Mihai Eminescuról írt nem éppen hízelgő vallomása miatt úgyszólván kiközösítették a „történészcéhből”!

Visky Árpáddal nem voltunk barátok: tiszteltük egymást a hirtelen ránk szakadt földindulásban. Mint gézen a vér, úgy ütött át bánatán a kiszolgáltatottság, a szenvedés. Talán először mondta el: ő tulajdonképpen nem is Visky, hanem Tóth Árpád, kóbor cigányok lopták el. Valódi apja egyszer tűnt fel az életében. Talán ezzel is magyarázható a sorsközösség a *Nagyon fáj* József Attilájával.

Elemi erővel hatott rám a belőle sugárzó humánus, az elesettek iránti együttérzése. Akár megölték, akár öngyilkos lett, ez a dolgok lényegén nem változtat. Egy velejéig torz, sötét diktatúra végzett vele. Nem a tehetségétől félt a hatalom – hány megalkuvó nagyságot ismer a történelem! –, hanem a szeszélyes, kiszámíthatatlan lázongásaitól s az azzal járó következményektől. Egy spontán sztrájkot, tüntetést könnyen vérbe lehet fojtani. De mit kezdjenek egy „bolond” színésszel, aki a sepsiszentgyörgyi társulat magyarországi turnéja során olyan „marhaságot” követett el: az egyik vasútállomáson kikiáltotta a Független Cso-paki Köztársaságot, ahová minden sepsiszentgyörgyi polgár útlelél és vízum nélkül ellátogathat!

Hiszem, hogy a börtönt is úgy élte túl, hogy „eljátszotta” a rab szerepét. Mit játszhatott, amikor a halálba indult vagy indították?

Visky Árpád élő ravatala

A nagyváradi szamizdat *Ellenpontokkal* nagyjában azonos időben, 1980-ban létrehozott földalatti Erdélyi Magyar Hírügynökség – Hungarian Press of Transylvania – elhatározta: olyan híreket kell „kiugrasztani”, amelyek a Ceaușescu-rezsim tényleges torzításait igazolják. A New York-i Magyar Emberi Jogok Alapítvány – a nemrég elhunyt elnöke, Hámos László hathatós támogatásával – 1986. január 17-én közölte a szalagcímes hírt:

„Gyanús körülmények között elhunyt Visky Árpád erdélyi magyar színművész.

Január 12-én, a Sepsiszentgyörgyöt övező erdőségekben felakasztva találták Visky Árpádot, a helyi színház egykori vezető színészét. Hírügynökségünk munkatársainak a művész rokonai és barátai elmondták, hogy a tragikus esemény teljesen váratlanul érte őket, és valamennyien kétségbe vonták, hogy Visky öngyilkosságot követett volna el.

Mint többször jelentettük (lásd: HPT 5/1983, 49/1984), Visky Árpádot a Bukaresti Katonai Törvényszék 5 évre ítélte el: »Románia, a román nép és a szocialista rendszer rágalalmazása«, valamint »ellenséges propaganda terjesztése« címen. Az előzményekhez tartozik, hogy Visky több ízben valóban nyilvánosan is bírálta a román állambiztonsági szervek ügynökeinek önkényeskedését és a Romániában tapasztalható általános terrort! A nemzetközi tiltakozások következményeképpen Visky a román hatóságok 1984. szeptember 7-én (valójában 1984. augusztus 23-án! – T. Z.) szabadlábra helyezték, de közölték vele, hogy »mint színész Romániában sohasem léphet fel«, Visky beadta az áttelepülési kérelmét Magyarországra, amit – információink szerint – a magyar hatóságok megértéssel fogadtak. Az elmúlt év őszén azonban Visky elmondotta munkatársainak, hogy a romániai szervek minden alkalmat megragadnak, hogy akadályozzák kitelepülésének hivatalos ügymenetét és ezt azzal magyarázta, hogy »túl sokat tudok és attól félnék, hogy ha egyszer kinn leszek, kitalalok mindenrel, a kínzásokkal, a zsarolásokkal, a megaláztatásokkal...«⁹

Tom Lantos, a magyar származású amerikai demokrata párti kongresszusi képviselő 1984. február 20-i levelében arra szólította fel George P. Schultz akkori amerikai külügyminisztert, hogy a soron következő Amerikai-Román Emberjogi Kerekasztal ülésén kérjen magyarázatot Borbély Ernő, Buzás László csíkszeredai értelmiségiek és Visky Árpád sepsiszentgyörgyi színművész börtönbeli szenvedései kapcsán.¹⁰

A román hírszerzés, kémelhárítás, a Szekuritáté jóformán fel sem ocsúdott az Erdélyi Magyar Hírügynökség okozta sokkból, máris bombaként robbant az újabb „Visky-hír”: 1986 januárjában amerikai körúton vett részt Csoóri Sándor költő és Konrád György író. Csoórit 1986. január 19-én New Yorkban néhány órával előadása előtt, érte el Visky Árpád halálhíre. Az összegyűlt hallgatóságnak rögtönzött előadást tartott. Felolvasta a Visky Árpádnak ajánlott *Zúzmara-koszorút a sírra* című versét.

A helyenként nehezen érthető hangfelvétel attól kap történelmi hátszelet, hogy egyik pillanatról a másikra a 34 évvel ezelőtti kommunista diktatúra mocsarában érezzük magunkat, amikor az éhségtől, sötétségtől, testi és lelki nyomortól megalázott embereket a diktátor házaspár egyetlen fejmozdulására fizikailag is likvidálni lehetett. Ezért is él a köztudatban úgy, hogy Visky Árpád sorsát az „akadémikusnő”, Elena Ceaușescu intézte el, tragédiája az ő személyes gyűlöletének tudható be.

Hallgassuk csak Csoóri Sándort:

„Nem tudtam, hogy mire ideérek New Yorkba, egy gyász hír is utolér engem. Olyan döbbenetes volt, hogy meghalt Visky Árpád! Aki nekem a barátom volt.

9 A New York-i Magyar Emberi Jogi Alapítvány – Hungarian Human Rights Foundation – írott archívuma, 2/1986

10 Udvardy Frigyes: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája, 1990–2017. <https://udvardy.adatbank.transindex.ro/index.php?action=nevmutato&nevmutato=Visky%20%C3%81rp%C3%A1d>. Utolsó letöltés: 2020. július 22.

A verset, amelyet Hámos László említett, nem most írtam hozzá, hanem 1977-ben. Nem is hozzá írtam, hanem Adyhoz, Adyról, de neki ajánlottam.

Visky Árpád nemcsak kitűnő színész volt, hanem kitűnő versmondó is. Amikor még járhattam Erdélybe, átmehettem, átengedtek, nagyon sokszor találkoztam vele. Mondhatom, hogy: úgy, ahogy verset mondott, nemigen hallottam magyar színésztől. Mi volt a különlegesség benne? Ő sokkal több szünetet tartott a szavak, a mondatok között, mintha arra törekedett volna, hogy a vers rendkívüli dimenzióját teremtsen meg azzal, hogy »várakoztatja« a hallgatót.

Olyan feszültséget tudott fölhalmozni egy vers elmondásakor, hogy az ember már szeretett volna menni tovább, rohanni a verssel, de ő leállította, mint aki tudta, hogy abban a közegben, amelyben élünk, csak hitelesen szabad, csak akkor hitelesek a mondatok, ha feszültség közepette hangzanak el.

Mi drámában élünk, folyamatos drámában élünk azon a földrészen, és Visky Árpád ennek a drámai létezésnek megtalálta azt a különös közegét, amelyben a verseket is másképpen kell elmondani. Nemcsak rendkívüli előadó volt, hanem különösen tehetséges színész. Én nem tudok most búcsúztatót tartani, róla rögtönözni, és arra sem vállalkozom, hogy gyors fényképet, gyors arcképet fessek róla. [...] Fiatal színészként került Marosvásárhelyre, magányos volt, és lakást sem kapott, a Maros-parti víkendtelepen talált magának egy lakást.

[...] Külön sorsot, autonóm, rendkívüli sorsot akart magának teremteni, képzelete volt, megkülönböztetett képzelete. Azt is mondhatnám: belső szabadsága. A sorsa is, a tragédiája is ebből következett.

[...] Az is megtörtént, hogy azokon a nemzeti ünnepeken, amelyeket Romániában tartottak – akár augusztus 23-án, akár január 24-én – a dísztribünön ott voltak a város vezetői, de másnapra is ezek a dísztribünök ott maradtak a városban, nem bontották le őket. Egy alkalommal Visky Árpád fölment a dísztribünre – a főtéren elég sokan jártak –, és a legnagyobb hangján kikiáltotta: »A napi egy liter rumot követelem Visky Árpádnak!«

Na most, ez nem a részeg ember abszurditása volt, hanem bizonyos értelemben kinevettetése, színészi kinevettetése annak az abszurditásnak, ami ezeken a nemzeti ünnepeken szokott történni. A dísztribünt, ezt a díszletet arra használta fel, amire a színész fölhasználhat ilyesmit. Bizonyos értelemben fájdalmas iróniával kinevette az egész politikai rendszert. Amikor a sepsiszentgyörgyi színészklubban felismerte a két szekuritátés tisztet, hozzájuk fordult:

»Mi közük ehhez a helyiséghez? Hagyják el a helyiséget!« Ez volt a végzete! Erre a bátorságra nem mindenki vállalkozik, és nem is jó, ha vállalkozik. Ezért lett kihívó a sorsa.

Abban reménykedtem, hogy az Adyról szóló, de neki ajánlott verset Magyarországon is el fogja mondani. Amikor kijött a börtönből, üzent nekem Csurka István révén, hogy mindenképpen szerente áttelepülni Magyarországra. Segítsünk neki ebben. Én az egyik politikus ismerősömnek elmondtam ezt, Csurka István egy levelet írt ennek a politikusnak, és mindenféle támogatást megadtunk, hogy Visky Árpád átjöhesse Magyarországra. Ez nem történhetett meg.¹¹

11 Uo. Hangarchívum.

A New York-i magyar közönségben – e sorok írója 1997 márciusában személyesen ismerkedett meg tagjaival – elemi erejű tiltakozási hullámot okozott Csoóri Sándor beszéde és a Visky Árpádnak ajánlott vers! Minderre az Erdélyi Magyar Hírügynökség 1986. március 23-ai tudósítása nyújt betekintést:

„A Visky Árpád halálával kapcsolatos hírek cáfolására a román állambiztonság ügynököket szándékszik külföldre küldeni. Jelentések számolnak be arról, hogy az elmúlt időszakban több sepsiszentgyörgyi magyar értelmiségit keresett meg a román állambiztonság azzal, hogy rábírja őket: utazzanak külföldre és igyekezzenek elhitetni, hogy Visky Árpád színművész halálához a romániai hatóságoknak semmi közük. A hatóságok állítása szerint Visky öngyilkos lett, holttestét pedig szánkázó gyerekek találták meg.

Mint jelentettük, Visky 1986 januárjának első napjaiban, a Sepsiszentgyörgyöt övező erdőségben a rendőrség felakasztva találta meg. Tanúk számoltak be arról, hogy a tragédiát megelőzően a Securitáté emberei többször halállal fenyegették Visky, és akadályozni igyekeztek Magyarországra történő emigrálását. Az eset világszerte nagy felháborodást keltett, és a nemzetközi PEN New York-i kongresszusa elítélő nyilatkozatban követelte Visky halálának kivizsgálását.”¹²

Visky Árpádot 1986. január 15-én temették el a marosvásárhelyi református temetőben. A szertartás, Dávid Lajos lelkipásztor gyászbeszéde, a nyitott sírgödörnél elmondott nekrológok a diktatúra elleni feszült hangulatú tüntetésként maradtak meg az erdélyi magyarság tudatában. A tömegben, a sír körül ott ögyelegtek a civil ruhás szekusok. Akik ott voltunk, egész életünkben emlékezni fogunk a temetés minden mozzanatára. Zalányi Gyula, Illyés Kinga, Szabó György Pál búcsúbeszédét azóta is sokszor „hallom”:

*„Négy sovány nyárfa hegedül,
jaj, hová legyen az ember,
ha sokadmagával van egyedül!”*

A Sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színháztól tizenegyen vehettek részt a temetésen, többször is gondosan ellenőrizték a névsort. Az elmúlt években a Bécsből Marosvásárhelyre hazatelepedett Székely Szabó Zoltán Sepsiszentgyörgyről vonattal érkezett a marosvásárhelyi református temetőbe. Napokon át hívták a Szekuritátéra. Soha nem bocsátották meg neki, hogy felrúgta a hatalom gondosan kidolgozott koreográfiáját.

Visky Árpád koporsóját hatalmas víztócsába eresztették le. Balázs Éva színművésznő, éveken át Visky Árpád partnere a sepsiszentgyörgyi társulatnál, meg is kérdezte:

– Mi lesz veled, Visky Árpai?

Mi már hallani véltük Visky dacos, rekedtes, gúnyos hangját:

– Ki fogok úszni!

A marosvásárhelyi temetőbeli tüntetés nemzetközi visszhangja sokkal nagyobb volt, mint amire a Szekuritáté számított. Ara-Kovács Attila *Kisebbségi önfelszámolás egykor és ma* című tanulmányában írja:

12 Uo. Írott Archívum. 16/1986.

„Az erdélyi társadalomban persze azonnal elterjedt a szóbeszéd, hogy valójában a Securitáté gyilkolta meg a renitens színészt. A hatóságok ekkor szokatlan gyorsasággal útlevelet adtak idős édesanyjának, aki azzal érkezett Budapestre, hogy beszélni szeretne velem. Miközben dermedt apátiával előadta, hogy a fia tényleg öngyilkos lett, tehát higgyem el, nem a Securitáté felelős a haláláért, minduntalan az járt a fejemben, hogyan értessem meg vele: vajon milyen »tiszta« és kizárólag emberi gyengeségre visszavezethető motívumok játszhatnak szerepet egy halálesetben ott, ahol a rezsim terrorja a magánéletet is kitölti, ott, ahol a szellemi nyomor határoz meg minden egyéni pillanatot és persze közügyet.”¹³

A mítoszok szívósan tovább élnek

Nagyon nehéz a mítoszok leépítése. Visky Árpád már életében legendává vált, mert milliók örömeire „rontotta a képet, ami aranykorunkról a művelt Nyugaton élt”. Máig tisztázatlan halála csak tovább színezte a róla kialakult Lázadó Krisztus-imázst.

*„Visky Árpád, Visky Árpád. Fenyvesország a te orcád.
Szavalod a székelyeknek Tiborc panaszáriáját.
Lázítasz hús-túrósorban. Ama színház hol nincs, hol van.
Woyzeck, Woyzeck, gyere vissza! Malinádat már más issza.
Alakoskodj! Hepciáskodj! Égig emel fel az ének.
Mondd el kedves Csoóri-versed, libabőrözön a végzet.
„Feküdj bele a sárba, korona-rücskös tüskeágyba.”
Tapsolnak is önfeledten, rögeszméiket feledten.
Ideál kellett? Megkapták! Reménykedő istenadták.
Hős kellett? Hát hős is voltál! Fogcsikorgatva, de szóltál!
És most ott, a másvilágon is rajtad a régi járom.
Erdőszélen, januárban hallom, azóta is hallom,
faágon lógsz, gróf Rettegi, bokádat szél összeveri,
azt a rettentő csontzenét, csak azt tudnám felejteni.”*
(Bogdán László: Az elvarázsolt törzsasztal)¹⁴

(Folytatjuk)

- 13 Ara-Kovács Attila: *Kisebbségi önfelszámolás egykor és ma*. Dura Stúdió Multimédia Műhely honlapja. Utolsó módosítás: 2005. augusztus 29.
- 14 Visky Árpád kivételes emberi, művészi alakját megidéző versidézzel emlékezünk a fájdalomosan korán elhunyt Bogdán Lászlóra (Sepsiszentgyörgy, 1948. március 8. – Sepsiszentgyörgy, 2020. augusztus 10.), Füst Milán-, Márai Sándor-, József Attila-díjas költőre, íróra, a Magyar Művészeti Akadémia tagjára.

Csíki András

talppal az ég felé

„Berlioz ügyet sem vetett a kérencsélő, nyegle karnagyra, odaszaladt az utat elzáró forgókerékhez, megragadta, megforgatta, és már ki akart lépni a sínekre, amikor vörös-fehér felirat fröccsent az arcába: »Vigyázz, ha jön a villamos!«
Mihail Bulgakov: *A Mester és Margarita*

mikor a villamos nem állt meg
nem is fékezett nem is csengetett
szárguldott kéken s mélysárga
örvényt kavart a városon

mikor a villamos nem állt meg
A. ..LÓ utasok fejen álltak és kézen
cipők és emlékek cseréltek gazdát
s alattuk szikrákat vetett a sín

mikor a villamos nem állt meg
nyurga lángra lobbant az ellenőr
s az ülések átadták helyüket
a háborgó zaklatott nyugalomnak

mikor a villamos nem állt meg
szemem mögött is láttam mi folyik
s ördög bújta bőröm alatt
játszottak szelíd fenevadak

mikor a villamos nem állt meg
s alattunk szikrákat vetett a sín
mások emlékével összerázva
utaztam talppal az ég felé

Csíki András (1980) költő, Debrecenben él. Legutóbbi verseskötete: *A babonás kéményseprő*.
Versek gyerekeknek, V. Szabó Ildikó festményeivel (Romanika Kiadó, 2018).

Mindennek előtte

Reád adtam fekete kabátom,
talányaim, hogy megtaláltak.
Voltanak kínos rímei,
voltanak az elmúlásnak.

Egyedül, egyedül, egyedül
elvástem leszakadt utakat járni,
éjjelnyílt szívemet adtam rád:
éltetni, szeretni, szálni.

S rímeink lettenek szépek,
lettenek örömből fontak,
ütik a karót a dombtetőn,
de mindennek előtte ott vagy!

Reggeli sirám

Az értelem erdejéből úzve,
előttem szavak, számok és rejtjelek.
Magyarázni nem vagyok képes az
utat: egyszerre mély és meredek.

Téveszmék bolygatnak. S jaj, agyamat
koldus, kántor és kupec zörgeti!
Eljátszom sikolyom egy sípon, mi
hangom törött karónak hegyezi.

Az értelem erdejéből úzve.
Soha nem lenni más csak puszta dal!
Ábrándom agancsán himbál a szél
és nincsen, semmi nincs, mi eltakar.

Gyurácz Ferenc

Olyanok ők

Egy erdélyi zenekar útja

Bevezető

Szinte percre pontosan meg tudnám mondani, hogy melyik szombat este hal-lottam először a *Bagossy Brothers Company* nevű zenekarról. Nem volt nagyon régen. Egy Kapuvár melletti könyvbemutatóról indultam hazafelé, Szombathelyre. Egy egyetemista fiú, aki szintén részt vett a szülőfalujában tartott rendezvényen, megkért, hogy vigyem magammal, mert éppen a szombathelyi barátaihoz készül. Kicsit fordított volt a helyzet, mint fiatalkoromban, a 70-es években, a 80-asok elejéig, amikor én kérezkedtem be – de sokszor! – ismerősi, de még inkább idegen autókba, hogy a beatkorszak klasszikus módján: autóstoppal jussak el úticélmhoz, s a hosszabb-rövidebb utakon beszélgettünk, ha éppen volt rá igénye a vezetőnek. Sok érdekességet hallhat így az ember, s az idő is jobban telik.

Szombat esti útítársammal hamar megjártuk a bevezető köröket – a rendezvény értékelése, a közlekedési meg az időjárási helyzet stb. –, s máris az ő kedvenc időtöltéseinél tartottunk. Melyek közül a zenehallgatás az egyik legfontosabb. Milyen zenéket szeret? Mondjon három zenekart, amelyek szerinte a legjobbakkal vannak ma Magyarországon az ún. könnyűzene területén. Erre kértem, nem titkolva, hogy bár valamikor nagyon érdekelt az ifjúság zenéje, de ahogy távolodtam ettől a fogékony életkortól, már jóval kevésbé kísértem figyelemmel. Érdeklődésemet azonban nem veszítettem el iránta.

A nyitott, élénk szellemű fiatalember meg is nevezte azt a három zenekart, amelyeket legtöbbször tart a mai felhozatalból, és külön is kiemelte közülük az erdélyi *Bagossy Brothers Company* mint amelyet különösen sokra becsül zenéjéért, tagjainak emberi magatartásáért. Művészetüket a népzenei rokonságú alternatív rockzene kategóriájába sorolta.

Megjegyeztem ezt a nevet, és hazaérve beírtam a YouTube videomegosztó keresőjébe. Első helyen az *Olyan ő* című számot dobta ki. Már a legelső meghall-

GYURÁ CZ FERENC (1955) az ELTE magyar-néprajz szakán végzett. Szombathelyen lakik, nyugdíjas. Legutóbbi kötete: *Elő munkálatok egy utópiához* (2019).

gatáskor elvárásolt a szinte népdalszerű egyszerűség és letisztultság mind a hangzásban, mind a szöveg tartalmában. Miközben közvetlen népzenei hatást nem tudtam volna beelérni a dalba, ha csak magát az üdeséget, az előadásmód keresetlenségét, a dallam és a szöveg egyik-másik fordulóját („ezt tedd ide, azt meg rá”) nem tekintjük annak.

Ezután szépen sorban, heteken át hallgattam az együttes repertoárját, és nem szűnt meg, hanem fokozódott a tetszés. Kiderült, hogy mint minden kiugró emberi teljesítménynek, az övéknek is megvan a maga titka: valami speciális, csak rájuk jellemző művészi világ – hangzás, szöveg, vérmérséklet, mentalitás és egyebek együtt –, amely méltó a figyelemre, mert hozzátesz valami értékeset a világhoz. Közben igyekeztem megismerni a zenekar történetét, törekvéseit, tagjainak zenészi, előadói karakterét, és mindent, amire a koronavírus-járvány okozta bezártság heteiben-hónapjaiban az internet segítségével lehetőségem nyílt. Ez nem kevés, hiszen sokat foglalkozik velük a sajtó, sokat és jól nyilatkoznak, internetes oldalakat működtetnek, a nyilvánosság előtt élnek életük nagy részét.

„Ismerős a táj”

A zenekar minden tagja a mai Románia kellős közepén, a Székelyföldön, közelebbről az egykori Csík vármegye gyergyószéki részén, a gyergyói medencében nőtt föl már az 1989-es romániai forradalom utáni szabadabb légkörű világban. A terület a mai közigazgatási beosztás szerint a mindmáig kb. 85 százalékban magyar (székely) lakosságú Hargita megyéhez tartozik. A fiúk számára a várost gyerekkorukban a szülővárosuk, az akkor kb. 18 ezer lakosú Gyergyószentmiklós jelentette. Ma is szorosan kötődnek hozzá, és bár ma már idejük kisebb-nagyobb részét – többségük inkább nagyobb – Magyarországon töltik, rendszeresen és szívesen hazajárnak. Ilyenkor mindig jólesően nyugtázzák, hogy „ismerős a táj, hallom hangotok” – amint egyik legutóbbi népszerű daluk, a *Visszajövök* mondja. Pazar szépségű videoklip készült ehhez a számhoz, nemrég pedig nyilvánosságra hozták a klip készítésének történetét bemutató, az alkotókat is megszólaltató kisfilmet. A csíki hegyek egy különösen megindító pontján, a Pokol torkának nevezett szakadék felett okkal tör ki a sokat tapasztalt műsorvezetőből, Till Attilából (Tilla) a bámulat szava: „Ez lélegzetelállító, ez egyszerűen gyönyörű!”¹

Hogy valóban így van, azt az a sok-sok magyarországi Erdély-járó is pontosan tudhatja, aki ilyen vadregényes helyekre talán nem is minden esetben, de legalább a közeli Gyilkos-tóhoz és Békás-szorozhoz biztosan eljutott, és tapaszt-

1 A videoklipet és a kisfilmet bárki el tudja érni a világhálón. Forrásaimat abban az esetben tüntetem fel – többnyire a szöveg közé ékelve –, ha nem nagy elérésű, kevésbé könnyen ellenőrizhető forrásról van szó.

talta a kárpáti táj finom fenségét és vadságát, ijesztő nagyvonalúságát és tisztaságot sugalló szépségét. A táj szerepét firtató kérdésekre maguk a dalok is megadják a választ. A *Visszajövökön* kívül ilyen például az *Esőcseppek*, amely egészen konkrétan egy Gyilkos-tó menti séta szülötte. Számos más szám videós feldolgozásában is hatásos, szép képek szerepelnek a szülőföld tájairól. Ilyen a *Valahol itt* hosszú futása a hegyvidéki házig, ilyen az, amikor az *Iszom a bort...* című feldolgozás végén az énekes leteszi hangszerét, és kilép a helyiségből – kívülről látjuk, amint fellép egy kis hólepte dombra, látjuk a fából készült házat és a lenyűgöző kárpáti táj havas panorámáját a szikrázó napsütésben.

Gyergyó vidéke nemcsak természeti gazdagságáról nevezetes, hanem – mint gyergyói gyökerű barátomtól hallottam – úgy tartják némelyek: itt élnek a legkonokabb, legkeményfejűbb, „legigazibb” székelyek. Lehet ebben valami, még ha tudjuk is, hogy más vidékek lakói minden bizonnyal ugyanezt gondolják saját magukról. Mindenesetre a Bagossy zenekar bámulatosan következetes, kemény, kitartó, nehézségeket tűrő és diadalmasan legyőző elmúlt hét évét tekintve arra kell gondolnunk, hogy ha igaz, ha nem a gyergyóiakról szóló eme vélemény, az biztos, hogy a BBC példája semmiképp sem cáfolja, hanem inkább megerősítheti.

Gyergyószentmiklós városa viszonylag kis méretei és népessége ellenére komoly kulturális hagyományokkal és pezsgő kulturális élettel büszkélkedhet. A fiúk közül Tatár Attila gitáros ismeri legjobban a várost és környékét, hiszen 5-6 évet dolgozott a helyi turisztikai irodában, ennek vezetőjeként, ahol nemcsak a természeti környezet jó ismeretére és – csúnya szóval szólva – „promotálására” volt szükség, hanem a város történeti és jelenkori bemutatásához is értenie kellett. Nem véletlen, hogy a már említett Till Attila mindkét, a zenekar tagjait és a szülőföldjüket is bemutató filmjében (2016-ban és 2019-ben) ő kalauzolja végig a társaságot és a nézőt a látnivalókon, és főként az ő elmondásában halljuk az információkat is. Gyergyószentmiklós az erdélyi örmény népcsoport egyik hagyományos központja volt. Ez az etnikum már beolvadt a székelymagyarok közé, hagyományaik azonban áttételesen jelen vannak az élet egyes területein, így például a konyhaművészetben is.

A mai gyergyói kulturális intézmények közül messze földön híres a Figura Színház, „Gyergyószentmiklós Megyei Jogú Város” önkormányzati színháza, amely kísérleti színháznak indult a '80-as években. Mindmáig megtartotta fiatalos frissességét, de mára a kísérletező darabok mellé felzárkózott repertoárjában a klasszikus és a kortárs dráma is. A színház két fesztivált is szervez, évenként felváltva, a városban: az egyiket a romániai nemzetiségi színházak számára, a másik pedig egy eléggé egyedülálló, ún. mozgásszínházi fesztivál.

A zenekar tagjai nagyon régi ismeretségben álltak egymással. A Bagossy fivérek – Norbert és László – már az elemi, valamint közép fokú iskolai tanulmányaik során megismerték későbbi, legállandóbb zenész társukat, a későbbi csapat ördögös kezű dobosát, Bartis Szilárdot. Az együttes tagjai – legalább egy részük – a helyi Salamon Ernő Gimnáziumba járt. Az itteni meghatározó

élmények közül ki kell emelni a társadalomtudomány tantárgyat tanító fiatal tanárukat, György Lászlót, akitől sokat tanultak nemcsak szaktárgyáról és a világ dolgairól, hanem magukról a pop-rock műfajokról és a zenélésről is. A két Bagossy úgy emlékezik, hogy az általa rendszeresen megrendezett gitárestek során (melyen ő maga is gitározott) kaptak kedvet a gitározáshoz mindketten, és aztán már nem volt megállás. Tatár Attila ugyanekkor elmondta, hogy bár édesapja sokat gitározott a családnak, ő maga csak tizenéves korában kezdett ismerkedni a hangszerrel. (<https://www.YouTube.com/watch?v=bDFXHmvX1Xk>, Megtekintés: 2020. 07. 26.)

A Bagossy testvérek művészi érzékenysége korán megmutatkozott. A *Romániai Magyar Szó* gyermekrovata több alkalommal is méltónak találta közlésre a gyergyószentmiklósi Fogarassy Mihály Általános Iskola III., majd IV. osztályos tanulója, a 10-11 éves Bagossy Norbert versét és néhány más alkotását. A gyermeklélek megnyilatkozásai ezek, de jelzik a későbbi dalszövegek igényességének, érzelmi gazdagságának életrajzi előzményeit, vagy éppen a kis szerző eleven közösségi érzésére engednek következtetni. A 2000. november 8-ai lapszámban megjelent kis történet (címe: *A fehér hörcsög*) első mondata írója valós élethelyzetére utal, amikor azt közli egyes szám első személyben, hogy „anyukámmal és testvéremmel” lakik együtt egy házban. A 2001. március 11-ei lapszámban megjelent, *A három csodaifjú* című népmesei ihletésű bájos történetben pedig a legkisebb fiú segít a bajba jutott tündéren. A tündér a legjobbkor viszonozza ezt: a sárkánnyal való küzdelemben, akit legyőzve a fiú kiszabadítja elveszítettnek hitt fivéreit (itt tehát kettő is van, hiszen a mesében a hármas szám az irányadó), s aztán hazamennek, és boldogan élnek, míg meg nem halnak.

A 2001. augusztus 8-án megjelent, *Mi leszek, ha nagy leszek?* című versikét olvasva pedig nem kell lélekbúvárnak lenni ahhoz, hogy a gyermeki fogadkozásban meglássuk a cél eléréséhez szükséges szorgalomra való készséget:

*Norbi vagyok, nem más,
nem egy csoda postás!
De az leszek, ha nagy leszek,
mert alapos gyakorlásba kezdek.*

Hogy a kisfiút mi készítette az alkotásra, egyáltalán honnan volt benne hajlam és érzékenység ez iránt, nem tudjuk, de talán nem vetjük el nagyon a sulykot, ha feltételezzük, hogy lehetett némi szerepe ebben annak a körülménynek is, hogy a Bagossy fiúk nem ismerték édesapjukat, édesanyjuk pedig – jóllehet nagy szeretettel –, de mégiscsak egyedül nevelte fel őket. Ismeretes, pszichológusoktól és a lélek titkaira fogékony íróktól is tudhatjuk, hogy az apát nélkülöző egyszülős családokban gyakran érzékenyebb lelkipilágú gyermekek nevelődnek.

Az ezredforduló környékén már tudatos gyermekkorukat élő, a zenélés alapjaival ismerkedő fiúk közül egyedül a sokféle hangszereken játszó, de elsősorban

briliáns billentyűsnek számító Kozma Zsombor részesült rendszeres zenei képzésben. A „gyergyói BBC” létrejöttéhez a másik négy fiúnál a zene és a zenélés szeretete mellett az ösztönös tehetségre alapozott kemény és kitartó önképzés vezetett el a 2000 utáni közel másfél évtized során.

A zenekar magját a két Bagossy fivér alkotja. Az idősebbik, Bagossy Norbert (*Norbi*) 30 éves korára az összmagyar pop-rock zenei világ egyik markáns személyisége, akinek máris jelentős életműve van. Mintegy 40–50 dal zenéjét és szövegét szerezte eddig, s ezek között mind a minőség, mind a népszerűség tekintetében kiemelkedő számok is találhatóak. Ő az együttes „frontembere”, énekes, a koncertek központi, beszélő szereplője. Norbi nem túl korán, hanem csupán kamasz korában kezdett el zenélni, mégis hamar meggyőződésévé vált, hogy ez az a lap, amelyre érdemes mindent feltennie. A zenekari tagok között ő adta fel elsőnek a „civil” munkáját, s szentelte elsőként minden idejét a zenének. A közönség előtti szereplést már gyermekkorától megszokta, amikor is különféle helyi táncsoportok keretében mutathatta meg magát. Később egy időben táncoktatással (break dance) igyekezett jövedelemre szert tenni szülővárosában és a székely fővárosban, Marosvásárhelyen is. Tanítványai közé tartozott a marosvásárhelyi Macaveiu Blanka, aki azóta nagyszerű táncosnővé nőtte ki magát, emellett rendező, koreográfus, táncoktató, a marosvásárhelyi színházi élet egyik jelese. Közreműködését, táncát láthatjuk a Bagossy-számok némelyikének videoklipjében, és a budapesti Művészetek Palotájában (Müpa) megtartott egyik Bagossy-koncert felvételében is. Norbi egykor sok energiát fektetett a görkorcsolyázásba is, nem tudni, hogy csupán szórakozásból-e, vagy esetleg ebben is a kitörés lehetőségét kereste. Miután a líceumi gitárestek folyamánként megtanult gitározni, már egyértelművé vált az útja. Próbálkozott egyéni énekesi fellépésekkel és testvéröccsével, Lászlóval közös produkciókkal is. A változatos összetételű tizenéves zenekar-kísérletek után tehetségkutató vetélkedőkbe is benevezett, és nem tudta elkedvetleníteni az sem, ha akadályokba ütközött.

A készülődés éveitől kezdve kialakultak, és továbbfejlődtek baráti kapcsolataik. Amikor 2013 májusában megalakították a mostani formációt, ez már Bartis Szilárd dobos mellett a náluk évekkal idősebb Tatár Attila gitárost is magában foglalta. Így, e négyes csapat hívta meg fél év múlva maga közé Kozma Zsombort, aki aztán zongora-, valamint harmonikajátékával nagyban hozzájárult ahhoz az erős líraiságú, messziről felismerhető hangzásvilághoz, mely a Bagossy Brothers Company sajátja mára.

Bagossy László (*Laci vagy Lacika*) két évvel fiatalabb bátyjánál. Közös interjúik gyakran visszatérő eleme a kettejük kapcsolatának múltját, minőségét firtató kérdés, de a legrafináltabb és leggonoszkodóbb riporternek sem sikerült kihúzni a testvérekből semmi negatívumot. Ez a szemlélő és a hallgató számára nemcsak a testvéri szeretet és szolidaritás bizonyossága, hanem azt is jelzi, hogy a fiúk esze vág, mint a borotva – felismerik, és mindig szelíd humorral és kedvességgel el is hárítják az interjúk során adódó csapdahelyzeteket. Laci

– testvére állítása szerint – jobban gitározik nála. Az új dalokat Norbi mindig neki mutatja meg és vele beszél meg először, neki mondja el, hogy milyen hangzásvilágot képzel el hozzá, ami alapján aztán Laci dolgozza ki a hangszerelést. Melyet az egész zenekarral együtt alakítanak ki véglegesen. Bagossy László a zenekar basszusgitárosa és vokalistája. Ugyancsak ő az, aki a zenekar tagjai közül a leginkább kitanulta a zenei szerkesztés, a hangfelvétel, a zenei producerség fortélyait, s ezeket az ismereteit más együttesek és fiatal tehetségek segítségével is kamatoztatja.

Tatár Attila (*Ata*) gitáros, vokalista az együttes legidősebb tagja, érezhetően bizonyos tekintélyt élvez a többiek között. Mindeddig ő az egyetlen családos köztük, feleségével három gyermeket nevelnek Gyergyószentmiklóson. Egyikük, Tatár Ajsa, egy csillogó értelmű leányka rendkívül talpraesetten játszott el egy kis szerepet a zenekar 2019 vége felé elkészült, *Visszajövök* című klipjében. A földrajztanári végzettségű Ata tartotta meg legtovább a „polgári” foglalkozását a helyi idegenforgalomban. Gitározni, bár balkezes, jobbkezes gitáron tanult meg kamasz éveiben, mert csak az állt rendelkezésére. (A szintén balkezes ifjabb Bagossynak is a bátyjával közösen használt egyetlen – jobbkezes – gitárhoz kellett igazodnia.) Nagy szerepe volt a kezdeti éveknek az együttest és számaikat megismertető, kiejánló tevékenységében, melynek eredményeként először az erdélyi, majd a magyarországi rádióadók is mind gyakrabban játszani kezdték a számaikat, s beindultak a koncertmeghívások. Jó kommunikációs képességének, közvetlen egyéniségének köszönhetően gyakran nyilatkozik a zenekar nevében a nyomtatott és elektronikus sajtóban, médiában. Az utóbbi időben kezelője a Bagossy Brothers Company zárt Facebook-csoportjának, amely a *Hegyilevegő* címet viseli.

Bartis Szilárd a középiskolai gitárestek során ismerte meg közelebről Bagossyékát. Gitározni és énekelni is tud – amint a korona-járvány alatti karantén idején közzétett felvételéből megismerhettük. Gyulafehérvárott, az érsekség történelmi falai között tanult, orgonakészítő testvérbátyja gyergyószentmiklósi orgonasíp-készítő üzemében dolgozott, különleges, szép, speciális szakértelmet és jó fülhallást igénylő munkát – egy idő óta Bagossy Lacival együtt –, mielőtt teljesen a zenekarnak szentelte volna minden idejét. Nem tudunk róla, hogy bárki tanította volna számára a dobolást. Mindenkor lelkes és szenvedélyes játéka, technikailag mára már rendkívül fejlett dobtudása évek alatt csiszolódott ki a BBC folyamatos munkája során. Számos dal (pl. a *Harmonikás*) hangszerelésében játszik az átlagosnál nagyobb szerepet a dob, és ilyenkor Szilárd mindig meggyőzi virtuozitásáról a szemlélőt és hallgatót. A sajtónak ritkán nyilatkozik. Megnyilatkozásainak tanúsága szerint, ha akarná, sem tudná letagadni beszédének, kiejtésének és hanglejtésének helyi, székely ízeit, karakterét – de ugyan miért is kellene ezt akarnia?

Kozma Zsombor az egyetlen, aki nem a városban, hanem a közelében, az ősi Gyergyószárhegyen él. Végzettsége szerint orgonaművész és zenetanár. Egy róla mint orgonaművésze készült riportfilmben – melyben megejtő közvet-

lenséggel és érzelmi hangoltsággal szól hangszeréről – elmondja, hogy a csíksomlyói templom orgonája varázsolta el egy szentmise alkalmából annyira, hogy meghatározta érdeklődését. A csíkszeredai Nagy István Művészeti Líceum elvégzése után a partiumi Keresztény Egyetem zenepedagógia szakára került Nagyváradra, s ezzel párhuzamosan a nagyváradai állami egyetemen végezte el az orgona szakot. Mint Szilárd, ő is a kevesebbet nyilatkozó zenekartagok közé tartozik. Meghívása a zenekarba telitalálat volt a fiúk részéről. A „bagossys” hangzásvilág elengedhetetlen, már-már jellegadó eleme Zsombor zongora- és harmonikajátéka. Nemcsak virtuozitásával és fergeteges szólóival (pl. a *Harmonikásban* vagy a *Kettőből egy* című szép szerelmes szám egyik verziójának végén) tűnik ki, hanem az egy-egy szám tartalmához rendkívül érzékenyen idomuló, egyszerű hangillusztrációkkal is. Ha kell – így pl. az *Iszom a bort...* című Kollár Klemencz-feldolgozásban – előveszi és mesterien kezeli a hegedűt is. Nagyon a kezére áll, hiszen sokféle elfoglaltságának egyike, hogy a gyergyószárhegyi Cika zenekar primása. Egy családi ereklyének számító hangszeren sajátította el a hegedülést, melyet a szekrény tetején talált, s melyen édesanyja játszott egykor.

Ők öten a szorososan vett Bagossy Brothers Company. De a kívülálló is ismerhet még legalább 8-10 nevet, olyanokét, akik akár az indulás körül, akár a későbbiekben fontos szerepet játszottak vagy játszanak a baráti társaságból kinőtt, és baráti társasággá összeforrt zenekar útjának egyengetésében, munkájának segítésében, menedzselésében.

Lüktető energia

„A Bagossy Brothers Company sosem volt hobbizenekar, mindig konkrét célért küzdöttünk, és sosem bíztunk semmit a véletlenre. Előre eldöntöttük, hogy a magyar közönséghez, vagy akár úgy is mondhatjuk, hogy az egész Kárpát-medencéhez szeretnénk szólani, ezért is íródnak magyarul a szövegeink.” (<https://nullahategy.hu/erdelyi-indie-pop-bemutakozik-bagossy-brothers-company/>, 2020. 07. 26.)

Ez a magabiztos célirányosság kezdeti nyilatkozataiktól fogva jellemzi őket. Gyakran társul ehhez annak megfogalmazása is – szerény mondatokkal, de félreérthetetlenül –, hogy a zenélésből szerettek volna megélni, és évek szívós munkájával ezt sikerült is elérniük. Arról is értesülhetünk egy interjúból, hogy kezdettől volt némi bevételük, és természetszerűleg ezt is fontosnak tartották, nem csak a zene önmagáért való szeretetét. A gyakorlatiasságot, pragmatizmust korosztályi jellemvonásnak is mondhatnánk, hiszen ismeretes – szociológiai vizsgálatok is alátámasztják –, hogy a kelet-közép-európai rendszerváltozások körül és utána született korosztályok a szüleikhez képest illúziótlanabban, realitásban állnak az élethez. Kézzelfogható és gyakorlatias célokat tűznek ki maguk elé, vagy egyszerűbben szólva: elsősorban jól akarnak élni itt, a mostani

világon, és nem a távoli jövőben, melyet fokozottabban bizonytalannak éreznek, mint elődeik.

Úgy gondolom azonban, hogy Bagossyék magabiztossága, noha beleillik ebbe a korosztályi trendbe, egyáltalán nem csak ebből érthető meg, és főként nem ez, ami a legnagyobb mértékben igazolja.

A magabiztosságban liktető energiát máshonnan, a lélek rejtelmes mélyeiből, a tehetség biztos tudatából nyerik. A zenekar mindegyik tagja ösztönös tehetség. Más-különb en ez a zenekari felállás nem működhetne most már hosszú évek óta sikeresen, szerves építkezése nem lehetett volna ennyire – kívülről nézvést – zökkenőmentes és folyamatos.

Az is világos, hogy közülük is kiemelkedik Bagossy Norbert személye és összetett tehetsége. Ő nem egyszerűen „frontember”, ez a sablonos, bulvárízű szó nem fejezi ki mindazt, amit ő ennek a zenekarnak jelent. Minden megtalálható benne, ami a sikerhez kell: kiváló hang, mely erős és mégis lágy, teherbíró és hajlékony egyszerre – és sosem hagyja cserben. Előnyös megjelenés, határozott fellépés. A jó hangszeres tudás kreativitással párosul: a zenekar minden saját számának zenéjét is, szövegét is ő írja, ezáltal meghatározza a teljes repertoárt, a stílust, a gondolat- és érzelmvilágot. A zenekar világa, karaktere nem kis részben azért tud olyan kötömbyszerűen egységes és jelentékeny lenni, mert egy és ugyanazon szerző alkotásait adja elő saját számaiként. Mindenképpen elsősorban ő a társaság (a „company”) arca, noha az „ügyvezetői” feladatok sokaságát régóta, már a zenekar körüli menedzsment kialakulása előtti években is megosztotta másokkal – főként Tatár Attilával, akivel gyakran együtt fogadják és válaszolják meg az újságírók kérdéseit, és testvéröccsével, Lacival, akivel értelemszerűen a legrégebben és legszerveesebben közös az egész pályájuk.

Norbi 2011-ben egyéni énekesként elindult a budapesti X-factor nevű tehetségkutató versenyben. Bár nagy beleéléssel adta elő a Vad Fruttik együttes *Nekem senkim sincsen* című, énektechnikailag nehéz, zeneileg és szövegében pedig meglehetősen neurotikus számát, a zsűri szemmel látható idegenkedéssel tekintett szereplésére, és nyilvánvalóan nem ismerte fel benne a jelentős tehetséget. Ő azonban érezte magában az erőt, és haladt tovább. Alkalmanként pedig fel is lépett szülővárosa különböző helyszínein, hol egyedül, hol testvérével, hol pedig másokkal is kiegészülve. Szerepelt az azóta már szintén nevet szerzett, ugyancsak Gyergyószentmiklósról indult együttes, a *No Sugar* énekeseként is.

Bagossy László sem csak testvérével zenélt együtt a korai években sem. Az ugyancsak Gyergyóból elszármazott, a 2011-es X-factorban kitént Baricz Gergő említi egy helyen, hogy kolozsvári egyetemistaként ő, Baricz a Bulgakov Kávéházban felajánlotta Orbán János Dénesnek, hogy gitárestet tartana ezen a gyakran „kultikus”-nak nevezett helyszínen. Csináljunk egy próbát, mondta neki a kávéház-tulajdonos költő. Átadom a szót Baricz Gergőnek: „Egyből fel is hívtam azt a gyereket, aki most is basszusgitározik, Bagossy Lacikát. Gyakoroltunk, aztán este vagy öt órát zenéltünk, élveztük, öröme volt. Eleinte nem voltak sokan, de ahogy elkezdtünk zenélni, egyre többen jöttek fel hozzánk,

az emeletre. Hetente kellett mennünk. Egyik héten többnyire angol, másik héten magyar számokat játszottunk” (Baricz Gergely: *Rés a fejben*. Szálinger Balázs beszélget Baricz Gergelyvel. Bp., 2012, Ulpius-ház Könyvkiadó, 21).

Norbert időközben megírta első saját dalait. Ezek közül az *Add vissza a játékom* oly mértékben telitalálat – mindmáig legenergikusabb dalaik közül való –, és olyannyira elnyerte a hallgatóság tetszését, hogy ez szinte kikövetelte az újabb saját számokat.

Így amikor 2013 májusában megalakult a zenekar, elhatározták, hogy a feldolgozások mellett fokozatosan felépítik saját repertoárjukat, s azzal próbálnak meg előrelépni.

Lépésről lépésre

Szervesen, lépésről lépésre haladtak előre, de a külső szemlélő számára rendkívül gyors fejlődés volt ez. Nevüket úgy választották meg – Tatár Attila javaslatára –, hogy az alapító testvérpár neve után a „fivérek” angol megfelelőjével egy betűrím képződjék: Bagossy Brothers. Fölvetődött, hogy ezt a Band szó kövesse, az így túlzásba vitt alliteráció ötletét azonban elvetették az adódó bluesos vagy sramlizenés képzetársítások miatt, és inkább a Company szót választották. Így a név ritmusa is kiegyenlítettebbé lett (3+2+3-as szótagszámmal), a rövidítése (BBC) pedig, a nevezetes angol rádió- és televíziócsatorna okán könnyen megjegyezhetővé.

Előbb egymás után meghódították a gyergyói, majd a székelyföldi koncerthelyszíneket, végül kiléptek a tágabb erdélyi térségbe, s meghívták őket Kolozsvárra.

Történetük korai szakaszának legnagyobb mérföldköve a sikeres pályázás 2014-ben a budapesti NKA Cseh Tamás Programjában való részvételre. Ennek a programnak a meghirdetett célja: „Fiatal pályakezdő előadók, zenekarok első hang- és képfelvételének elkészítése, valamint a pályára lépést támogató kommunikáció megvalósítása.” Az induló zenekaroknak meghirdetett alprogram 42 nyertese közé tartozott ekkor a BBC is.

Ez éppen a legjobbkor jött. E program kapcsán talákoztak Szalai Attilával, aki „mentorálta” őket a program időszaka alatt, és később is menedzseri feladatokat látott el, és lát el a mai napig.

A *recorder* című blog szerzője így fogalmaz: „Képzeljünk el egy testvérpárt és még három fiatal erdélyi srácot, akik évek óta zenélnek együtt. Ismerik egymás hangját, stílusát, ritmusát, tudják, a másik mikor csavarint egyet a számszerkezeten, és előre megmondják, milyen riffekkel fűszerezné társuk a következő akkordmenetet. És képzeljük el, hogy ezek a fiúk elkezdnek saját számokat játszani. Erdélyben először ötvözve az indie-alternatív-folk műfajokat.” Ugyanitt olvashattuk Tatár Attila véleményét a fő csapásirányt jelentő élőzenéről: „A kulcs mindenképpen az élő produkció, a dalok milyensége

mellett. Hiszen egy koncerten sokkal többet át tud adni hallgatóinak a zenekar. Ha pedig ezek az összetevők megvannak, szerintem bárhol a világon bármit el lehet érni vele.” (https://recorder.blog.hu/2015/08/06/itt_a_cseh_tamas_program_bagossy_brothers_company, 2020. 07. 26.)

Az alig több mint kétesztendős zenekar ekkor már túl van 150 koncerten. A 2013. májusi megalakulás után hét hónappal, decemberben megjelent *Ha rólad szólna* című, hét saját számot tartalmazó kislemezük. Ennek több dalát (*Add vissza a játékom*, *Ha rólad szólna*, *Van egy ház*) szinte azonnal játszani kezdték az erdélyi magyar rádiók. 2014-ben már több mint 70 élő koncertet adtak: felléptek többek között a Bálványosi Szabadegyetem táborában (az ún. Tusványoson), az EMI-táborban, és koncerteztek a kapolcsi Művészetek Völgyében is.

Kezdetől szinte kizárólag magyarul énekeltek – s egy idő után már szinte csak saját számokat –, amikor pedig mégis eljátszottak egy-egy angol számot (pl. a Mumford & Sons vagy a Bastille együttes egy-egy számát vagy éppen Asaf Avidan *One day* című slágerét, melyet a változatosság kedvéért nem Norbert, hanem öccse ad elő), kiderült, hogy jó kiejtéssel, hitelesen veszik a nyelvi akadályokat.

2015-re elkészült az együttes profi honlapja és az *Élj a mának* című sláger hivatalos „live” videója, márciusban a Cseh Tamás Program segítségével megjelent az *Elviszlek* című album 11 saját számmal. Rendkívüli sikerrel startolt: a romániai Deezer internetes zenehallgató oldal százas világtoplistáján a megjelenés után 12 órával az első (!) helyre került! És aztán a magyarországin is. A CD-kiadás munkálatait a zenekar maga végezte. A csomagoláson a gyergyószentmiklósi művész, Ferenczi Zoltán egyedi grafikája látható. Ugyancsak ő egész rajzsortozatot készített, s az egyes dalok ezen rajzok kíséretében kerültek fel a YouTube videómegosztóra. 2015 tavaszán nyolc helyszínes lemezbemutató turnéra indultak a fiúk. Felléptek többek között Nagyváradon, Csíkszeredában, Székelyudvarhelyen, visszatérő vendégek voltak a sepsiszentgyörgyi Szent György Napokon, és zenéltek – ekkor még csak előzenekarként, később már főszerepben – a kolozsvári magyar egyetemisták szervezete, a KMDSZ hagyományos ünnepi napjain.

Az *Elviszlek* című nagylemez a következő 11 számot tartalmazza: *Van egy ház*, *Ha rólad szólna*, *Élj a mának!*, *Esőcseppek*, *Rég a mélyben*, *Színarab*, *Elviszlek*, *Komédiás*, *Sebbe vagy, kérlek*, *Az aki így akar*, *Add vissza*.

Az albumot zeneileg az indie/alternatív popzene és a folk-pop keresztezése jellemzi, részben akusztikusabb, részben elektromosabb hangszereléssel, a szövegekben pedig a pozitív-humánus tartalom. Ez valójában eléggé általános jellemzése a lemezeknek, de feltűnő, hogy mind a műfaj kritikusai, mind maguk a zenekar tagjai általában mellőzik a Bagossy-zene részletesebb esztétikai jellemzését, pláne a kategóriákba sorolását. Ez a zenészekről eléggé érthető – „Műveld a csodát, ne magyarázd!” –, a közvetettebben elméleties elemzéshez pedig még talán a nagyobb rálátás hiányzik. A BBC mostanában (2020) látszik felérni arra a csúcusra, amely a magyar nyelvterületen egyáltalán elérhető. Már az első

nagylemez egységes, rájuk jellemző hangzást teremt meg, amely a magyar zenei életben újdonság akkor is, ha külföldi rokonait a hasonló irányzatok jó ismerői természetesen meg tudják nevezni.

Az *Elviszlek*-lemez mindegyik száma ma is kedvelt, a koncerteken gyakran játszott, a videómegosztókon is népszerű nóta. Ez első nagylemeztől szinte pártját ritkító teljesítmény. Kezdve az olyan erős sodrású, csupa energia zenéktől, mint a saját repertoárhoz az első lökést megadó *Add vissza!* vagy az *Az aki így akar*, folytatva az olyan fülbemászó dallamú, érzelmileg mind a hangzásban, mind a szövegben mélyre hatoló dalokkal, mint az *Esőcseppek* vagy az *Elviszlek*, és befejezve például a legkorábbiak közé tartozó *Van egy házzal*, melynek megfejtéséhez újra meg újra neki lehet rugaszkodni. („Utaztam álmomban / Összejártam rég / Minden tévedést / Képzelt világban / Te oly könnyedén / Nyújtasz ébredést / Kereslek, hol jársz most? / Gyere közelebb / Van, amit a szem nem lát / De jó, ha képzeled” stb.)

A címadó dal 2015-ben elnyerte a Legszebb Erdélyi Magyar Dal elnevezésű díjat. Ennek pályázatát az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Ifjúsági Szervezete hirdette meg, és ebben az esztendőben 23 zenekar 46 dallal szállt versenybe. Háromtagú zsűri bírálta el a pályázatokat – egyik tagja Balázs Imre József irodalomtörténész, a *Korunk* volt főszerkesztője. A kolozsvári Bulgakov Irodalmi Kávéház emeletén adták át a díjat 2015. november 14-én. Az *Elviszlek* nagyon szépen hangszerezett szám, s mint oly gyakran a Bagossy-dalok, férfiasan energikus és líraian lágy egyszerre. Úgy dallamos és érzelmetli, hogy még véletlenül sem giccses. Szövege pedig a könnyűzenei dalszövegírás felső, már a költészettel határos régióiból való.

A sikeres 2015-ös év utáni téli pihenőidőből (ez a téli sportok ideje a hegyvidéki fiúk számára) megemlítek két sajtóbeli megjelenést. Az egyik a kolozsvári *Szabadság* napilap diákmellékletében, a *Campus*ban történt 2016. január elején: beszélgetés Norbival és Atával. A kérdező hölgy az első kérdéssel már-már szerelmet vall: „Hogy csináljátok, hogy ennyire jók vagytok?” Mire Norbi korrekt válasza: „Köszönjük szépen, erre nem tudunk válaszolni.” (Ata természetesen mond még más is, nem szabad elkedvetleníteni a sajtót.) A további kérdések közül csupán az évértékelésre vonatkozót emelem ki, mert Attila erre adott válasza tömör és sokatmondó: „Csak jó dolgokat mondhatunk: megjelent az első lemezünk, van magyarországi menedzsmentünk, Erdély szinten majdnem az összes zenei rendezvényen részt vehettünk. Aztán voltak magyarországi fellépéseink neves zenekarok előtt, mint a Punnany Masszív, Kiscsillag, 30Y, megfordultunk az Akváriumban, az A38-as hajón, a Művészetek Völgyében, a Budapest Parkban. Tehát olyan helyeken, amelyekről az ember csak úgy álmodozik. Illetve voltunk az MR2 Akusztikban a Petőfi Rádióban. Kiadtunk egy karácsonyi dalt. Stúdióztunk, fölvevünk öt új dalt, a karácsonyi éneket és még négy másikat, amiből jövőre kislemez lesz. Forgattunk videoklipeket, szóval elmondható, hogy haladunk előre az úton stabilan, nem exponenciálisan, de szépen lassan emelkedő a tendenciánk.”

A következő hónapban a székelyföldi Sóvidék nevű regionális televízió látta vendégül őket. Szóba került a zenekar megalakulása előtti múltjuk, melybe a „ metál ” zene is belefért, de végül is győzött a szépség és a „ nyugodtság ” iránti igény – ahogy Bagossy Laci fogalmazott. Norbi ugyanekkor arra helyezte a hangsúlyt, hogy azt csinálják, azt hozzák létre, amit maguk is szeretnek hallgatni, s amit esetükben talán a magyar nyelv tesz egyedivé. Szó esett arról is, hogy ekkor, 2016 februárjában még egy tömbház padlásszobájában próbálnak szülővárosukban, ugyanakkor már számos magyarországi rádióadó is játssza a számaikat. Az első, szerzői kiadásban megjelentetett lemezükkel rajongótábor tudtak építeni. A videók is hozzájárulnak ehhez, melyekbe a hétköznapi életük pillanatait is beleviszik, hiszen nem akarják másoknak mutatni magukat, mint akik. (<https://www.youtube.com/watch?v=AqvK3gXHppM>, 2020. 07. 26.)

Nagy nóták ideje

Ezzel a címmel valójában nem lehet kiemelni a zenekar történetének egyik szakaszát sem, mivel mindegyiket jellemezhetnénk így. Mégis, itt arra kívánok utalni vele, hogy miután a megalakulás utáni nagyjából másfél év alatt a BBC elfoglalta a biztos helyét a „ két haza ” (Erdély és Magyarország) koncertszínpadain, kialakította rajongótáborát, és megjelentette első lemezeit, melyeknek sok dala mind a slágerlistákon, mind a videómegosztókon és a rádiókban megkezdte diadalútját – 2016-tól ezek már nem voltak kérdésesek, innen lehetett tovább lépni. A továbblépés egyik legalapvetőbb biztosítóka pedig mindenkor az újabb remek számok megírása, hangszerelése és előadása. És ez szépen sorban meg is történt ezután is.

2016-ra az előző évinél egy kissé nagyratörőbb tervekkel készültek, különösen a koncertezés terén. A nyár folyamán folyamatosan koncerteztek erdélyi és magyarországi helyszíneken. Dévaványa, Veszprémi Utcazene Fesztivál, Tusványos, Kapolcs, A38 hajó – és ez csak néhány példa. Jelen voltak a Felvidéken is. De ennek az évnek a hozadéka volt a Sziget és a Volt fesztiválok menedzsmentje által szervezett ún. Nagy-Szín-Pad „ tehetségmutató ” vetélkedőn való szereplésük is Budapesten, melynek a döntőjéig jutottak. Ennek révén tovább szövédkedett értékes kapcsolati hálójuk, olyan emberek is megismerték őket, akik addig még nem hallottak róluk. Értendő ez a „ szakmára ” és a közönségre egyaránt.

Az év tavaszán megjelentették újabb, *Vakít a kék* című EP-jüket (extended play, középhlemez, a kis- és nagylemez közti méret), melyen négy dal szerepel: a címadón kívül a *Fészkelek*, a *Harmonikás* és a *Félálom* című. Mindegyik jelentős alkotás. A *lángológitárok* nevű blog a második nagylemez előhírnökeként harangozta be ezt a lemezt. Anyagát 2015 novemberében rögzítették az Origo és a Sounday stúdiókban a jeles szakember, Ligeti György vezetésével. A címadó dalhoz klip

is készült, költségkímélően, de művészi szintű és kifejező grafikák alkalmazásával. Szövegét kórusban éneklie a koncertek közönsége.

Zenei tekintetben az EP hozza a minden dalban felismerhető „Bagossy-hangzást”: a mindig érzelmi többletet nyújtó, érzékeny hangszerelést – ahol kell: csilingelő-csillogó hanghatásokkal –, a gitárok visszafogott, félig mindig akusztikus szerepét, a billentyűs hangszerek lírai vagy örömuzenei jelenlétét. Utóbbi például – és leginkább – a népzenei hang- és dallamvilágból merítkező *Harmónikás* fergeteges befejezésére érvényes. A párkapcsolati ihletésű *Fészkelek* és az elvontabban is értelmezhető *Vakít a kék* mellett kevesebb figyelem szokott esni a *Félálom* című dalra (kattintásszáma is viszonylag kevesebb), holott az „alkoholos befolyásoltság” figyelemreméltó megjelenítése, nagyon szép befejező vokál-résszel.

*Alkoholtól fóbiás, az észlelésem már
Kihagy, tétován áll. Szép az idő nálam.*

*Ez így most nem lesz jó,
Ugyanaz a félálom megint,
Nem, nem, nem, nem jó így
Pálya végén egy utolsó színt.
Ez így most nem lesz jó,
Az ecset a festménynek beint,
Nem, nem, nem, nem jó így,
Nem találom hozzá a színt.
Stb.*

Ez a tematika több Bagossy-dalban is fontos szerepet tölt be később is – legismertebb ezek közül a *Sanyi*, melynek címe az alkohol baráti-familiáris megszemélyesítése. Mindenki, aki a zenekart a szívébe zárta, őszintén reménykedik abban, hogy az alkohol démonát a többszöri megéneklés kellően megzabolázta, ártalmatlanná tette, s legföljebb az örök kísértő szerepébe kényszerítette... (Erdélyben, ahol sokfelé tradicionálisan minden komolyabb emberi találkozást jóféle pálinkával illik gyakran már megkezdeni is, még inkább pedig megpecsételni, nem biztos, hogy fölösleges aggodalmaskodás az ennek szentelt egyetlen mondat.)

A BBC sikersorozatának mindig fontos tényezője volt a sajtó támogató figyelem. 2016 végéről említsünk meg két televízióműsort, melyek „marketing”-szempontból sokat jelentettek. Közel hozták a néző számára a fiúk arcát, bepillantást engedtek életükbe, gondolataikba. Az egyik ilyen a budapesti TV2 Till Attila (Tilla) által vezetett *Propaganda* című portréműsor-sorozatának 2016. november 25-i adása, a másik pedig az együttest kezdettől figyelemmel kísérő Erdélyi Magyar Televízió decemberi portréműsora.

Tilla közismerten fesztelen viselkedésű, oldott beszédű, fiatalos műsorvezető, aki azonban azt a nagyvárosi aurát viszi magával, amely a legnagyobb

alkalmazkodókészség esetén sem kompatibilis még a magyarországi vidéki települések világával sem, nemhogy a még sajátosabb és rejtélyesebb erdélyi miliővel és habitussal. A közel másfél órás filmben végig érezhető is ez a különbség, én mégsem gondolom azt, amit a YouTube-kommentelők némelyike, hogy itt a budapesti sztár mintegy nevetségessé akarta volna tenni a távoli vidék magyarjait. Ellenkezőleg: próbálkozott a számára megszokott ironikus hangütéssel, amely nem lehetett újdonság a valamelyest már tapasztalt gyergyói fiúknak, akik mindig meg is találták a megfelelő választ. Nem próbáltak hasonló hangot felvenni – vagy legfeljebb egy-egy pillanatra –, hiszen az nem lett volna az övék. Így aztán végül is a film nagy részében létrejött a természetes, közvetlen kommunikáció, melynek során a kérdező kérdez, s legfeljebb néha kommentál, a riportalanyok pedig válaszolnak. A néző-hallgató pedig tájékozódik, tanul és szórakozik. Olyan különleges helyszíneken is, mint Bartisék orgonasíp-készítő műhelye, vagy mint Tatárék városszéli udvara, ahol a nyüzsgő kisgyerekektől körülvéve költötte el uzsonnáját a vendég pesti tévés és a zenekar, közben érdekes beszélgetést folytatva, és mellesleg megtartva a frissen megszületett *Óriások* című szám hevenyészett ősbemutatóját is.

Az Erdélyi Televízió kiváló műsorából most egy már korábban befutott, a nézeteit elméleti szinten is megfogalmazni tudó magyarországi zenész kollégájuk, a 30Y együttes „frontembere”, Beck Zoltán véleményét emelem ki. Előbb azt hangsúlyozza, hogy Bagossyék „egyenes zenét játszó zenekar”. Nem pont zeneileg érti, mondja, hanem „egy egyenes egyszerűség” értelmében. (Talán az „őszinte” vagy a „természetes” jelzőket akarta kikerülni, elkoptatott voltak miatt.) Majd megvilágítja: „A zene nem műfaji kérdés, inkább hitelességi kérdés. Vannak ilyen fickók, akik egyenesen, véglegesen és hitelesen bírnak elbeszélni valamit. Akkor az önmagában már állati jó, s akkor csak huszadlagos kérdés”, hogy milyen zenei irányba fordul a zenekar ízlése, az teljesen mindegy. „Ez a leglényegesebb vonása ennek a zenekarnak” – mondja, majd hozzáteszi: „amellet meg állatian aranyos srácok”.

Beck, aki maga is külön színt képvisel a kamaszos-mutálás, de bátran szárnyaltatott énekhangjával, értékeli a BBC-t így is: „Kevés zenekar van, amelyiknek a tagjai sokat vokáloznak.” Ez jó – mondja –, mert az emberi énekhangnak „van egy közvetlen igazsága”. „Szeretem, hogy a Bagossy jól énekel.”

A két haza ormain

2017-ben organikus módon folytatódott a zenekar útja – felfelé. Koncertek sokaságát adták, folyamatos sajtóérdeklődés mellett, végig az egész évben, különösen a nyári főszezonban. Egyre növekvő fiatal közönség kedveli ekkor is őket. A nemi arányok tekintetében a koncertek közönségében a lányok nagy többségben vannak, úgy a legelső sorokban csápolókat és szinte kórusban éneklőket nézve, mint általánosságban. Ez aligha magyarázható kizárólagosan a zenével

és a szövegekkel, nagy része lehet benne a zenekari tagok személyes kisugárzásának is.

És ez nagyon örvendetes a mai „szcénában”. Annál is inkább, mert semmi erőltettség, nyegléskedés, semmi trágárkodás és semmi nagyképűsködés nincs a színpadi szereplésükben. Megjelenésük csöppet sem régimódi vagy merev, nagyon is a korosztályuknak megfelelő, de nincs benne semmi excentrikus túlzás sem: se tetoválások sokasága, se semmiféle teletűzdelése a bőrnek; talán még egy árva fülbevaló sem fityeg egyikük fülében sem. Öltözködésük, viselkedésük, hajviseletük nem erőltetetten lezser, hanem egyszerűen csak természetes és spontán. A közönséggel való kommunikáció olajozottan működik (legnagyobb részben a frontember végzi). Annak ellenére, hogy nincsenek benne különösségek, nincsenek jópofa sztorizások – ez bevallottan nem is erőssége egyiküknek sem –, van viszont kedvesség, közvetlenség, célirányos tárgyiasság, és újra meg újra: a közönségnek szóló köszönet és elismerés egyszerű, őszinte szavai, melyek mindig tartalmazzák annak megvallását is, hogy a zenekarnak mekkora öröm, hogy zenélhet az ő közönségének. És biztosak lehetünk benne, így veszi ezt a közönség is: mivel ez szó szerint így igaz.

Egy alternatív zenei portál 2017-ben így fogalmazott: „A Bagossy fiúk végtelenül kedvesek és nyitottak, nem csoda, hogy az őszinteségüket egyre növekvő rajongással viszonzza a közönség.” Kettejük testvéri kapcsolatáról készült az interjú ezen az oldalon. Joggal, hiszen ez a zenekar magja és alapja, melynek jó működése átsugárzik a közönségre, de először is a zenész társakra, és szinte maga után vonzza az egész társaság jó együttműködését. Kedvelt tevékenységeik fogaskerekeként egészítik ki egymást: míg Norbi kezdettől a dalírásban valósította meg szándékait, Lacit inkább a hangzások és a hangszerek sajátosságai kötötték le, így a hangszerelés, a dalok hangulatának a hangszereléssel való tükrözése vált az ő feladatává. Norbi ezt így magyarázza: „Szerintem van egy erős kapocs kettőnk között, amit a zenében is lehet érezni. Én elképzelek egy világot, és azt ő meg tudja teremteni, különösebb instrukciók nélkül.” Természetesen lehetnek, és vannak is nézeteltérések, nem mindig mindent gondolnak ugyanúgy, de mivel a közös alapok erősek, és mivel zenei ízlésük is azonos, az ellentéteket mindig sikerül feloldani.

Mindennek az előzményeit a családi alapokban sejthetjük. Hiszen – talán épp az édesapa hiánya miatt – jobban egymásra volt utalva a hiányos család. Édesanyjuk csupán 18–20 évvel idősebb fiainál, ez bizonyára megkönnyítette számára a nemzedéki különbség áthidalását, s talán ennek is köszönhető, hogy nagy szabadságban, de egyszersmind nagy szeretetben nevelte őket. Nem támasztott elvárásokat, hogy mivel foglalkozzanak, és mivel ne, így szabadon élhettek a kamaszkorukban feltámadó zenei hajlamaiknak. S bár először csak egy kölcsön hangszeren, majd pedig egy olcsón megvásárolt gitáron gyakorolhattak, de ebben korlátot senki nem állított eléjük. Az apanélküliség az idősebb testvérben, Norbiban korán felelősségtudatot ébresztett, mintegy szárnyai alá vette öccsét, akivel így rendkívül szoros sorsközösséget alkottak. Ő jól fogadta

ezt, és ha felnővén valamelyest nyilvánvalóan függetleníteni akarta magát alóla, akkor azt is azzal a szelíd humorral, mellyel az újságírói kíváncsiskodásra válaszol („Mi a másik legjobb és legrosszabb tulajdonsága?”): „Norbi egyik legjobb tulajdonsága az, hogy nagyon aggódó, és mindig próbál vigyázni rám. A legrosszabb meg talán az, hogy nagyon aggódó, és mindig próbál vigyázni rám.” Ugyanezt a kérdést a másik fél így válaszolja meg: „Öcsém egy igazán jó ember, és ez magába foglalja a legtöbb jó tulajdonságot, viszont a megértő és elfogadó természete az, ami leghamarabb eszembe jut.” (http://www.macsekkolo.hu/2017/04/27/zenesztesok1_bagossy_brothers_company/, 2020. 07. 27.)

A Bagossy Brothers Company tehát egyenként és közösségként is pozitív kisugárzású, jó szellemű, nyíltszívű zenekar, s ezt a nyíltszívű fiatal közönség jól fogadja, szívesen azonosul vele. Természetesen mindez hiába volna a tehetség nélkül, és hiába a jól szervezeten, következetesen és szorgalmasan végzett szakadatlan munka nélkül. Melynek eredményeképpen 2017 márciusában megjelenhetett az együttes második nagylemeze: *A Nap felé*.

A Nap felé

A lemez anyaga már 2016 folyamán, fokozatosan összeállt. Ezt a folyamatot Bagossy Norbert jól rögzítette abban a beszámolóban, melyet a Romániai Demokrata Szövetség (RMDSZ) Communitas Alapítványa számára írt. Előzőleg ugyanis Norbi, pályázatával elnyerte ennek az alapítványnak az alkotói ösztöndíját, mely a nagylemez elkészítésére szólt. Ennek előzménye volt 2016 tavaszán a fentebb már röviden ismertetett, *Vakít a kék* című EP, mely szép sikert aratott, s tartalmazta már a leendő nagylemez négy számát. A még hiányzó, további dalok 2016 májusa és szeptembere között készültek el, vagy nyertek végleges formát. A lemez tartalma a következő: *Óriások*, *Úszom a Nap felé*, *Van ez a hely*, *Félálom*, *Fészkelek*, *Ébressz fel*, *Harmonikás*, *Vakít a kék*, *Sanyi*, *Kettőből egy*, *Magázós*, *Kilépő*, *Esti ének*, *Óriások (Súgó-barlang akusztik live)*.

Kivételesen több százezres vagy milliós kattintásszámú slágerek ezek már azóta a videómegosztókon. A talán legbensőségesebbnek nevezhető darabokat említem meg külön: a *Magázóst*, az *Esti éneket* és a *Kettőből egy* címűt. Egy-egy mondatnyi magyarázat mindegyikhez: A *Magázós* valamiféle választékos, finom eleganciával szól (bizonyára részben pont a magázás miatt) a női csábítás férfiúi fogadásáról, s ezt a szám klipjében és egyik koncert-előadásán még megerősíti a marosvásárhelyi táncosnő: Macaveiu Blanka kifejező, kecses, de nem tolakodó tánca. Az *Esti ének* a karácsonyi népénekek bensőségességét csillantja meg úgy, hogy konkrét szakrális utalást nem tesz, az ember szíve mégis úgy melegszik át, mintha azt is tenne. A *Kettőből egy* pedig a mély testi-lelki vágyódás és megilletődöttség dala, a szerelem tiszta áhítata és zsigeri akarása egyesül benne gyönyörű egyszerűséggel, őszinte hangú előadásban, Bagossy Norbert egyik kiemelkedő előadói teljesítményeként.

Az *Óriások* két változata fogja keretbe a többi dalt. Szövegét Orwell *1984* című művének hatására írta a szerző A második változatot a Gyergyó környéki Sűgő cseppkőbarlang kitűnő akusztikájú részén, a cseppköveiről Zeneteremnek nevezett „helyiségben” vették fel, miután nem kis munkával, barlangászok segítségével odaszállították a hangszereiket. A különleges felvétel, melynek hangszerelésén is változtattak, újabb hangszerek bevonásával gazdagabbá, zengőbbé tették, megérte a fáradságot.

*Egy nagy vászon mögé rejtessz,
Falra firkált köd vagyok!
Szép a szádon a kő lehelet,
Én papírnehézéknak való vagyok!
És jönnek majd az óriások,
És ők tudják, hogy mit szabad!
Ököltre mennek, ejj ha házhoz
Hozzák azt a zúrt meg zavart.*

*Hogyha szaladsz, akkor most állj meg, állj meg!
Hogyha szaladsz, akkor most állj meg, állj meg!
Stb.*

2017. január – április során zajlottak és zárultak le *A Nap felé* című lemez anyagának utómunkálatai, valamint ugyanekkor készült el hat videoklip is, melyeket az addig nem nyilvános dalokhoz forgattak. A videoklipet Sági Róbert marosvásárhelyi operatőr készítette. Az eseményt nagyszerű lemezbemutató turné követte Erdélyben és Magyarországon.

A lemezzel kapcsolatban a sajtó szeretett volna némi ideológiát társítani a zenekarhoz, akár csak művészi értelemben is. Válaszul a fiúk most is, mint már nem először, azt emelték ki, hogy minden spekulációtól mentesen alkotnak. Egyszerűen azt csinálják, amit szeretnek, ami érdekli őket, az élettapasztalataikra reagálnak, és örülnek, ha ezt mások szívesen meghallgatják.

Tatár Attila egyszerű válasza: „Nem voltak konkrét elképzelések, hagytuk, hogy az első lemez megjelenése óta eltelt másfél évben született ötletek, hangszerelési elképzelések megjelenjenek. Nem akartunk semmin változtatni, ilyen lett. Ilyenek vagyunk mi most.” (http://www.macsekkolo.hu/2017/04/03/a_legzoldebb_zenekar_interju_a_bagossy_brothers_company-val/, 2020. 07. 27.)

Ebből is látható, hogy mint vérbeli művészek, a formával azonosulnak, s azt nem kezelik külön a tartalomtól. Ösztönösen tisztában vannak vele, hogy mihelyt elkezdenének teóriákat gyártani a zenéjükhöz, az a zene kárára menne. Azt is bizonyára érzik, hogy bármiféle kívülről rárakott elmélet behatárolná a kedvelők táborát is, amely enélkül folyamatosan növekszik.

Van azonban olyan ügy – nem is egy –, ami mögé vagy mellé szívesen beállnak. Ilyen a fiatal erdélyi zenészek felkarolása, segítése, és ilyen a „zöld”

gondolkodásmód támogatása is. Ez utóbbi, elvontabb formájában az ideológiai vagy pláne politikai oldalakon túllépő, az egész társadalmat megszólítani képes eszmevilág. S ez azzal együtt rokonszenves, hogy a dolgok természete szerint van benne némi üzleti érdek is. Az organikus anyagból készített Bagossy-pólók, a feliratos zománcbögre, majd a saját márkázású erdélyi áfonyalikőr, aztán a Bagossy-táska amellet, hogy terjeszti a szerves anyagokból készített tárgyak tiszteletet, serkenti divatját, szerencsés esetben jó bevételt is hozhat. Az organikus készítésű tárgyak egy részével – pl. fa ékszerekkel – egyszersmind felkarolják a székelyföldi iparművészeket, iparosokat.

A 2017-es esztendő „alaphangját” tehát a jól sikerült nagylemez adta meg már koratavasszal. Ugyancsak ekkori öröm, hogy jelölték a zenekart a talán legrangosabbnak számító magyar könnyűzenei díjra, a Fonogram Díjra, „az év felfedezettje” kategóriában. Ugyancsak a Petőfi Zenei Díjra is: „az év felfedezettje” és „az év dala” kategóriában.

Itt említem meg, hogy fontos fejlemény volt a fiúk életében, hogy ebben az évben a nyarat már teljes egészében a Balaton mellett töltötték, ahol kibéreltek egy házat Balatonfűzfő és Balatonalmádi között. Ameddig lehetett, halasztották a szülőföldjükről való, ilyen részleges áttelepedést is, hiszen mindannyian nagyon erősen kötődnek szülőhelyükhöz és környékéhez. A nyári intenzív koncertszezonban, az egy-két naponta megtartott újabb és újabb koncerteken azonban nem lehet úgy megjelenni, hogy közben hazajárnak az akár 7–8–900 kilométerre lévő lakóhelyükre. 2016-ban már másfélszer megkerülhették volna a földet: 60 ezer kilométert utaztak. Bármennyire működőképes volt is ez a módszer évekig, és bármennyire betöltötte a sok hosszú utazás a munkaértekezlet és a baráti beszélgetések szerepét is, ezen már változtatni kellett. Az otthoni, székelyföldi regenerálódásra egyre inkább a későősztől koratavaszig tartó idő maradt, leginkább ez az új dalok megszületésének, hangszerelésének, gyakorlásának, hangfelvételek készítésének ideje is.

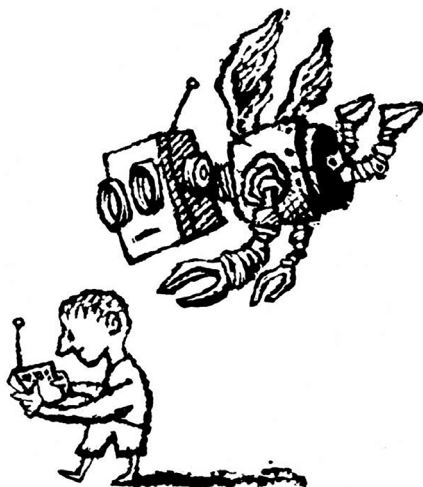
A balatoni nyarak elhozták egy szakmai barátság megerősödését. A Republic együttes vezetője, Boros Csaba és családja ugyanis szintén ott tölti a szabadidejét, mégpedig egy kőhajításnyira a fiúk rezidenciájától. Az emberileg is szorosra fűzött szálakról számos interjúból értesülhettünk, a szakmai kapcsolat tapasztalható hozadéka pedig több YouTube-videó. A két zenekarnak szembevetűnek a közös vonásai. A dallamos, népzenei rokonságú rockzenét játszó, mára a Bódi László (Cipő) által képviselt plebejus karcosságot mintha kevésbé hangsúlyozó Republic valamelyest Bagossyék elődjének vagy idősebb testvérének tekinthető. Noha persze a különbségek is karakteresek; az erdélyi fiúk már egy új korszak gyermekei. Új a korszak, talán már posztmodernnek sem nevezhető, hanem azon is túllép. A BBC, véleményem szerint, még a posztmodern előtti korban gyökerezik, ugyanakkor a posztmodern után remélhető új értékcentrikusság úttörője – valószínűleg anélkül, hogy ezt különösebben tudatosítaná vagy tudatosítania kellene. Boros Csaba pedig, a nyelvterület nyugati végeiről származván boldog rácsodálkozással fedezte fel magának a székely fiúkat, és sokat

tett megismertetésükért. Ismeretes közös videójuk is, melyet a havas Kárpátokban vettek fel, amint túraöltözékben fölfele tartanak a fenséges tájban. Az ebben elhangzó *Messze földre vihetnél* című dal zenéjét Boros Csaba szerezte, szövegét Bagossy Norbert írta – amit úgy érdemes tekintenünk és elkönyvelnünk, mint egy első kísérletet a közös dalszerzésre.

*

A 2017-es évvel kapcsolatban megemlítem még az egyik legjobban sikerült interjújukat, amelynek kedves közvetlenségét talán az okozhatta, hogy nem hivatásos újságírók készítették, hanem két marosvásárhelyi „vlogger” lány, akik a Vásárhelyi Forgatag nevű rendezvény kapcsán tettek fel ügyes kérdéseket Norbinak és Atának. A kellemes beszélgetés azonban nemigen hozott eredményt akkor, amikor a zenekar stílusát próbálták kategóriákba soroltatni a fiúkkal. Ők ugyanis tartották magukat ahhoz – szerintem helyesen –, hogy nem az ő dolguk ez a fajta kategorizálás. Zenéjükre az általuk kedvelt muzsikák hatottak, olyasmit próbáltak előállítani, amit maguk is szívesen hallgatnak. Láthatólag az sem zseniőrizza őket egyébként, hogy ez netán utánzásnak tekinthető, s bizony ez is így van jól: ha erős tehetség és személyiség az alkotó, akkor ezzel nem is szükséges törődnie, hiszen akkor szükségképpen magáévá hasonítja a máshonnan érkező hatásokat, s az összkép eredeti lesz. Ami pedig eredeti, azt milyen kategóriával lehetne jellemezni? Majd az elemzők kitalálják. Addig is ők – szerényen, mégis jogos öntudattal – „Bagossy-stílusnak” nevezik a saját stílusukat, mely a magyar mezőnyben messziről felismerhető. Kedveltségüket pedig zenéjük populáris jellegének tulajdonítják.

(Folytatjuk)

Trianontól a magyar–román közös történelemkönyvig¹

A Magyar–Román Történész Vegyesbizottság 2019-es budapesti közös ülésén elhatározta magyar–román közös történelemkönyv összeállítását. Akkor elnevetgéltünk azon, hogy az a könyv párhuzamos és egymást átfedő történetek halmaza lesz, vagy pedig – úgyszólván – közös elbeszélés, vagy egyszerűen semmi. A trianoni évforduló viszont azt a kérdést veti fel, hogy mit csináljunk Trianonnal, vagy netán Trianon mit csinál velünk? Miként szublimáljuk sebeinket és sérelmeinket? Akad, aki – nem egy ostoba írás olvastán – most érzi/érezte át, mit is jelent a trianoni trauma. Míg nálunk háromkötetes monumentális mű tekinti át trianonizáló közgondolkodásunkat Adytól napjainkig, román kollégáink még nem készítettek ilyen antológiát, csak egy silány tanulmánykötetet,² viszont egész sor nagy ívű mű áll rendelkezésünkre, amely Burebistától a Nagy Károly-díjas Johannsig tekinti át a román történelem be- és kiteljesülését a nagy európai történelemben, melyben a mi öreg kontinensünk második gyermekkorát élve nagykárolyi babérokra törve csetlik-botlik a birodalmasodás rögös útjain. Márpedig nincs visszaút, mert mint a néhai francia államelnök, Mitterrand mondta: a nemzet háború, Timothy Snyder pedig szépen kifejtette, hogy csak a balkáni államok voltak nemzetállamok, amelyek egymásnak estek, Európa pedig mindig birodalmakból állt, amelyek eddig egymással szemben álltak.³ Most pedig törhetjük a fejünket, milyen lesz az új birodalmi demokrácia, hiszen eddigi tapasztalataink szerint nemzetállami keretekben képzeltük el a demokráciát, most pedig töprenghetünk azon, hogy a birodalmakban netán a törzsi demokráciák aranykora vár reánk. Ki tudja? A román történeti tisztánlátás talán segít abban, hogy valamit megtudjunk abból, amire a történelem tanítani akar.

Ha pedig már szó esett Nagy Károlyról, akinek szelleme a jövőbe világít, forduljunk az ő román druszájához, II. Károlyhoz, akinek szelleme a múltra vet fényt. 1945 decemberében befejezett emlékiratainak címét – „A Sátán jegyében” – nyugodtan átemelhetjük nemcsak magyar–román közös történelemkönyvünkbe,

MISKOLCZY AMBRUS (1947) történész, nyugalmazott egyetemi tanár, kutatási témái: 17–20. századi magyar és román történelem, mintegy 40 könyve jelent meg.

hanem esetleg készülő európai kompendiumunkba is. Ez utóbbi talán hamarább elkészülhet, mint a magyar-román, hiszen láthattuk, hogy a második világháború ügyében is milyen radikálisan és gyorsan tudunk összeurópai szinten változtatni, és akkor nekünk is változtatni kell a szövegen egy olyan világban, amelyben sokan hirdetik: minden szöveg. A cím ezért is fontos. A nálunk is ismert Caragiale mielőtt nekiállt volna az írásnak, kitalálta a címet és hősei nevét, aztán drámáiban – mint E. Ionesco megállapította – élénk állította a világirodalom legromlottabb alakjait. Az pedig egyesek számára arany szabály, hogy mielőtt egy könyvet elolvasunk, megvizsgáljuk a szerzőt. Román királyunk, II. Károly élete botránykrónika, de ez ne riasszon el minket, hiszen komoly és kellő romlottságból fakadó élettapasztalatok birtokában gondolta át a fejleményeket.

Először is jó családból származott, a Hohenzollernek katolikus ágából. Ennek köszönhető a modern Románia. 1866-ban a román elit Károly fejedelmi trónra emelésével megmentette Havaselve és Moldva egyesülését. II. Károly e nagy Károly unokaöccsének, Ferdinándnak a fia, „a hűséges Ferdinándnak”, mert míg unokanagybátyja behalt afölötti bánatába, hogy a román politikusok többsége nem akart belépni a világháborúba, Ferdinánd megtette a döntő lépést. Fia, Károly is bevonult, aztán 1918 szeptemberében dezertált, és Odesszában egybekelt egyik kedves gyermekkori barátnőjével. Mentségére legyen mondva nem sok jót látott otthon. Még gyermekként egy svájci homoszexuális szocialista nevelő kezére adták, akit persze elcsaptak. Látnia kellett, hogy anyja, Mária királyné, a brit Viktória királynő unokája házasságon kívüli kapcsolataival alázza meg apját. Ezért a felcseperedett trónörökös szembe is köpte anyja egyik lovagját, és aztán közölte öccsével és egyik lánytestvérével, hogy csak féltestvérek. Károly művelt ember volt, Iorga tanította történelemre és Caragialéból vizsgázott, sokat olvasott, bár naplójában csak az esténként megnézett amerikai filmekről adott számot. Amikor eljött az ideje, maga is harcolni akart, de nem engedték az első vonalba, így miután Mars mezején nem tűnhetett ki, és a szovjet forradalom után kétségesnek látta a monarchiák jövőjét, Vénusz mezején vitézkedett. Állítólagos priapizmusából fakadó balkáni szuper playboy hírébe keveredett. Házasságát felbontották, görög királyi herceglányt vett feleségül, de otthagya és végleg összeállt a zsidó származású katolikus Elena Lupescuval – a bulvársajtó legnagyobb öröme. A trónról végleg lemondott, külföldre ment, aztán 1930-ban repülőn megváltóként visszatért és trónra lépett. Az udvari életet otthonossá tette, mert ceremóniák helyett szűkebb baráti körben kártyázott, és természetesen nyert, aztán az európai antiszemitizmus térhódítása nyomán zsidó kapitalista barátait másképpen is megkopasztotta. Közben gondosan elősegítette, hogy a politikai pártok elhasználják egymást, és bevezethesse a maga diktatúráját. A náci orientációt valló román szélsőjobboldalt, a Vaszárdát – bírósági ítékezés nélkül – megtizedelte, ahogy a középkori vajdák is leszámoltak hűtlen bojárjaikkal. Így akarta a román semlegességet megőrizni. De 1940-ben Besszarabia és Észak-Erdély átadása miatt a közvélemény annyira

ellene fordult, hogy Ion Antonescu tábornok könnyen el tudta távolítani az országból, és Romániát Hitler mellett elkötelezte, hogy visszaszerezhesse az elvesztett területeket. Velünk, magyarokkal szemben viszonylag tisztességesen viselkedett. Románia jogállam volt, igaz, korrupt. És nemcsak Ilf és Petrov szórazottatták az *Aranyborjú* olvasóit a román korrupcióval, hanem annak a szóviccnek is híre ment a világban, hogy „Ro-mánia” egy nemzetre vonatkoztatott klepto-mánia.⁴ Csakhogy az erdélyi magyarság megpróbáltatásainak egyik krónikása, Mikó Imre szerint éppen „a korrupció volt a kisebbségi jogok egyetlen védője”.⁵ A korrupció nem is lehetett volna akadálya magyar-román együttműködésnek. Bethlen István, aki a budai Bástya sétányon sétálva Makkai Sándornak némi szomorúsággal mutatta meg kis noteszét, amellyel az országot kormányozza, mert ebben a noteszkébe jegyezte fel a gyanús ügyeket, amelyek tudásával kézben tartotta felebarátait; nos, 20. századunk legkiválóbb magyar politikusa, Bethlen István, az 1930-as évek derekán felelevenítette a már 1919-ben felvetett magyar-román közös királyság gondolatát. Igaz, akár Jászi Oszkár, némi határkiigazítást akart, és ebben az ügyben, úgy tűnik, a hozzá hasonlóan nem korrupt Maniuval is felvette a kapcsolatot. Persze, ez a közös királyság utópia, de a náci veszély elhárításának igénye legitimálta.

II. Károly nem is bocsátott meg a németeknek, művében kemény fellépést követelt Németországgal szemben, mert a németek legtöbbszörének második természetévé vált a rasszizmus, amelyet könyörtelenül ki kell irtani. És ő mint az egykor pusztába kiáltó próféta jelölte ki a jövő útjait, visszavezetve a múltba, miközben kortársunknak is érezhetjük. Hiszen keményen célzatos, a számára kínos dolgokat tapintatosan elhallgatta, másokét gondosan kitálalta, közben emberi jogokat és nemzetközi szolidaritást prédikált, igazi demokráciát, ami nemcsak rendszer, hanem „az emberiség javát szolgáló szolidaritásba vetett hit”.⁶ Az exkirály történészhez méltó módon konkrét és homályos. Az a bizonyos cím – *A Sátán jegyében* – is erre példa. Azért választotta „az asztrológiai szótárból”, mert „a két világháború közötti évtizedek gonosz, kozmikus és másféle hatásoknak voltak kitéve, olyanoknak, amelyek ellankasztották azoknak az energiáit, akiknek kötelessége lett volna ellenállni a rossznak, de ezek a hatások elvakították azokat, akiknek látniuk kellett volna, hogy milyen katasztrofára felé tart a világ”.⁷

A Párizs környéki békék – Károly szerint – 1848 idealizmusát teljesítették ki, a nemzeti önrendelkezést, a vitás kérdéseket „regionális népszavazásokkal” oldották meg, az új nemzeti államok felállítása „fölte méltányosak és politikailag etikus tettek” voltak. A bajok „eredete abban rejlett, ahogy a békeszerződésnek nevezett kompromisszum megszületett”. Ennek olvastán rögtön fel is vetődik a kérdés, hogy milyen kompromisszumról lehetett szó, hiszen a nagyhatalmak a román békedelegációnak sem adtak lehetőséget, hogy véleményét előadja, és ezért, mint tudjuk, Ion I. C. Brătianu otthagya Párizst. De előtte még néhány sértést el kellett viselnie. Lloyd George, angol miniszterelnök például kétségbe vonta az egyesülést kimondó – besszarábiai és erdélyi – nemzetgyűlések

spontán jellegét, és túlzottnak tartotta a román követeléseket. Franciaország viszont Románia mellett állt ki. Berthelot tábornok megírta miniszterének, „ha kielégítjük a románok jogos követeléseit, és betartjuk azt, amire elköteleztük magunkat, Romániában 25 milliós népességgel rendelkező valóságos francia gyarmatunk lesz, amelyben fejleszthetjük iparunk és kereskedelmünk, és ott-hon fogjuk magunkat érezni”.⁸ A román történetírás büszkén emeli ki, hogy a román megszállás hozzájárult Magyarország gazdasági életének normalizálásához.⁹ A nagyhatalmak azonban nem helyeselték a budapesti román intervenciót sem, Clemenceau határozott hangú sürgönyt menesztett Bukarestbe, amelyben megfenyegette a román kormányt, „ha nem állítja meg azonnal csapatait, mindent visszaveszünk, amit tőlünk kapott”.¹⁰ Márpedig Brătianu azt akarta, amit 1916-ban ígértek neki, az egész Bánátot és a határt közelebb a Tiszához, legalább Békéscsabával. Ehelyett Romániára rákényszerítették a zsidó egyenjogúságot és a kisebbségi jogvédelmet. Hazafelé menet már Predealon kiszállt a vonatból, és autóval folytatta útját, mert tartott attól, hogy a bukaresti pályaudvaron fenyegető tüntetéssel fogadják – őt, aki Nagy-Románia igazi megteremtője volt.¹¹ Nicolae Iorga, aki maga is okkal annak tarthatta magát, hiszen senki olyan hévvel nem hirdette a felszabadító háború misztikáját, mint ő, 1940-es naplójában keserűen tette szavá, hogy 1919–20-ban túl nagy volt a mohóság, Brătianu pedig Párizsban presztízspolitikát folytatott.¹²

Károly exkirály ezekről az apróságokról hallgatott, viszont a lényeget illetően pontos: a három nagy, Wilson, Lloyd George és Clemenceau látszólag közös célt követtek, valójában a három nagyhatalom érdekei diktáltak, és a személyes villongások, valamint az ellenszenvék szintén nagy szerepet játszottak. Az amerikai elnök a maga idealizmusától vezettetve nem akarta figyelembe venni szövetségesei valamennyi korábbi ígérését. Persze a román exkirály azért is kesergett, hogy Németországot nem kezelték elég szigorúan. Viszont mélyen igaz: „Gyorsan elfelejtették, hogy a Versailles-i béke nem alku során született, hanem olyan ellenségre kényszerítették rá, mely ellenség nem tekintette magát legyőzöttnek.”¹³ Ma még ennél is okosabbak vagyunk. Igaz, 1814–15-ben Bécsben a koronás fők diplomatái még okosabbak voltak, és bölcsebb békét csináltak. Úgy látszik, jó száz év múlva a demokratáknak nem volt idejük a demokráciára. A cári balti világból származó Dominic Lieven, cambridge-i professzor, aki mesteri módon mutatta be Napóleon orosz kalandját, keserűen jegyezte meg, hogy a Párizs környéki béketárgyalásokkal az volt a fő baj, hogy miután Wilson otthagya a kontinentális társaságot, két immár hanyatlásnak induló nagyhatalom – a francia és a brit – megalázott és anyagilag is igyekezett megnyomorítani két emelkedő nagyhatalmat, a németet és a szovjet-oroszot. Szovjet-Oroszországot meg sem hívták,¹⁴ ami érthető, mert küldöttjei csak kellemetlenkedtek volna a népek önrendelkezésének magasztos eszményének felhánytorgatásával, nem is beszélve az esetleges ideológiai viták lehetőségéről. Viszont milyen békerendszer az, amely nem tart igényt arra, hogy a világ területileg legnagyobb birodalma is szavolja? Így aztán az Amerikai Egyesült Államok visszalépett a hagyományos

izolacionizmusba, az ifjú kommunista imperializmus pedig arra várt, hogy a kontinentális öreg imperialisták felfalják egymást, és majd a megfelelő pillanatban lecsapjon. Károly exkirály a szovjet problémát okosan mellőzte, bár Litvinovot azért megdicsérte, a német bűnbakot viszont irgalmatlanul megbélyegezte. Magyarország is természetesen megkapta a magáét, mert a pángermanizmus előőrse lett nála. Valójában áldozata annak a politikai számvetésnek, amely Németországgal és a Szovjetunióval szembeni *cordon sanitaire*-t alkotó új államokat azzal is erősíteni akarta, hogy Magyarországból mindegyik nagyobb darabot kapott, mint amilyenhez esetleges népszavazás útján hozzájuthatott volna.

Különös ironiája a sorsnak, hogy egy román történész, a térségünk historiográfiai tája fölé magasodó Lucian Boia írta alighanem a legkosabb könyvet Németország tragédiájáról, és ebben annyira okosan dekulpabilizált, hogy német állami kitüntetésben is részesült, de egyben a kitüntető fél jelezte, hogy nem mindenben ért egyet vele. Az meg egyenesen hazaárulás számba megy otthon Romániában, ahogy a békerendszer visszásságait feszegette, és jelezte azt is, hogy Magyarország többet veszített a méltányosnál. De senki sem próféta saját hazájában. Károly király is csak kényelmes külhoni számkivetettségében lett az. És milyen?

Az exkirály diagnózisával sok mindenben egyetérthetünk. Alapvetően azon jelenségek megítélésében, amelyek az önpusztító háborút lezáró békecsinálás mikéntjéből következtek: „A demokrácia, azaz a népek öngazgatása, olyan komédia lett, amely vonzó formát örzött, de ha az ember megvakarta a ragyogó felszínt, láthatta, hogy nem a demokrácia valósága, hanem az üres formulák uralták a legtöbb intézkedést. Az volt a szomorú való, hogy éppen a magukat legdemokratikusabbnak hirdető államok távolodtak el a legjobban a demokráciától.” Sőt – elmélkedik a kiöregedett playboy –, fentről valami fináncdiktatúra érvényesült, letről pedig „valami züllöttség, erkölcsi szabadosság, amely beszivárgott a politikai életbe is. A világ nagy része örömet és könnyű nyereséget hajhászott, bárholnan is jöjjön ez, vagy bármiképpen is lehet erre szert tenni. Az emberek végső célja a gazdagság és nem a közjó volt. Innen az emberek és az intézmények fokozatos lezüllése.”¹⁵

Az exkirály Caragiale szemével látta a világot, és mivel olykor nagyon is reálisan, ez is egy érv a román író egyetemessége mellett, akinek nagy komédiájából *Az elveszett levél*ből érettségizett. Viszont amikor koronát hordott, mindebből a rosszból alaposan kivette a részét. Igaz, Caragiale is nem egyszer svihák módon viselkedett, miközben kortársai sviháksága miatt kesergett. A király – láttuk – mindebben jobban jeleskedett. És miközben visszagondolunk – említett – viselt dolgaira, magunk elé képzelhetjük azt a sok komikus egyenruhát, amelyet ő maga tervezett katonáinak, és miközben a hadsereg a korrupció miatt tönkrement, elégedetlen tisztjei azzal vigasztalhatták magukat, hogy belefújhatták orrukát az ő képmásával díszített zsebkendőbe, a parasztok pedig jó nevettek azon, amikor a királyi diktatúra totalitárius pártjának a Nemzeti

Újjászületés Frontjának képviselői ugyancsak a király által tervezett egyenruhában feszítettek, vagy inkább feszengtek.

„Románia alapvetően agrárország lévén, demokráciája parasztdemokrácia, és ezt nem értették az ipari mentalitású körök” – fejtegette a király,¹⁶ aki mint minden rendes romantikus lélek, a népi tisztaságban látta a reményt: „Népünk lelke nyitott könyv, amelyben csak olvasni kell, de kevesen vannak az olvasók.”¹⁷ Ő mit olvasott ki belőle? Azt, hogy 1938-ban diktatúráját komédiába illő népszavazással erősítette meg. A paraszti érdekeket képviselő parasztpárti vezetőt, Iuliu Maniut a Vasgárda főnökével együtt akarta leöletni, de ebben miniszterelnöke, Armand Călinescu megakadályozta. Maniu ugyanis a parlamentáris demokráciát képviselte az ő abszolutisztikus hatalmi technikája ellenében, és ami legalább ilyen nagy bűn volt, el akarta távolíttatni a királyi szeretőt.

Végül az exkirály számvetése azt is példázza, hogy minél züllöttebb és minél nagyobb hazug valaki, annál jobban érti saját korát. Károly a békeszerződéseknek azt is okkal róttá fel, hogy miközben „új államokat hoztak létre, másokat pedig területileg megnöveltek, így igazságot szolgáltatottak nekik, de gazdasági problémáikról megfeledkeztek. Elfelejtették, hogy a modern világban a politika szorosan kapcsolódik a gazdasághoz, sőt gyakran ez utóbbi a meghatározó. A Nyugat nemzetgazdaságának szerkezete nagyon kevésbé volt demokratikus, annyira a könnyű és gyorsan megtérülő nyereséget célzó szűk érdekek béklyózták, hogy nem tudott hasznos politikai tevékenységet segíteni.”¹⁸

Romániát ez valóban külön sújtotta, mint egyik román történész kortársunk kimutatta, a területileg megkétszereződött ország valamennyi régiójában – mint egész Közép-Európában – a gazdasági növekedés üteme kisebb lett, mint korábban volt. Sőt, Románia jobban leszakadt az európai országok többségétől. Ezért „ha a mai világ gazdasági racionalitásának megfelelően gondolkodunk”, Románia belépése az első világháborúba „félelmetes történeti hiba”. Viszont „a kor mércéjével mérve, amikor az állam és a nemzet érdekei fontosabbak voltak az egyéni érdekeknél, a politikai osztály döntése, a hadba lépés teljességgel igazolható”. Az „első világháború hatása – vagy másképpen szólva a Nagy Egyesülést célzó politikai elkötelezettség – magyarázza részben Nagy-Románia gazdasági kudarcát”.¹⁹

De térjünk vissza az elemző exkirályhoz, akinek a próféta-ságot prókátorkodással kellett társítania. Ennek megfelelően a kudarcokért Magyarországot is felelőssé tette. A magyar arisztokrácia szerinte a nyugati hatalmasoknál hatékonyan panaszkodott Romániára.²⁰ Ugyanakkor – fejtegette – Magyarország strukturálisan is bűnös, hibás abban, hogy elmaradt a románok és nyugati szövetségeseik közötti lelki közeledés. Mert „sajnos a kapcsolatok túlnyomóan Kelet felől épültek Nyugat felé, és kevésbé Nyugat felől Kelet felé, ezek pedig a legtöbb esetben megálltak Budapesten, a revizionista Magyarország fővárosában”.²¹

Ezzel megérkeztünk Kelet és Nyugat viszonyának ma is aktuális komplex kérdéséhez. És lelki szemeink előtt felöltik az, ahogy Tolsztoj nagy regényét,

a *Háború és békét* sehogy sem tudta befejezni, és hosszú oldalakon keresztül elmélkedett afölött, hogy hol Kelet zúdul Nyugatra, hol fordítva, és mi gyarló emberkéek csak sodródunk az árral. Más szóval a geopolitika nem ismer kegyelmet. Alapvetően a román exkirály számvetése is ezt példázza, hol jól, hol rosszul. De a nagy kérdés, hogy abban a bizonyos közös magyar-román történelemkönyvben, hogyan tudjuk megragadni keletiségünk és nyugatiságunk problémáit, mit írunk majd a tőle kölcsönzött fejezetcímmel ellátott szintén érzékeny fejezetben? Nehéz kérdés, hiszen mint Franz Kafka naplójában írta, a kis nemzetek történeti emlékezete messzebbre nyúlik, mint a nagyoké. És kényesebbek is vagyunk rá. Legkönnyebb megoldás az lenne, ha kihajóznánk a historiográfiai unalom csendes tengerére, és ha netán egy-egy hadihajó vontató kötélre akarna fogni, idejében kiugrunk a vegyesbizottság kis csónakjából. De nem kell elkapkodni. Gondoljunk arra a székely atyánkiára, aki reggel nekiállt egy nagy fatörzset faragni, és fia kérdésére, hogy mi lesz ebből, édesapám, megmondta: csónak. Délben ugyanerre a kérdésre a válasz: sétabot. Este: fogpiszkáló, ha el nem b...m! Ez a tét?

JEGYZETEK

- 1 A dolgozat a 128 151 sz. NKFI pályázat („Magyar-román kontrasztív történetek”) keretében készült.
- 2 *Trianon, Trianon! Un secol de mitologie politică revizionistă*. Coordonatori Vasile Pușcaș, Ionel N. Sava. Cluj-Napoca, 2020. Erről: Miskolczy Ambrus: Trianoni üzerek, büzerek és tűzerek. (Válasz személyes megtámadottság okán a háromkötetes Erdély történetéről.) *Életünk*, 2020/8, 38–46.
- 3 Timothy Snyder: *The Nation-State and Europe, 1918 and 2018*. <https://www.youtube.com/watch?v=xBe8-Qloirl> (2020. 02. 29.)
- 4 John Gunther: *Inside Europe*. London, 1937, 395.
- 5 Mikó Imre: *Huszonkét év*. Bp., 1941, 31.
- 6 Carol al II-lea: *În zodia Satanei*. București, 1994, 14.
- 7 Carol: *În zodia Satanei*, 9.
- 8 Catherine Durandin: *Histoire des Roumains*. Paris, 1995, 261.
- 9 *Istoria românilor. VIII*. Szerk. Ioan Scurtu. București, 2003, 19.
- 10 *Francia diplomáciai iratok 2. Trianon 1919, 1920*. Szerk. Ádám Magda, Ormos Mária. Ford. Barabás József, 2007. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/francia-diplomaciai-2/ch02.html> (2016. 02. 29.)
- 11 Henri Prost: *Destinul României (1918–1954)*. București, 2006, 55.
- 12 N. Iorga: *Jurnalul ultimilor ani 1938–1940*. Szerk. Andrei Pippidi. București, 2019, 294.
- 13 Carol: *În zodia Satanei*, 20.
- 14 Dominic Lieven on the October Revolution. <https://www.youtube.com/watch?v=W9w6KCjmBwY> (2020. 05. 27.)
- 15 Carol: *În zodia Satanei*, 35–36.
- 16 Carol: *În zodia Satanei*, 57.
- 17 Carol: *În zodia Satanei*, 87.
- 18 Carol: *În zodia Satanei*, 87.
- 19 Bogdan Murescu: *România și Europa*. Iași, 2010, 87, 211, 215, 218–219, 225.
- 20 Carol: *În zodia Satanei*, 58.
- 21 Carol: *În zodia Satanei*, 87

Apponyi Albert oktatásügyi törvényeinek külföldi lejáratása Trianon után

Constantin Angelescu és a Lex Apponyi

Gheorghe Petruşan – az MTA köztestületi tagja – a Foia Românească magyarországi román hetilap centenáriumi kiadásában „A magyarországi románok és az 1918. évi egyesülés” címmel jelentetett meg írást. Ebben a munkájában felvázolta a 20. századi fordulat előzményeit, megemlítve a dualizmus időszakában végbemenő, a nemzetiségek anyanyelvét és kultúráját ért „támadásokat”, amelyek – meglátása szerint – a közoktatási törvényeken is nyomom követhetőek.¹ Az erdélyi román irodalom szakértője értekezésében leírja, hogy a tanügy „elmagyarosítására” hozott jogszabályok a 19–20. század fordulóján sorozatban jelentek meg, a magyarországi románok magyar állammal szembeni lojalitását próbára téve.² A kor magyar oktatáspolitikájának törekvéseit – Gheorghe Petruşan megfogalmazása szerint – Apponyi Albert 1907. évi törvénye „koszorúzta” meg, amely a „magyar embertelenség és zsarnokság notórius példája”.³ Az Apponyi-féle törvény – állítja a nyugalmazott professzor – „casus bellit teremtett a magyarok és románok között”, és „elidegenítette a nem magyarokat a közös hazától, Magyarországtól”.⁴

Mihail Golu román oktatásügyi miniszter 1992-ben, amikor azt igyekezett megindokolni, hogy miért nem tanulhatják az erdélyi magyar tanulók a történelem és földrajz tantárgyakat anyanyelvükön egyes évfolyamokon, hivatkozott az Apponyi által beterveztett és a magyar országgyűlés által elfogadott 1907-es törvénycsomagra.⁵

KÖÖ ARTÚR (1987) történész, a Benkő István Református Gimnázium történelemtanára, a Magyarságkutató Intézet segédmunkatársa. Kutatási területe: a 19–20. századi román–magyar kapcsolatok. Megjelent kötete: *Erdélyi adalékok a Lex Apponyihoz* (Underground Kiadó, 2014).

1 Gurzó K. Enikő: Ungurok siralma. (<https://www.magyaridok.hu/lugas/ungurok-siralma-3799439/>; letöltés: 2020. 04. 30.)

2 Uo.

3 Uo. Megjegyzendő, hogy éppen a dualizmus korában, a „nemzeti állameszme” hirdetésének idején következett be az erdélyi magyarság nem jelentéktelen részének elrománosodása. Lásd Balogh Júlia: A román kormányzat iskolapolitikája Erdélyben (1918–1948). In: *Történelmi szemle*, 1987, 30. évf., 3. sz., 267.

4 Gurzó, Ungurok siralma...

5 <http://lexikon.katolikus.hu/L/Lex%20Apponyi.html> (letöltés: 2020. 04. 30.)

Apponyi Albert törvényjavaslatát – a későbbiek során csak Lex Apponyiként emlegetett törvénycsomagot – még el sem fogadták, de a hazai és a külföldi sajtó (román politikusok közbenjárásának köszönhetően is) már heves támadást indított ellene. A magyar oktatáspolitikai asszimilációs szándéka vitathatatlan, azonban túlzás az 1907. évi XXVII. törvénycikket úgy jellemezni, hogy az a „magyar embertelenség és zsarnokság notórius példája”, mint ahogy Gheorghe Petrușan professor tette. Miért fordulhat elő mégis, hogy az Apponyi-féle törvényekre a rendszerváltoztatás után is a Petrușan-féle meghatározáshoz hasonlóan hivatkozhat a román oktatásügyi miniszter, úgy, hogy érvelése a nemzetközi és hazai közvélemény számára is elfogadható? Mi segített a sajtóhadjáraton kívül még Apponyi Albert oktatásügyi törvényeinek lejáratásában? Ki az a személy, aki a törvény szövegét tudatosan meghamisította, félrevezetve a nyugat-európai közvéleményt is?

Röviden Nagy-Románia első éveinek oktatáspolitikájáról

Az 1918. december 1-jén Gyulafehérváron megszavazott román határozat – mely csupán a jelenlévő románok akarataról tett tanúbizonyságot – kimondta Erdély, a Bánság, a Részek és Máramaros egyesülését a Román Királysággal. A határozat szövegének harmadik pontjában ez olvasható: „Teljes nemzeti szabadság az összes együtt élő népnek. Minden nép számára a saját nyelvén biztosít oktatást, közigazgatást és ítélkezést az illető néphez tartozó személyek által, és a lakosok számának arányában minden nép képviseleti jogot fog kapni a törvényhozó testületben és a kormányzati szervekben.”⁶ A határozat soha nem lett a román jogrend része, s az idézett rész is csak ígéret maradt.

Még meg sem száradt a tinta a nyilatkozaton, amikor a *Budapesti Hírlap* beszámolt arról, hogy az algyógyi „földműves iskolát” megsemmisítették. „A hunyadmegyei Algyógy községben lévő földművesiskolát a környékbeli parasztok felprédálták. Berendezését elpusztították, kétezer holdnyi állami birtok erdőit letarolták, az istállókból az állatokat elhajtották, a vetőmagot részben ellopták és széjjelszórták.”⁷ 1919. decemberében – nagyjából egy évvel később – a nagyszombeni román kormányzótanács 3 magyar főiskolát, 33 magyar középiskolát, 31 szakiskolát, 2641 (!) elemi iskolát és 392 kisdedővót szüntetett meg.⁸ Ez önmagában

6 Tarján M. Tamás: 1918. december 1. A románok gyulafehérvári nagygyűlése kimondja Erdély elszakadását. (http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1918_december_1_a_romanok_gyulafehervari_nagygyulese_kimondja_erdely_elszakadasat/; letöltés: 2020. 04. 30.)

7 *Budapesti Hírlap*, 1919. január 10., XXXIX. évf., 9. sz., 9.

8 *Néptanítók Lapja*, 1919. december 4., L. évf., 38–44. sz., 23. Vasile Stoica és Ion Rusu Abrudeanu 600-ra teszi az Apponyi-féle törvény következtében megszűnt román iskolák számát, a Román Akadémia által kiadott Románok története címet viselő VII. kötet 500-ra. Lásd Ion Rusu Abrudeanu și Vasile Stoica (2014): *Habsburgii, ungerii și românii*. Editura Vicovia, Bacău, 189; Gheorghe Platon coord. (2003): *Istoria românilor* vol. VII. tom II. De la independență la

véve sem állította egyszerű feladat elé a magyar közösségeket, mindemellett meg kellett oldaniuk azt a problémát is, hogy így 5095 (!) tanító és 357 óvónő maradt állás nélkül. Becslések szerint – figyelembe véve az elbocsátottak családjainak tagjait is – 25 000 magyar ember maradt kenyér nélkül.⁹ Az iskolák bezárásával 275 211 iskolaköteles tanuló maradt iskoláztatás nélkül, közöttük 160 000 magyar és 77 000 román gyerek.¹⁰ Az elbocsátott tanítókat a román kormányzótanács nem tudta pótolni, a román elemi iskolák is híján voltak a képzett tanítóknak.¹¹ Később Angelescu közoktatási miniszter arról számolt be a törvényhozásnak, hogy az 1919/20-as tanévben nem csökkent, hanem éppen nőtt a magyar felekezeti oktatási intézmények száma, tekintettel arra, hogy 403 új elemi (23 unitárius, 319 református és 61 katolikus), 33 polgári iskola, 7 líceum, 7 felső kereskedelmi iskola, 4 tanítóképző és 1 polgári felső tanítóképző létesült.¹²

A Román Királysághoz csatolt területeken élő, kisebbségbe került magyarság iskoláinak tönkretételére nem véletlenül került sor. A területileg és demográfiai-
lag megerősödött Romániának alapvető problémát jelentettek a kisebbségek, azon belül pedig a politikailag is „legfontosabbnak” tartott magyar kisebbség.¹³ Fokozott problémát jelentett a román állam számára, hogy e kisebbség kompakt tömegekben élt, részben éppen a román–magyar határ mentén, így fokozódott a bukaresti kormányok és a román politikai elitnek a magyar revíziós politikától való, nem alaptalan aggodalma.¹⁴ Nem véletlen tehát, hogy az első világháborút követően a román politikai elit részéről számtalan olyan törekvéssel találkozunk – így oktatásügyet érintőkkel is –, amelyekkel megpróbálták a romániai magyar kisebbség politikai és gazdasági erejét korlátozni.¹⁵ A magyarok lakta

marea unire (1878–1918). București, 305, Editura Enciclopedică. Ha ezeknek az adatoknak hihetünk és a Néptanítók Lapja által közölt számok is valósak, akkor csak 1919 végéig több, mint négyszer annyi elemi iskolát zártak be a román hatóságok, mint amennyi román iskolát összesen megszüntettek az 1907. évi törvény elfogadását követően a Magyar Királyságban. Balogh Júlia tanulmányában azt írja, hogy a román uralom első öt éve alatt 8076 magyar tannyelvű tanügyi intézménytől fosztották meg Erdély 2 milliós magyar lakosságát. Balogh 1987, 275.

9 *Néptanítók Lapja*, 1919. december 4., L. évf., 38–44. sz., 23.

10 Uo.

11 Uo.

12 Proiect de lege asupra învățământului particular. Hivatkozva: Balogh 1987, 273.

13 Tóth Szilárd: A „kultúrizona” – szükség vagy politikai cél? Gondolatok a két világháború közötti román tanügyi törvények kapcsán. In: *Acta Siculica* (A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve). Sepsiszentgyörgy, 2009, 525.

14 Uo.

15 Nem elhanyagolható, a kulturális életet is jelentősen befolyásoló tény: Bukarestnek azzal a gonddal is meg kellett birkóznia, hogy az erdélyi városokban a román lakosság száma alacsony volt, a túlnyomó többséget a magyarok és magyar anyanyelvű zsidók, valamint a németek (szászok és svábok) adták. Nem véletlen, hogy dr. Vasile Bianu szenátor 1924-ben a köz-
igazgatási reform törvénytervezetének vitáján felszólalásában arra hívta fel a figyelmet, hogy a romániai városok többségében a románság kisebbségben van, így nem szabad elfeledkezni arról, hogy a megválasztott városvezetőket a kisebbségek fogják adni.

országrészek, tömbök integrálásának szükségességében a román politikusok között egyetértés volt, csupán a módszerek terén voltak minimális eltérések. A liberális kormányok a megoldást a kisebbségek lakta területek minél gyorsabb elrománosításában látták.¹⁶ Ezeknek a térségeknek a feltöredezésére a román állam több módszert is kidolgozott, tanulmányunkban azonban csak olyanra térünk ki – a teljességre törekvés igénye nélkül –, amely az oktatásügyre hatással volt.¹⁷

Constantin Angelescu¹⁸ 1922-ben lett közoktatásügyi miniszter, és ki is adta rögtön a tanügyi-közigazgatási hatóságoknak a feladatot: „aki román földön él, mielőbb románá kell lennie – legalább nyelviileg”.¹⁹ Angelescu miniszter tevékenységét valóban ez a cél határozta meg, s a Nagy-Románia népoktatásügyének törvényes egységesítését célzó – 1924. július 26-i (az állami elemi oktatásról) és az 1925. december 22-i (a magánoktatásról) – törvények is erről tesznek tanúbizonyságot. „Államunk egységes, s ez okból a kötelező elemi oktatásnak is egységesnek kell lennie. Ezt követeli a nemzeti és polgári öntudatunk és az állam magasabb érdekeinek kifejlődése. Egyféle iskolát és egyféle lelket” – olvashatjuk az elemi oktatásügyről szóló törvényben.²⁰ A területi korlátok miatt nem kívánjuk minden olyan intézkedését ismertetni és bemutatni, amely a magyar kisebbséget hátrányosan érintette az oktatásügy terén, csupán néhány kerül említésre. A magyar felekezeti iskolák nem kaphattak államsegélyt, a román (ortodox és görög katolikus), a német (szász és sváb, evangélikus) és a muszlim hitfelekezet által fenntartott oktatási intézmények kezdettől fogva élhettek ezzel a lehetőséggel.²¹ A magyar határmenti városokban: Nagyváradon, Nagyszalon-tán, Nagykárolyban, Szatmárnémetiben, Máramarosszigeten, továbbá Aradon

Tóth 2009, 525; Romsics Ignác: *Erdély elvesztése (1918–1947)*. Budapest, 2018, Helikon Kiadó, 310–311; Cătălin Pena: *Uriașa problemă a României Mari: Româniile minoritare în majoritatea orașelor*. (<https://evenimentulistoric.ro/o-problema-ridicata-de-constitutia-din-1923-romaniile-minoritare.html>; letöltés: 2020. 05. 01.)

A román városi lakosság sem érezte túlságosan otthonosan magát az erdélyi városokban, mivel nagy részük csak egy generáció óta költözött városra, így inkább „városban dolgozó parasztként” tekintett magára. Lásd Irina Livezeanu: *Cultură și naționalism în România Mare. 1918–1930*. București, 1998. Hivatkozva: Tóth 2009, 525.

16 Tóth 2009, 525.

17 Részletesen lehetne vizsgálni az 1923-as román alkotmányt (az új alkotmányba még a nemzetközi szerződésekkel meghatározott „vallási, faji és nyelvi kisebbség” és „állampolgár” fogalmak sem kerültek bele, a szerződésileg kimondott kisebbségi jogokról nem is beszélve), a közigazgatási törvényeket, az állampolgárság elnyerését és elvesztését szabályozó törvényt, az agrárreformot stb.

18 A név Angelescu és Angheliescu változatával is találkozunk a szakirodalomban. Tanulmányunkban az Angelescu változatot használjuk.

19 Barabás Endre: *A romániai magyar nyelvű oktatásügy első tízéve, 1918–1928*. Lugos, 1929, Husvéth és Hoffer Könyvnyomdája, 16.

20 *Monitorul Oficial*, Nr. 179. București, 26 iulie 1924.

21 Barabás 1929, 17.

és Temesváron a közoktatási miniszter elrendelte az összes magyar óvoda bezárását.²² Az 1923/24-es tanévtől az állami magyar iskolákban a román nyelven kívül a történelem, földrajz, alkotmánytan, számtan és francia nyelv tantárgyakat is román nyelven kellett tanítani és tanulni, az izraelita elemi iskolákból – ugyancsak ettől a tanévtől – a magyar nyelv teljes „kiküszöbölését” rendelte el.²³ A magyar felekezeti iskolák más felekezeti diákot nem vehettek fel, és ezek az iskolák csak olyan törvényesen képesített tanítót és tanárt alkalmazhattak, akinek megválasztásához a miniszter előzetesen hozzájárult.²⁴ A magyar felekezeti iskolák „Értesítőit” román nyelven kellett előbb kinyomtatni, utána az iskola nyelvén is ki lehetett. Az Értesítők szövege előzetes hatósági cenzúra alá tartozott.²⁵ A magyar felekezeti iskolákban a román nyelven és irodalmon kívül még Románia földrajzát, történelmét és alkotmánytanát is kizárólag román nyelven kellett tanítani a közép- és elemi iskolákban is.²⁶ Természetesen az előírtakat szigorúan be kellett tartani, mert a legkisebb kihágások is súlyos következményekkel jártak. Magyar felekezeti iskolák zárták be kapuikat például azért, mert tanító hiányában a lelkész tanított.²⁷ Románia kisebbségeinek oktatásügyi helyzetéről árulkodik egy 1925. december 15-ei parlamenti vita, ahol Teodor Iacobescu képviselő a következőket mondta: „Tavaly az állami elemi oktatásról szóló törvényben felvették a 7. §-hoz, hogy a kisebbségeknek is fognak állítani elemi iskolákat. És a miniszter úr ezt a paragrafust nem hajtotta végre, sőt a meglévőket is megszüntette. Már Bessarábiában nincs is kisebbségi iskola, csakis román van mindenütt.”²⁸ Angelescu közoktatási miniszter a felszólalást „És ez nem tetszik Önnek?” közbeszólással szakította meg.²⁹ „Ma már

22 7707/923. és 61.770/923. számú rendeletek. Lásd *Das erste Dezennium des ungarischen Unterrichtswesens in Rumänien von 1918–1928*. In: *Glasul Minorităților* (1929). anul VII., numărul 2. 61.

(http://glasulminoritatilor.referinte.transindex.ro/pdf/002_1929_2_text%20and%20pictures%20only.pdf; letöltés: 2020. 05. 02.)

23 Barabás 1929, 18.

24 Uo.

25 Uo.

26 100.088 és 100.090/1923. sz. rendeletek.

27 Barabás 1929, 19. Sándor József, az Országos Magyar Párt parlamenti képviselője egy parlamenti felszólalásában a következő, akkor Erdély szerte népszerű anekdotával üdvözölte Constantin Angelescu tanügyminisztert:

„Két gyerek sétál egy erdélyi falu utcáján. Arra jön egy ember és románul megkérdezi tőlük: »Ti jártok iskolába?« »Igen« – felelik a gyerekek. »És melyikbe?« – kérdezi a bácsi. »Nem mondjuk meg, mert Angelescu tanügyminiszter azt is bezárja!» Lásd Ambrus Attila: *Amikor a rabló tolvajt kiált!* (<https://www.maszol.ro/index.php/velemenyl/2190-ambrus-attila-amikor-a-rablo-tolvajt-kialt>; letöltés: 2020. 05. 02.); Tóth Szilárd: *Partidul Maghiar și problema minorităților maghiare în Parlamentul României în perioada interbelică*. Cluj-Napoca, 2008, Editura Argonaut.

28 *Desbaterile Deputaților*, 1925/26. Nr. 32. București, 1926.

29 Uo.

Besszarábiában nem csak a nép panaszkodik, melytől elraboltak egy jogot, amelyet a törvényben biztosítottak neki, hanem az odaküldött román tanítók is, akikről pedagógiai lehetetlenséget kívánnak, mivel nem tudják a gyermekek nyelvét. A kényszerített uniformizálás ellen úgy pedagógiai, mint didaktikai szempontból tiltakozom. Ne követeljük a kisebbségektől, hogy asszimilálódjanak. Sohasem fognak Önök a magyarokból, németekből, bolgárokból románként csinálni. Azért ne igyekezzünk elrabolni anyanyelvüket sem!” – folytatta Iacobescu.³⁰

Constantin Angelescu volt a „kultúrizona” intézményének atyja.³¹ Ennek a keretén belül próbálták a csaknem teljesen magyar anyanyelvű Székelyföld és a magyar–román határ menti, magyar anyanyelvű lakosság elrománosításának felgyorsítását elérni, azzal a hivatalos indoklással, hogy ezzel a román nyelv-oktatást teszik intenzívebbé. Az 1924. évi 176. számú román tanügyi törvény 159. paragrafusában ez állt: „Az elemi oktatás tanügyi káderei, akik nem az alábbi megyékből származnak, és akik az alábbi megyékben fognak dolgozni: Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros, Udvarhely, Csík, Háromszék, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Hunyad, Vișnița, Văscăuți, Coțmani, Zastavna, Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Ismail, Durustor és Caliacra, és elkötelezik magukat, hogy legalább négy évig e megyék iskoláiban tanítanak, 50%-os fizetésemelésben részesülnek mindaddig, amíg ez iskolákban szolgálnak; [a korpótléket illetően] magasabb fokozatba 4 évenként léphetnek, és a 118–119. és 120. paragrafusoknál szabályozott, előléptetés előtti próbaidőt egy évvel fogják számukra csökkenteni. E tanítók, ha házasok, háromszoros havifizetésüknek megfelelő beiktatási jutalomban, ha nem, akkor kétszeres havi fizetésüknek megfelelő beiktatási jutalomban fognak részesülni. Azoknak a tanítóknak, akik elkötelezik magukat, hogy véglegesen a fenti helységeken telepednek le, a fokozatok elérésének a határidejét 3 évenként fogják számolni, és részesülni fognak egy 10 hektáros földjutalékban is. [...] Az összes fenti rendelkezés csak 10 évig érvényes az alábbi törvény hatályba lépésének pillanatától. A határidő letelte után a fent említett tanítókra az alábbi törvény általános rendelkezései érvényesek.”³² Az idézett

30 Uo.

31 A kultúrizona a két világháború közötti román kormányoknak a nemzeti kisebbségek elleni kulturális offenzíváját elősegítő törvényes keret volt. A kultúrizonás terület összesen 79 589 km² területet tett ki, Románia területének 26,9%-át, ebből erdélyi terület 47 415 km², tehát Erdély 46,4%-a (!). Lásd Balogh 1987, 276.

32 Az eredeti román törvényszöveg (1924. VII. 26-i törvény 159. §-a): „Art. 159. – Membrii corpului didactic primar și normalistii, cari nu sunt originari din județele de mai jos și cari vor merge să funcționeze în județele: Bihor, Sălaj, Satu-Mare, Maramureș, Odorheiu, Ciuc, Trei-Scaune, Mureș-Turda, Turda-Arieș, Hunedoara, Vișnița, Văscăuți, Coțmani, Zastavna, Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Ismail, Durustor și Caliacra, și vor lua angajamentul că vor servi cel puțin 4 ani la școalele din aceste județe, vor primi, pentru tot timpul cât vor funcționa la aceste școale, un suport de leafă de 50 la sută; termenele de gradație li se vor socoti din 4 în 4 ani; iar stagiul cerut de art. 118, 119 și 120 pentru înaintări, li se va reduce cu un an. Acestor învățători li se va acorda o primă de deplasare, egală cu de trei ori salariul lunar cu accesoriile, la cei

paragrafus nagy felháborodást váltott ki nemcsak a magyar kisebbség, de az erdélyi román tanítók között is. A Hunyad megyei román tanítók 1925. december 10-én levelet írtak a Közoktatásügyi Minisztériumnak, amelyben tiltakoztak az ellen, hogy a más megyéből érkezett tanítók pozitív diszkriminációban részesülnek, azaz nagymértékű anyagi előnyöket élveznek, míg ők, akik „a múltban fölládozták magukat a román kultúra terjesztésének érdekében”, nem élveznek ilyen előnyöket.³³ Annak érdekében, hogy a magyar községek lakói megtanulják az államnyelvet – ez volt a hivatalos indoklás – a következő törvény született: „Az állami iskolákban az elemi oktatás román nyelven folyik. Az olyan községekben, ahol nem román anyanyelvű a lakosság, a Közoktatási Minisztérium elemi iskolákat fog létesíteni az illető lakosság anyanyelvén, ugyanolyan arányban, mint a román községekben. Ezekben az iskolákban a román nyelv tanulása kötelező a szabályzatban meghatározott órák száma szerint.”³⁴

Constantin Angelescu és a Lex Apponyi. Lejárás belföldön

Constantin Angelescu román közoktatásügyi miniszter 1924-ben terjesztette a román törvényhozó kamara elé az állami elemi népoktatásról szóló törvényjavaslatát, mellékelve egy indoklást is.³⁵ Az indoklásban említi az „erőszakosan

căsătoriți, și cu de două ori la cei necăsătoriți. Învățătorii cari își iau angajamentul că se fixează pentru totdeauna în localitățile de mai sus, termenele de gradație li se vor socoti din 3 în 3 ani și vor putea primi un lot de colonizare de 10 hectare, din cele disponibile. Învățătorii, cari cer locuri la școlile din județele de mai sus, trebuie să aibă recomandarea inspectorului primar din localitatea în care funcționează; iar normaliștii recomandarea directorului școlii normale pe care a absolvito. Toate dispozițiunile de mai sus se aplică numai timp de 10 ani de la promulgarea acestei legi; după expirarea acestui termen, învățătorii de mai sus intră în prevederile generale ale legii de față. În cazul când Ministerul va găsi de cuviință, poate dispune, în condițiunile de mai sus, ca toți absolvenții școlilor normale să fie obligați a face un stagiu de trei ani în școlile din aceste județe, înainte de a avea dreptul să-și aleagă locuri în școlile din restul regatului”. Idézi: Tóth 2009, 525–526.

33 Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dos. 78/1926, fasc. 76–77.

34 Colecțiune de legi și regulamente, 1924, 528.

Az eredeti törvényszöveg ez volt: „Învățământul primar în școlile Statului, se predă în limba română. În comunele cu populație de altă limbă, decât română, Ministerul Instrucțiunii Publice va înființa școlile primare cu limbă de predare a populației respective, în aceeași proporție ca și în comunele românești. În aceste școlile studiul limbii române va fi însă obligator în numărul de ore stabilit prin regulament”.

35 *Dezbaterile deputaților*, 1923/24, No. 110. szám, 3057. Hivatkozta: Barabás Endre (s. a.): A román kormány miként tette hírhedtté a magyar (Apponyi-féle) törvényeket a román parlamentben a román közvélemény és a Népszövetség előtt. Budapest, Népies Irodalmi Társaság, 1. Az erőszakos románosítási szándékát a törvényjavaslatnak a törvényjavaslat indoklása is elismeri: „Nagy jelentőségű intézkedése e törvényjavaslatnak az, hogy előnyben részesíti a kiváló tanítókat, akik az ország szélére, és azon három megyébe – Csík, Háromszék, Udvarhely megyébe – törekşenek, ahol nagy szükség van a nemzeti és kulturális munkára. Ezen

magyarosító magyar törvényeket”, ezen belül is hivatkozik az 1907. évi XXVII. törvénycikk azon intézkedésére,³⁶ amely – a miniszter szerint – nemcsak a magyar nyelv, a történelem, földrajz, alkotmánytan, hanem még a számtan tanítását is magyar nyelven rendelte el a román tanítási nyelvű elemi iskolákban is. Állításának bizonyításaként hivatkozott „egy feltétlenül illetékes román adatforrásra”, az erdélyi görögkeleti román érsekség 1910 és 1914 közötti oktatásügyi inspektorának, dr. Onisifor Ghibunak 1915-ben Bukarestben megjelent könyvére, melyben a szerző az erdélyi és magyarországi egyházak és iskolák szervezetét és mindennapjait ismertette.³⁷ Csakhogy Ghibu teljesen mást írt munkájában, mint amit Angelescu mondott. A közoktatásügyi miniszter állítása szerint a tanfelügyelő könyvében ez áll: „Az államilag segélyezett felekezeti iskoláknak öt tantárgyat (magyar nyelv, történelem, földrajz, alkotmánytan és számtan) magyar nyelven kellett bevezetniük”, míg valójában Ghibu a következőket vetette papírra: „Az állam segélyezi a felekezeti iskolákat, ha ezek megfelelnek az általa követelt feltételeknek, azonban ezen esetben öt tantárgy (magyar nyelv, történelem, földrajz, alkotmánytan és számtan) tanítástervét az állam állapítja meg.”³⁸ A fent megnevezett öt tantárgy magyar nyelven történő tanítása egészen mást jelent, mint az, hogy ezt az öt tantárgyat az állami tanterv szerint kell tanítani. Kizárt, hogy a román anyanyelvű Angelescu ne tudta volna Ghibu sorait pontosan értelmezni, feltéve, hogy nem akarta félreérteni.

Ez utóbbit támasztja alá, hogy 1925-ben hasonló eset történt. Angelescu közoktatásügyi miniszter az úgynevezett magánoktatási törvényjavaslatát szintén vaskos indoklást tartalmazó melléklettel nyújtotta be. Az indoklás nagy része ismét a „magyar kultúrpolitika barbár, elnemzetietlenítő” voltát hangsúlyozta, és a Lex Apponyi 20. §-át idézte az erdélyi román ortodox érseki konzisztórium iskolaügyi előadójának, Lazăr Triteanunak 1907-ben írt munkájából.³⁹ „A törvény megállapítja a felekezeti tanítók fizetését és előléptetési fokozatait, és megjelöli, hogy csak azok a nem magyar tanítási nyelvű felekezeti tanítók kaphatnak államsegélyt »akik az iskolában a magyar nyelvet, a számtant, történelmet, földrajzot és a hazai alkotmánytant magyar nyelven tanítják a Minisztérium

a vidékeken a román elem, megtámadva az idegen elem által: elnemzetietlenedett, vagy hátrányos helyzetbe jutott a román kultúra tekintetében”. *Dezbaterile Senatului*, 1923/24. Nr. 69.

36 A törvénycikk 20. §-áról van szó.

37 Lásd Onisifor Ghibu: *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*. București, 1915, Institutul de Arte Grafice „Nicolae Storilă”.

38 *Dezbaterile deputaților*, 1923/24, No. 110. szám, 3057; Ghibu 1915, 107.

Angelescu állítása román nyelven: „Scoalele profesionale subvenționate de Stat trebuie să introducă 5 materii în limba maghiară (limba maghiară, istoria, geografia, constituția și aritmetica ...).”

Ghibu sorai románul: „Statul subvenționează și scoalele profesionale, dacă aceasta întrunesc condițiile puse de el, dar în acel caz pentru cinci materii (limba maghiară, istoria, geografia, constituția și aritmetica) programa de învățământ o stabilește statul”.

39 Barabás Endre (s. a.), 2; Lazăr Triteanu (1907): *Articol de lege XXVII din 1907*. Sibiu.

által jóváhagyott óraszámban és tanterv szerint, és akik csakis a minisztérium által engedélyezett tankönyvet és tanszereket használják». Hasonlóan »csak azok a tanítók kaphatnak államsegélyt, akik iskoláikban hazafias tartalmú olvasókönyveket használnak (20.§.)«⁴⁰ – olvasható Angelescu parlament elé terjesztett indoklásában.⁴⁰ Triteanu műve azonban az Apponyi-féle törvény 20.§-ának román nyelvű szövegét a következő formában közölte: „Csak azok a magyar tannyelvű iskolákban alkalmazott tanítók kaphatnak államsegélyt fizetés vagy ötödéves-pótlék kiegészítésül, akik a 16. §-ban megállapított feltételeken kívül a következő feltételeknek is megfelelnek: 1. Ha ezekben az iskolákban a magyar nyelvet, a számtant, a hazai földrajzot és történelmet s még a hazai alkotmánytant [...] a felekezeti iskolákban a vallásügyi minisztérium által is engedélyezett tanterv szerint tanítják; azon esetben, ha az iskolafenntartó által javasolt tanterv nem nyeri el a miniszteri jóváhagyást, abban az esetben a miniszter által megállapított tanterv szerint történik a tanítás az általa engedélyezett tankönyvek és segédeszközök kizárólagos használatával. 2. Ha az illető iskolában a vallás és közoktatásügyi miniszter által is engedélyezett hazafias tartalmú olvasókönyveket és tanszereket használnak.”⁴¹ Feltételezhetően Angelescu itt is tudatosan hibázott, elképzelhetetlen, hogy nem tudott volna különbséget tenni bizonyos tantárgyak magyar nyelven történő tanítása és ugyanazon tantárgyak valamely tanterv szerinti tanítása között. Annak érdekében, hogy a benyújtott törvényjavaslatában szereplő, a kisebbségeket hátrányosan érintő intézkedések kevésbé tűnjenek drasztikusnak, a román oktatásügyi miniszter csúsztatásokkal próbálta az amúgy is hírhedt 1907. évi oktatásügyi törvényeket lejáratni. Tette mindezt úgy, hogy ismernie kellett az erdélyi román ortodox érsekség végrehajtási utasítását⁴² is, amelyet éppen a 20. §.

40 *Dezbaterile senatului*, 1924/25. No. 85. sz., 1906. Az indoklás román nyelven: „Legea stabilește salariile și gradațiile învățătorilor confesionali, ea indica că numai acei învățători confesionali cu limba de propunere nemaghiară pot primi ajutor de Stat »cari predau în școală limba maghiară, aritmetica, istoria, geografia și constituția patriei în limba maghiară în numărul de ore și după un plan de învățământ aprobat de minister și cari se folosesc numai de manualele și rechizitele admise de Minister«. De asemenea »nu pot primi ajutor de Stat decât învățători cari în școale întrebuițează cărți de citire cu conținut patriotic (20.§.)«.”

41 Barabás 1929, 29. Triteanu munkájából az eredeti román szöveg: „Numai acei învățători aplicați la școlile comunale și confesionale cu limba de propunere nemaghiară pot primi ajutor de stat ca întregire la salar sau la cuincuenale, cari pe lângă condițiunile stabilite în §-ul 16 mai îndeplinesc și următoarele condițiuni: 1. Dacă în a-cele școale limba maghiară, aritmetica, geografia și istoria patriei, apoi constituția patriei [...] se propune [...] în școlile confesionale după un plan de învățământ aprobat din partea ministerului de culte; pentru cazul planul de învățământ promovat din partea susținătorului de școală, nu va obține aprobarea ministerială, atunci instrucțiunea se va face după planul de învățământ stabilit din partea ministerului, cu folosirea exclusivă a manualelor și mijloacelor ajutătoare admise de a-celea. 2. Dacă în respectivele școale se vor întrebuița cărți de citire cu conținut patriotic și recuisite de învățământ aprobate și din partea ministerului de culte și instrucțiune publică.”

42 Az 1910. szeptember 30-án kiadott 11.410 számú és az 1910. október 28-án 11.433 szám alatt kiadott rendeletről van szó. A rendeletek kiadására azért volt szükség, mert a Magyar

végrehajtása tárgyában adtak ki, s amely kimondta: „Valamennyi felekezeti iskolában – akár államsegélyes, akár nem – az összes tantárgyak kizárólag románul taníttatnak, kivéve a magyar nyelvet, melynek keretében felvétetnek bizonyos dolgok a számtanból, történelemből, alkotmánytanból és földrajzból is. Mindaz, ami ezen tantárgyakból magyarul taníttatik, csak azután tanítható, miután előbb megtanulták románul az illető tanítási órákon és nem taníthatók a számtani, történelmi és alkotmánytani és földrajzi órákon, amelyeknek kizáróan román nyelvűeknek kell lenniük [...]”⁴³

Az 1907. évi XXVII. tc. lejárata a Népszövetség előtt

Amikor a Román Királyságban a magyar egyházak tudomást szereztek a már említett magánoktatási törvényjavaslat tartalmáról, látva a magyar nyelvű oktatásra leselkedő veszélyeket, 1925-ben a Népszövetségi Tanácshoz fordultak.⁴⁴ Próbáltak rávilágítani arra, hogy a párizsi szerződésben biztosított kisebbségi jogokat⁴⁵ sérti Angelescu közoktatásügyi miniszter törvénytervezete.⁴⁶ A római katolikus, a református és unitárius magyar egyházak törvényes képviselői 1925. május 14-én (külön-külön tartott gyűléseiken) egyértelmű határozatban tiltakoztak a tervbe vett törvényes intézkedések ellen, és arról is döntöttek, hogy

Királyságban az iskolafenntartó egyházi főhatóságok olyan autonómiával rendelkeztek, amely lehetetlenné tette, hogy a magyar közoktatási miniszter rendeleteket küldjön az egyházi iskolák igazgatóinak. Csak felkérhette az egyházi főhatóságokat, hogy bizonyos irányú rendelkezéseket juttasson el a főhatóságuk alá tartozó oktatási intézményeknek. Lásd Barabás Endre, (s. a.), 4.

43 A szentszék utasításait közölte még: Onisifor Ghibu: *Anuarul pedagogic*, 1913. Sibiu, 1912, Tiparul tipografiei arhidiecezane, 166.

44 Fontos adalék, hogy már 1924-ben a Vallási Kisebbségek Amerikai Bizottságának négy tagja járt Romániában. A négy tagú bizottság ellátogatott Bukarestbe, majd Kolozsvárra utazott, ahol felvette a kapcsolatot a római katolikus, a református, az unitárius és a lutheránus egyházak vezetőivel. Ezt követően három hónapon keresztül járták Erdélyt. Augusztus elején Cornish C. Lajos, az amerikai unitáriusok szövetségének ügyvezetője, a küldöttség elnöke memorandumot, valamint mellékletként „panaszkönyvet” adott át a román kormánynak, rámutatva az erdélyi vallási kisebbségek sérelmeire. Az amerikai bizottság a román kormánytól kapott választ „következetlennek és kerülgetőnek” nevezte, majd egy évvel később, 1925-ben mind a jelentést, mind pedig a választ angol nyelven publikálta Bostonban. Lásd Balogh 1987, 268.

45 A Nemzetek Szövetsége védelme alá helyezett kisebbségi egyezmény 9. cikke a romániai nemzeti kisebbségekre vonatkozóan kimondta: „Nevezetesen joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási és szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják, és vallásukat szabadon gyakorolhatják.” Szarka László (2008): A béketárgyalások és a kisebbségek ügye: Határkijelölés, népszavazás, kisebbségvédelem. In: *História*, 30. évf., 6-7 sz., 8.

46 A magyar iskolákat fenyegető kormányintézkedésekkel szemben a Magyar Párt – mint a romániai magyar lakosság egyedüli politikai szervezete – már 1924. dec. 14-én Brassóban tartott gyűlésén tiltakozott. Lásd Barabás 1929, 23.

ha nem sikerül egyeztetniük a kormánnyal, akkor az iskoláik létezését fenyegető intézkedések ellen a Népszövetséghez fordulnak segítségért. A magyar egyházak panaszát a Népszövetség elküldte észrevételezés céljából a román kormánynak, s az 1925. december 1-én küldte meg válaszát.⁴⁷ Nicolae Petrescu-Comnen román politikus a bevezetőben azt írja: a román kormány örömmel ragadja meg az alkalmat „hogy a Népszövetség tanácsa elé hozhatja a kisebbségek iránti liberalizmusának eklatáns bizonyítékait”.⁴⁸ A memorandum leszögezte, hogy a román kormány a Népszövetséget hitelesen kívánja tájékoztatni mindazon rágalmakról, melyek a magyar egyházak beadványában szerepelnek. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a panaszt beküldők, aláírók közül van olyan, aki már belátta tévedését és mind szóban, mind pedig írásban sajnálatukat fejezték ki.⁴⁹ A román válasz azt állította, hogy a kormány a legmodernebb pedagógiai elvektől vezérelve⁵⁰ – ahelyett hogy a román nyelv és irodalomnak mindennapos, elvont tanulását tette volna kötelezővé –, azon célból, hogy megkönnyítse az ifjú generációnak a tanulást, a román nyelv és irodalom tanulását hetenként csak 3 órán át tette kötelezővé és csakis a nyelvgyakorlás céljából kívánja az ország földrajzának és történelmének román nyelven való tanulását.⁵¹ „Megjegyzendő – írja a román kormány –, Románia történelmének és földrajzának tanítása csak bizonyos osztályokban történik. Így például a történelem csak a líceum IV. és VIII. osztályaiban adatik elő heti 2-2 órában, míg az ország földrajza csak a IV. osztályban. Íme tehát mennyire távol állunk a régi magyar

47 Observations du gouvernement roumain a la pétition supplémentaire des églises reformée, unitaire et catholique de Transylvanie au sujet du projet de loi roumain sur l'enseignement privé. Société des Nations, Genève, le 3. décembre 1925. No. 41/48067/1481. (https://biblioarchiv.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-738-1925-I_BI.pdf; letöltés: 2020. 05. 09.)

48 Barabás 1929, 23–24.

49 Uo. 24. Ilyen személyről, személyekről nem tudunk.

50 Egy román középiskolai tanár ennek a szöveg ellentétéről ír az *Adevărul* című bukaresti napilap 1925. május 27-ei számában. A következőképpen fogalmaz a magánoktatási törvényjavaslatról: „Oly rendelkezések vannak benne, amelyeket az erdélyi román iskolák nem ismertek a régi (magyar) uralom alatt. Vannak egyes rendszabályok, amelyek nem vesznek tekintetbe semmiféle pedagógiai elvet s amelyek alkalmazása a kisebbségi gyermekek lelki tortúráját jelentik. A korlátozások és tilalmak oly nagy számúak, hogy helyenként az az ember benyomása, hogy egy fogház rendszabályait olvassa. Ezek után egy új pör indul meg ismét közöttünk és a magyarok között, csakhogy ezúttal ők az elnyomottak.” Lásd Barabás 1929, 24.

51 A román közoktatási minisztérium kiadásában 1923-ban megjelent Ivaşcu-féle középiskolai törvény és rendtartás, tanterv gyűjtemény (Bucureşti, 192, Colecţie) 129. lapján a román nyelv és irodalom heti óraszám: I/4, II/3, III/3, IV/3, V/3, VI/3, VII/3 és VII/2 óra; a 163. lapon a románok történetének heti óraszám: IV/2 és VIII/3, és a 171. lapon Románia földrajzának heti óraszám IV/2 óra s így a román nyelvi kötelező óra 31. Ezzel szemben például a sepsiszentgyörgyi református líceum 1925/26. évi órarendjébe 38 óra román nyelv volt beiktatva. A síkszeredai „magyar tannyelvű” polgári leányiskolában az 1926/27. tanévben (I–IV. oszt.) a magyar nyelvet osztályonként heti 2 órában s ezen felül a IV. osztályban a kémiát heti 2 órában tanították magyarul, minden egyéb tárgyat – a hittant kivéve – kizárólag román nyelven tanították. Barabás 1929, 25.

rezsimtől, amely kötelezővé tette a magyar nyelvnek minden osztályban való taníttatását és többek között nagyon sokszor megkövetelte a történelemnek, a földrajznak, a számtannak és az alkotmánytannak minden osztályban magyar nyelven való tanítását.”⁵² A liberális román kormány többször ismételte válszában, hogy a magyar kormányzat korábban a román elemi iskolás gyermekekkel a román felekezeti iskolájukban is öt tantárgyat taníttatott magyar nyelven. Hogy bizonyítsa mindezt a Népszövetségnek, próbált konkrét példákkal szolgálni. „Apponyi grófnak 1907-es törvényei szintén arra törekedtek, hogy az állami fizetésrendezés útján tönkretegyék a román oktatást. Abban az esetben, ha a román iskolák elfogadták ezt az állami pénzsegélyt, bármilyen csekély volt is az, kötelesek voltak nemcsak Magyarország történelmét, földrajzát és alkotmányát magyarul tanítani, hanem a számtant is, továbbá az általános földrajzot és történelmet is. A középoktatást illetően példák erre azok az intézkedések, melyeket a magyar kormány tett a belényesi román gimnáziummal szemben, hol a magyar nyelvet bevezették, mint az összes tantárgyak taníttatási nyelvét, kivéve a román nyelvet és vallástant” – olvasható a román válasz 13–14. oldalán.⁵³ Ezzel szemben – magyarázkodott a román kormány – a Román Királyságban a 100088. számú rendelet, melyre a magyar egyházi vezetők panaszkodnak, csak a román történelemre, földrajzra és alkotmánytanra vezette be a román kötelező tanítási nyelvet.

A Lex Apponyira az „Observationsban” többször is hivatkozik a román kormány.⁵⁴ A 47. oldalon ezt írják: „Igaz, a magyar törvények elvileg megengedték az anyanyelven való oktatást az összes iskolákban (1868. XLIV. t. c.), azonban bizonyítást nyert, hogy e törvényt sohasem hajtották végre. Ami a felekezeti iskolákat illeti, az 1907. XXVII. tc. kötelezővé teszi a magyar nyelvnek, a történelemnek, a földrajznak, a számtannak és az alkotmánytannak magyar nyelven való tanítását, bármilyen lenne is a használt tanítási nyelv.”⁵⁵ A következő lapon ismét erre a kérdésre fókuszálnak a szerzők. „A memorandum (a magyar egyházak panasza – K. A.) azt állítja, hogy a magyar törvények értelmében a felekezeti iskolák államsegélyt kaptak, ha négy tantárgyat magyar nyelven tanítottak.⁵⁶ Valójában 5 tantárgyról van szó: a magyar nyelvről, a történelemtől, a földrajzról, a számtanról, az alkotmánytanról” – olvashatjuk.⁵⁷ Itt is megjegyzik, hogy a „magyar uralom” alatti 5 tantárggyal szemben a „román uralom”

52 Observations du gouvernement roumain..., 6.

53 Uo. 13–14. A román közokt. minisztérium által 1925-ben kiadott „Magánoktatási törvényjavaslat indokolása” című hivatalos kiadvány 59. lapján ez olvasható: „a belényesi líceumnak több mint fele el volt magyarosítva”. Lásd Barabás 1929, 26.

54 Például a 45., 46., 47., 48., 152. oldalakon.

55 Observations du gouvernement roumain..., 47.

56 Tévesen idézte itt a román kormány a magyar panaszt. A 47. lapon még – helyesen – így idézte: „A magyar törvény szerint a felekezeti iskolák államsegélyt kaphattak, ha a tanterv szerint előírt négy tantárgyat tanították.”

57 Uo. 48.

alatt csak három kötelező (mellőzve lettek a számtan és az alkotmánytan), és csak az ország földrajzát és történelmét tanítják román nyelven, míg az általános földrajzot és történelmet az adott kisebbség nyelvén oktatják. A román nyelven való oktatás óráinak száma hetenként 6, de „csakis elvileg, mert ténylegesen a felekezeti iskolákban sokkal kevesebbet, vagy egyáltalán nem tanítanak románul”.⁵⁸ „Mennyire távol állunk Apponyi jó uralmától, mikor a magyar nyelvet, a földrajzot, a történelmet, a számtant és némelykor a hittant is magyarul tanították! És a tegnap urai még fel merik jelenteni a román királyi kormányt kisebbségi üldözés címén” – áll a Népszövetség Tanácsának címzett román válasza 148. oldalán.⁵⁹

Mi volt a célja Angelescunak a Lex Apponyi paragrafusainak meghamisításával?

A Népszövetség Kisebbségi Tanácsának 1926. március 18-i jegyzőkönyve nem tartotta összeegyeztethetőnek a kisebbségi szerződés 9. §-ával azt, hogy a román kormány a román nyelv tanításán kívül más tantárgyak román nyelven történő oktatását is megköveteli.⁶⁰ Meg kellett tehát a román kormánynak nyugtatnia a Népszövetséget, hogy ami a Román Királyságban történik oktatáspolitikai terén, az csekélység ahhoz képest, amit a Magyar Királyság megkövetelt nemzetiségeitől a világháborút megelőzően. Az 1907. évi oktatásügyi törvények szövegének meghamisítására nem lett volna szükség ahhoz, hogy annak aszimilációs szándéka világossá váljék a román lakosság, valamint a Népszövetség számára, de a Lex Apponyi részletes és pontos idézése rámutathatott volna a törvény és a korszak magyar oktatáspolitikájának pozitívumaira is. Ilyen volt például a román egyházi és községi iskolák nagymértékű autonómiája, a tanítók joga a fizetés- és korpótlékkiegészítés igénybevételére, a román tannyelvű oktatási intézmények azon joga, hogy a tantervet nem az állam határozta meg, hanem a fenntartó, és még lehetne sorolni. Ha Constantin Angelescu közoktatásügyi miniszter hamisítás nélkül és pontosan közölte volna a magyarországi kisebbségi tanügypolitikára vonatkozó forrásokat és adatokat, sem a román közvélemény, sem a román parlament, sem pedig a Népszövetség nem tekintett volna az 1907. évi XXVII. törvénycikkre „megsemmisítő hatású” paragrafusok sokaságaként, amelyeknek „csak az volt a céljuk, hogy elmagyarosítsák a románokat,

58 Uo. A magánoktatási törvény végrehajtási utasításához (lásd *Monitorul Oficial*, 1926. III. 10). csatolt függelék állapítja meg a „kisebbségi tannyelvű elemi iskolák” román nyelvi heti órarendjét. Eszerint az egytanítós iskolában heti 12 óra, a kéttanítósban heti 20, a 3 tanítósban 26, a 6 tanítósban heti 38 a kötelező román nyelvi óra. Természetesen ezekhez jön még a román történelem és földrajz III. és IV. osztályokra megállapított heti 2-2 óra. Lásd Barabás 1929, 27.

59 *Observations du gouvernement roumain...*, 148.

60 Barabás Endre, (s. a.), 5.

szászokat és tótokat”.⁶¹ A ferdítések rendszeresen részét képezték a román oktatásügyi miniszter felszólalásainak, ha a kisebbségeket érintő hátrányos román oktatásügyi intézkedések kerültek szóba. 1925. december 8-án például a parlamenti vita során, amikor Adolf Stern képviselő megemlítette, hogy ezután az erdélyi zsidók nem kérhetik a budapesti zsidó tanítóképzőtől a tanítóik utánpótlását, s kéri a miniszter támogatását a fennálló probléma megoldására, Angelescu a következőket mondta indulatosan: „Budapesten nem volt soha zsidó tanítóképző!”⁶² Az 1907. évi XXVII. t. c. 20. §-áról Angelescu azt állította: „A magyarosítás biztosítására prémiumot biztosít a tanerő részére, és attól teszi függővé az alapfizetést vagy kórpótlékot, hogy az illető tanerő minő eredményt tud felmutatni a magyar nyelv tanításában.”⁶³ A miniszter itt is sarkított, állításainak, magyarázkodásainak azonban nemcsak a román társadalom adott hitelt, de megnyugtatóan hatottak a Népszövetségre is. A román kormány által benyújtott válaszban feltüntetett adatokat a Népszövetség Tanácsa felülvizsgálat nélkül elhitte és e szerint döntött.⁶⁴

Nagy-Romániának a Lex Apponyi ellen folytatott „lejárató kampánya” nem ért véget 1926-ban, 1930-ban ismét kénytelen volt támadni. A közvetlen indítók Christine Bakker van Bosse holland küldöttségi tagnak a „Les Minorités Nationales” 1930. januári számában megjelent „Voyage dans les Balkans” című cikke volt, amelyben részletesen beszámolt Olaszországban, Jugoszláviában és Romániában szerzett tapasztalatairól. Bakker asszony írt a román állapotokról, ami felháborodást eredményezett a Népszövetségi Ligák kisantant-országi delegátusainak körében.⁶⁵ A román küldöttség vezetője, Pancrati szenátor szemproblémái miatt személyesen megjelenni nem tudott, de levelet intézett a Ligák főtitkári hivatala útján az összes küldöttségi taghoz, amelyben megkérdőjelezte Bakker szavahihetőségét és tárgyilagosságát. Megpróbálta gúny tárgyává tenni a holland delegált cikkének Romániára vonatkozó részét, és összehasonlításokat tett a dualizmus idejének magyar és az 1920-as évek román kisebbségi politikája között. Többek közt azt írta: „A mi iskolai törvénykezésünk ellen

61 Uo. 6.

Ezeket Angelescu mondta 1925. május 18-án a román szenátus előtt. „Amint kimutattam, az erdélyi magyar törvények drasztikusak és ezért helyesebb, ha egy emberséges törvényt hozunk [...]. Ha a magyarok azt hiszik, hogy e törvény elnyomja őket és a Népszövetséghez akarnak menni panaszkodni, mi ettől nem ijedünk meg, mivel a Népszövetséghez el fogom küldeni ezen törvény fordítását az Önök összes magyarországi törvényeinek fordításaival együtt, és rábízom a civilizált nemzetek képviselőire, hogy döntsenek, melyik közülük a liberálisabb” – folytatta gondolatmenetét a román miniszter. *Dezbaterile deputaţilor*, 1924/25. No. 88.

62 *Dezbaterile deputaţilor*, 1925/26. No. 23. Az izraelita tanítóképző Budapesten a VIII. kerületben működött, a Röck Szilárd utca 26. szám alatt. Lásd Barabás Endre, (s.a.), 6.

63 *Observations du gouvernement roumain...*, 101.

64 Gróf Zichy Ernő: *Lex Apponyi – Lex Angheliescu*. In: *Külügyi Szemle*, 1930, 7. évf., 4. sz., 485.

65 Uo. 466.

felhozott panaszok emlékezetünkbe idézik Apponyi gróf hírhedt iskolai törvényét, amelynek a kisebbségekkel szemben érvényesített szigorúsága általánosan ismert, és semmiképpen sem állja ki az összehasonlítást egyik román törvénnyel sem.”⁶⁶ Zichy Ernő mint Magyarország képviselője a Népszövetségi Ligák Uniójának kisebbségvédelmi bizottságában pontos adatok hiányában nem tudott azonnal Pancrati vádaskodásaira reagálni, csupán három szempont kifejtésére volt kénytelen szorítkozni.⁶⁷ Először kijelentette, hogy a következő ülészak alkalmával az Apponyi- és az Angelescu-féle iskoláztatási törvények kisebbségi vonatkozású szakaszainak párhuzamos összeállítását fogja a Ligák elé terjeszteni, hogy ebből majd mindenki valós képet nyerjen. Másodszor idézte Apponyi grófnak 1929. július 26-án tett nyilatkozatát, mely szerint Magyarország nagyon elégedett lenne, ha az utódállamok az annyira kifogásolt Apponyi-féle törvény elvei szerint bánnának kisebbségeikkel, főként a magyarokkal.⁶⁸ Harmadszor pedig arra a vádra felelve, hogy a kisebbségek nem „lojálisak” új államukkal szemben, tehát a román kormányok kénytelenek szigorúan eljárni és mindenféle revíziós és irredenta mozgalmat lehetetlenné tenni, annak a nézetnek adott kifejezést, hogy a kisebbségektől követelt „lojalitás” nem lehet feltétele, hanem csakis következménye a méltányos bánásmódnak.⁶⁹ Különösen igaz ez olyan kisebbségekre vonatkozóan, amelyek „egy évezreden keresztül urai voltak annak a területnek, ahol most mások az urak, és akiknek úgy történelmi múltjuk, mint kultúrájuk lényegesen különbözik annak a népnek történelmi múltjától és kultúrájától, amelynek járma alá – megkérdőjelezése nélkül és akarata ellenére – kerültek, igazságtalan békeszerződések folytán”.⁷⁰

66 Uo. 466–467.

67 Uo. 467.

68 Uo.

1925. december 2-án Sándor József képviselő a romániai magyar kisebbség képviseletében a román kamarában megtartott beszédével sem kért egyebet, mint az Angelescu miniszter által állandóan támadott Apponyi-féle iskolatörvényeknek alkalmazását Romániában.

69 Uo.

70 Uo.

Szélárnyék a Viharsarokban

Féja Géza kriminalizálásának kísérlete, 1945–1949

I. rész

„Mértéken túl senkit se büntess vagy kárhoztass.”
Szent István király intelmei

1. Motivációk

1945 tavaszától, ahogy Budapest ostroma véget ért, komoly erők mozdultak meg Féja Géza kiiktatása érdekében. Köztük olyanok is, akik nemcsak az irodalmi életből, hanem a szabad emberek világából is kizárták volna. Népbírószági eljárást szorgalmaztak, azt kívánták, hogy börtönözzék be.

E. Kovács Kálmán¹ visszaemlékezése szerint „'45 tavaszán beválasztották Féját egy budai nemzeti bizottságba, de az egyik gyűlésen Várnai Zseni² kijelentette, hogy nem dolgozik együtt a nácik magyarországi szekértolójával. Erre Féja felállt és kiment, bár én vissza akartam tartani.” Supka Magdolna (szóbeli közlése) szerint az eset 1945 februárjában történhetett.

Nemcsak Várnai Zseni gondolta Budapesten, hogy Féja Géza háborús bűnös. Az alakuló írószervezetek ülésén, az ostrom után ébredező szellemi-művészeti életben többen is non possumust mondtak a személyére. Az indulatok a sajtóban és a nemzetgyűlésben is hangot kaptak. A szociáldemokraták, valamint a polgári radikálisok lapja, a *Népszava* és a *Haladás* szerint Féja Géza „Gömbös Gyula egykori kedvence”,³ „félfasiszta”,⁴ a „nácibarát »Magyarország« uszítóhangú

ZIMONYI ZOLTÁN (1943) nyugalmazott középiskolai tanár, szerkesztő, irodalomtörténész. Kutatási területe a huszadik századi magyar irodalom (népi írók, Hetek írócsoport, Németh László, Féja Géza), Miskolc és Borsod-Abaúj-Zemplén megye irodalmi hagyományai. A *Napjaink, Látóhatár* munkatársa, az *Orpheus* főszerkesztője volt.

- 1 E. [Epres] Kovács Kálmán (1912–2001) költő, főiskolai tanár, Féja híve. A Viharsarokban (Oros-házán) született. Korábban parasztpárti, 1945-ben instruktor a Magyar Kommunista Párt központjában. L. E. Kovács.
- 2 Várnai Zseni (1890–1981) zsidó származású József Attila-díjas költő. Féjában mély nyomot hagyhatott az eset, mert V. Zs. monogrammal azonosította azt a személyt, akit 1945 augusztus végén a szokásos heti szeánszok egyikén vetettek ki kártyán, mint rosszakaróját: „Van egy fő ellenségem, egy idősebb barna asszony. Ez mindenfelé rág, pletykál, támad.” *Lélekben*, Békéscsaba, 1945. szeptember 6.
- 3 A Féja-ügy. *Népszava*, 1946. január 23., 3.
- 4 Kósa János: Magyar állami írók... *Haladás*, 1946. június 19., 5.

cikkírója”⁵ „a letűnt fasiszta idők [...] lelkiismeretlen bértollnoka”⁶. „Féja Géza [a Magyarországon] élte ki minden gyűlölködését, szadista ösztönét, embervadászó hajlamosságát. Nap-nap után írta szenvedélyes hangú cikkeit, denunciált, rágalmozott, ötleteket adott, hogy az üldözöttek ellen a kínszenvedéseket miképpen fokozzák. [...] Féja Géza cikkei esténként százezrekben gyötrelmet, kínzó sejtéseket váltottak ki. Köztudomású volt, amit ma Féja javasolt, holnap rendeletben tették kötelezővé és embertömegek számára következtek újabb megpróbáltatások.”⁷ „A felszabadulás után tudomásunk szerint internálótáborba került, de titokzatos kezek közreműködése folytán kiszabadult”⁸ – „ezt a megbocsátást és elfelejtést, ezt a magához ölelést és azonosítást tovább tűrni nem szabad és nem lehet”⁹; „fiatal demokráciánkat a [...] Fėják és Sinkák veszélyeztetik elsősorban. Mi tudjuk, mert saját bőrünkön tanultuk meg egyszer, vajon demokráciánk mikor fogja megtanulni?”¹⁰; „semmi szín alatt sem engedhetjük meg, hogy azok, akik [...] minden Volksbund-tagnak dicsőségére válóan szolgálták a reakciót, most a demokrácia feledékenységére vagy nem tudni milyen kapcsolatokra építve előnyhöz jussanak. Ha a hazai svábságot megbüntetjük a hitlerizmussal való cimborálásért, akkor lehetetlen megjutalmaznunk Sinkát, Kodolányit vagy Fėját, akik magyar létükre legalább olyan készséggel szolgálták a fasizmust, mint a Volksbundhoz csatlakozott sváb gazda.”¹¹

A szájpropaganda is megtette a hatását. Úton-útfélen terjengett, hogy Féja Berlinbe járogatott, zöld ingben grasszált a pesti utcákon, az éberebbek nyilas karszalagot is látni vélték rajta.

*

Püski Sándor, a népi írók kiadója 1945. március elején jobbnak látta a fővárosi éhezés és az esetleges atrocitások miatt Németh Lászlót és Féja Gézát kimene-kíteni a rommá lőtt Budapestről. Felajánlotta, hogy – a még eladatlan könyveik, valamint a várható újabb kiadások honoráriumának terhére¹² – családostól¹³

5 Svábok mennek – Sinkák és Fėják jönnek. *Népszava*, 1946. január 30., 3.

6 Népbíróság helyett közhivatal? *Népszava*, 1945. szeptember 19., 3.

7 Féja Géza mentes az igazolás alól! *Haladás*, 1946. június 13., 7.

8 Népbíróság helyett közhivatal? *Népszava*, 1945. szeptember 19., 3. Féja nem került internáló táborba.

9 Faragó László szociáldemokrata nemzetgyűlési képviselő interpellációja „a fasiszta íróknak a magyar demokráciában való térfoglalása tárgyában” Nagy Ferenc miniszterelnökhöz, 22. ülés, 1946. február 27. Az interpelláció Szabó Lőrinc, Kodolányi János, Sinka István, Féja Géza (a „nagynyilas”, „népies, völkisch” írók) szellemi életbe való „visszacsempészését” kérte számon a miniszterelnöktől. Az 1945. évi november hó 29-re összehívott Nemzetgyűlés Naplója, I. kötet, 1-30. ülés, 632–636. hasáb.

10 Máté Iván: Kávéház és kiskocsmá. *Haladás*, 1946. február 14., 5.

11 Svábok mennek – Sinkák és Fėják jönnek *Népszava*, 1946. január 30., 3.

12 Féja Endre: Előszó. *Lélekben*, 7–8.

13 Féja Géza egyedül nevelte serdülő kisfiát.

leviszi őket szülőfalujába, Békésre, hogy feltáplálja őket. Az íróknak így indokolta az utat, valójában azonban féltette őket a szervezett politikai indulatoktól.¹⁴ A lakásgondoknál és az ínségnél is nagyobb fenyegetettség, a felszítható tömegindulat elől áttekinthető emberi viszonyok közé, a vidék oltalmába helyezte Püski a két író.

Ez a vidék a „*Viharsarok*” volt. A szó eredetileg időjárás-értelmű köznévi. *Földrajzi névvé* Féja tette. 1937-ben megjelent szociográfiájában ő nevezte az agrárszocialista mozgalmakban gazdag alsó Tiszavidéket „a Tiszántúl, egyben Magyarország »viharsarkának«”. A szociográfia címének „forradalmi, mozgalmi töltése, hangulati vonzata, összetett jelentése, költői színezete és találó rövidsége”¹⁵ játszott közre abban, hogy a szó a közéletben az Alföld déli részének a megjelölésére szolgál. A vihsarok szó bajt, viszályt hozó néprajzi jelentését s a parlamenti jobboldal rendezettségére utaló árnyalatát Féja pozitív politikai metaforává alakította: a megújító, tisztító vihar jelképévé. A szociográfia vallotta és vállalta a történelmi fordulat szükségességét, az agrárproletárok, törpebirtokosok, kisbérletű és mezei munkások beemelését a politikai nemzet tagjai közé.

Az alakuló új rendszer agrárszocialista múltú Békés megyei vezetői a *Viharsarok* írójának a képét őrizték tudatukban, így fogadták Félát 1945-ben. A Parasztpárt, a Kommunista és a Szociáldemokrata Párt Békés megyei szervezete „koalíciós” lapjának címe *Viharsarok* lett.¹⁶

*

Az oltalomkeresők több napi keserves utazás után 1945. március 10-én érkeztek meg Békésre.¹⁷ Féja – Németh Lászlóhoz hasonlóan – életre lobbant, föltámadt a munkakedve.¹⁸ Néhány nap múlva azonban mindketten a békési rendőrségen találták magukat. A helyi nemzeti bizottság két tagja már napok óta érdeklődött utánuk a szállásadóiknál, amikor helybeli gimnazisták oroszellenes röplapokat ragasztottak ki a villanyoszlopokra. Az egyik fiú abban a házban lakott, amelyben Félát elszállásolták. „Püski írói s a békési diákok irodalmi alkotásai közt ezzel megvolt a híd.”¹⁹

14 Püski Sándor személyes közlése 1980 tájt.

15 Farkas József-Szabó Ferenc: *A Viharsarok. Egy tájegység sajátos történelmi problémái. Párttörténelmi Közlemények*, 1979. március, 196.

16 1945. május 23-tól jelent meg, eleinte – névtelenül – Féja is publikálhatott benne. A felelős kiadó az MKP megyei titkára, Gyuska János volt, felelős szerkesztője 1946. október 5-ig Cseres Tibor.

17 Lakatos, 259. Az utazás viszontagságairól Féja Supka Magdolnának írt levele tanúskodik: *Lélekben*, 138. 1945. március 18.

18 „6 nap alatt megírtam egy 60-70 nyomtatott lapnyi könyvecskét Szabó Dezsőről. A megkezdett könyvet – gyermekoromról – is befejezem, megírom a Kossuth-könyv utolsó fejezetét, átdolgozom a Dózsát, s az Áchimról szóló munkámba is belefogok, ha Isten és a történelem másként nem döntenek.” *Lélekben*, 138. 1945. március 18.

19 Németh, 10–12.

A röplapokról (és Püski barátairól: a „nyilas ingben parádézó” Féjáról, valamint valami „német” íróról) azonnal informálták a Szövetséges Ellenőrző Bizottság békéscsabai vezetőjét, Fedorov szovjet őrnagyot. A békéscsabai rendőrség politikai osztálya Féját már éjszaka őrizetbe vette mint feltételezett felbujtót. Némethet másnap kísérik be. Féját arccal falhoz állítva találta a diákok és nyolctíz civil között: „téli kabátban volt, a feje lehorgasztva, s a felső ajka, mintha megnyúlt volna, egész sajtóságon rángatózott”. A vizsgálatot Ligeti László őrnagy vezette.²⁰ Németh így folytatja az elbeszélését: „Féját is áthívták már [kihallgatásra] a szomszéd szobába, a vékony falon át néha a hangját is hallottam: az ízes hangsúlyozásában most csodálkozó, szabadkozó kóták keveredtek: nyilván most kellett berlini útjairól s a zöld ingról nyilatkoznia.”²¹

Hamar tisztázódott, hogy a „felbujtóknak” semmi közük a diákokhoz. Németh Lászlót szabadon engedik, Féját azonban Ligeti őrizetesként személyesen Békéscsabára viszi.²² Néhány napig fogva tartják, majd elengedik.

Kihallgatásáról, a vizsgálatról nem maradt fenn levéltári anyag, Féja sem írt-beszélt róla. Mindössze annyit, hogy nehéz napokat élt át, „megöregedtem, az életkedvem pedig eléggé apályban van, az idegeim is hatalmas próbát állottak s állanak”.²³ Két tény azonban megállapítható. Az egyik: az alakuló hatalom meghatározó ereje, a kommunista párt központja, személyesen Révai József utasította a békés megyei politikai rendőrséget Féja kiengedésére.²⁴ Ezután Békéscsabán munkát kapott, itt kellett és lehetett élnie.²⁵

A másik tény: Féja célkeresztbe került. Pestről nyugtalanító hírek érkeztek. A „Németh László, Féja Géza és Szabó Lőrinc [...] elleni eljárás beszüntetését a »haladó« polgári sajtó, valamint a szociáldemokrata elemek tiltakozó cikkekkel vették tudomásul, lágyszívűséget emlegetnek.”²⁶

20 Féja, 2001, 19. Féja Endre jegyzete.

21 Németh László idézett visszaemlékezése és Féja Géza Püski Sándornak 1945. május 22-én írt levele alapján azonosítható a feljelentő/informátor, aki a szovjet őrnagynak Féját Németországból zöld ingben hazatérő nyilasként jellemezte. „Valóság: Németországban *sohasem* voltam” – fűzte hozzá Féja. Féja, 2003, 178.

22 „Ott a rendőrség egyik hivatali szobájában biztosított civilizált éjjeli szállást és vendéglői kosztot számára. Fogva tartása kb. egy hétig tartott.” Féja, 2001, 19. Féja Endre jegyzete. Ugyanő a könyv előszavában: „A békési rendőrségen történekről apám később nem szívesen beszélt.” I. m. 5.

23 *Lélekben*, 140. 1945. április 18.

24 Révai intézkedésére E. Kovács Kálmán jelzése nyomán került sor. E. Kovács az MKP instruktoraként éppen Békés megyében járt: „hallottam, hogy letartóztatták. Szóltam az érdekében s így engedték szabadon.” L. E. Kovács. Lerner Pált jelentése szerint „Féja Géza 1945 áprilisában került Békéscsabára, mint a politikai rendőrség foglya. Révai elvtárs közbenjárására szabadon bocsátották.” L. Feitl. Feitl nem azonosítja Lerner Pált (a békéscsabai városi agitációs-propaganda osztály ideiglenes vezetőjét) Lócsei Pál (1922–2007) szociológus-újságíróval, ’56-os forradalmárral.

25 1949 szeptemberéig, budapesti egyetemi tanulmányai megkezdéséig fiával együtt, összesen 11 évig, írói szilenciumban. A forradalom alatt, 1956. november 1-jén tért vissza Budapestre.

26 Ezeket először Németh László felesége hozza. Lakatos, 1997, 260.

A Viharsarok szélárnyékot ígért Féja elkövetkező békéscsabai éveéhez, de a Pesten korábban tapasztalt indulatok is gyúlni kezdenek fölötte. Heti, havi rendszerességgel értesül hol arról, hogy szerepel a háborús bűnösök listáján, hol arról, hogy levették. „Napról-napra tapasztaltam, váratlan oldalról érik támadások, de védelmező mozdulatok is” – emlékezett Cseres Tibor.²⁷

*

1945 januárjától megkezdődött a háborús és népellenes cselekmények elszámoltatása, amit nemzetközi kötelezettségek írtak elő. A formája az *igazolóbizottsági*, valamint *népbírószági eljárás*. Ezekhez kapcsolódott az úgynevezett *könyvlista*, a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke.

A háborús és népellenes cselekmények számonkérése jogcímén a baloldali pártok előszeretettel bélyegezték reakciónak, fasisztának, háborús bűnösnek politikai ellenfeleiket, a polgári demokratákat, a szovjetizálás bírálóit. A Horthy-korszak anatómia alá helyezését, szereplőinek félreállítását, az „elitváltást” szolgálta az ún. B-lista is.

Ma már gazdag, az internet révén könnyen elérhető a fenti eljárások irodalma. Dolgozatom tárgya Féja népbírószági ügye, mégis célszerű kitérni a kriminalizálás többi rendszerszerű eszközére is.

*

Igazolási eljárás.²⁸ Az ideiglenes nemzeti kormány – „amíg a felállítandó népbírószágok minden népellenes cselekmény elkövetőjét és a háborús bűnösöket felelősségre vonják” – elrendelte a *közalkalmazottak igazoló eljárását*, „hogy az 1939. évi szeptember hó 1. napját követőleg tanúsított magatartása sértette-e a magyar nép érdekeit”.²⁹ Rövid ideig volt hatályban. A kormány újabb rendelete egyértelművé tette, hogy az eljárás aktuális politikai célokat is szolgálhat. Az igazolóbizottságnak „szabad meggyőződés alapján” kellett megállapítania: az eljárás alá vont „alkalmas-e arra, hogy a demokratikus népi Magyarországon közszolgálatot teljesítsen”.³⁰ Ezt a funkcióját később a B-lista vette át.

A szabadúszó értelmiségiek, köztük az újságírók (tehát Féja Gézat érintő) igazolását az 1146/1945., és az ezt kiegészítő 3140/1945. ME. sz. rendelet írta elő. A tételes felsorolás az írókat nem említette, ez a magyarázata, hogy éles vita folyt az írók igazolásáról. A *Szabad Nép* 1945. május 13-i szerkesztőségi cikke „fából vaskarikának” nevezte, és bejelentette, hogy a Magyar Kommunista Párt

27 Cseres, 254.

28 Az igazoló bizottságokról l. többek között Papp Gyula: „Az igazoló eljárások és a háborús bűnök megtorlása 1945 után Magyarországon.” *AETAS*, 24. évf., 2009, 2. szám, 162–179.

29 Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 15. M. E. számú rendelete a közalkalmazottak igazolásáról. Debrecen, 1945. január 4. 24. §. A rendelet 1945. január 10–május 2. között volt hatályban.

30 1945. évi 1.080. M. E. számú rendelet a közalkalmazottak igazolásáról. L. a rendelet 20. §.át.

„visszavonta képviselőjét az írói igazolóbizottságból. [...] mert [...] feleslegesnek” tartja. „Az írók »igazolását« nem lehet egy kaptafára húzni az állami- és magánalkalmazottak igazolásával. [...] Pártok kiküldöttjeiből álló paritásos testület nem kompetens” a megítélésükben.³¹ Révai József két héttel későbbi vezércikke nem is leplezi, hogy taktikai fogásról van szó, a kommunista párt tömegbázisának növelése érdekében faroltak ki az írói igazolások mögül. „Tudvalevő az is, hogy még pártértekezletünk előtt kezet nyújtottunk a magyar értelmiségnek, és hogy ennek az értékes rétegnek megnyugtató és megbékélés érdekében komoly engedményeket tettünk: az írók, művészek, egyetemi tanárok igazoltatása ügyében engedtünk elvi álláspontunkból csak azért, hogy lehetőleg minden akadályt elhárítsunk az építő és alkotó nemzeti erők összefogása útjából.”³²

Az igazolási eljárást a kékcédulás választások után, 1948. október 31-én megszüntették.

Találunk ugyan utalásokat, hogy Féját eljárás alá vonták és nem igazolták,³³ s hogy ő maga is számolt az eljárással.³⁴ Erre azonban sem íróként, sem újságíróként nem került sor. A Nemzeti Parasztpárt (a népi írók pártja) ugyanis pártközi egyeztetés révén elérte az *írói* igazolások leállítását. Ennek ellenére – egy feljelentés alapján³⁵ – a Magyar Újságírók Országos Szövetségéhez kiküldött igazolóbizottság olvashatatlán aláírással, bélyegző nélküli levélben felszólította Féja Gézát, hogy igazolásán 1946. május 3-án jelenjen meg. A Budapesti Nemzeti Bizottság emlékeztette a Szövetséget, hogy „1945. évi június hónapban tartott pártközi értekezleten a pártvezetők egyöntetűen megállapodtak abban,

31 I. m. 3. Az aláíratlan szerkesztőségi cikk a koalíciós partnerek mellett saját tagságának is üzent: „Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy demokratikus pártokra a magyar irodalom és általában a magyar kultúra ügyei nem tartoznak. Tartoznak. De nem mindenkinek, akinek zsebében történetesen ott van a Magyar Kommunista Párt tagsági könyve, van joga és kompetenciája pártunk »nevében« fellépni nagy, általános horderejű kulturális kérdésekben.”

32 Révai József: Félreértések elkerülésére. *Szabad Nép*, 1945. május 31., 1. Révai a cikk folytatásában a kérelmelhetetlen elvi szilárdságot hangsúlyozza: „azok az engedmények, melyeket pártunk az újjáépítés érdekében, a bizalmi légkör kialakítása kedvéért tett, nem azt jelentik, hogy most már amnesztiát adunk a reakciónak, behunyjuk szemünket a reakciót fedező politikai mesterkedései előtt. Sőt ellenkezőleg! A feledékenyeket emlékeztetjük a pártértekezletünkön egyhangúlag elfogadott határozat következő kitételére: »Az újjáépítési program megvalósításának egyik legfontosabb előfeltétele, hogy végre teljes erővel meginduljon a fasiszta és nyilas maradványok és a reakció elleni harc«...”

33 Pl. Boross Elmér tanúkihallgatása 1945. január 2-án.

34 „Most hallom, hogy az Írók Szabad Szervezete az Írók Szövetségévé alakul, és megkezd az igazoltatást. Nem tudom, hogy tárgyalták-e már az ügyemet, és miként áll?” *Lélekben*, 157. 1945. július 23.

35 Félbevágott A/4-es papíron egyetlen mondat: „Bejelentést teszek Féja Géza jelenleg békéscsabai lakos ismeretes újságírói működése miatt.” 1946. február 25. Tihanyi József. Talán a Balaton kávéházat tulajdonló Tihanyi-család valamelyik tagja volt a feljelentő? A személyt nem sikerült azonosítanom. L. Féja Géza igazolási ügye HU_BFL_XVII_1671_1945 1.

hogy F. G.-t kiemelik az igazolási eljárás alá vonandók közül”,³⁶ így „Féja igazolási eljárásának lefolytatásáról egyszer s mindenkorra tekintsenek el”. Erről a Budapesti Nemzeti Bizottság főtítkársága, Rosta László – a bizottság kommunista párti jegyzője – aláírásával 1946 májusában értesítette Féja Gézát.³⁷

Bár a sajtó hangulatot keltett számos író ellen igazolási eljárás alá vonásuk és elmarasztalásuk érdekében (sőt, ezek tényét is híresztelték), de végül hivatalosnak tekinthető *írói igazolásokra* nem került sor.³⁸ Újságírói igazolását Féja maga is kerülte. „Az újságírói ügyem várhat, nincsen értelme kavarni, nem is szeretnék többé újságíró lenni” – írta Supka Magdolnának 1945 szeptemberében.³⁹

Fizetésemelése, valamint gyulai áttelepülése kapcsán, az állás elnyerése feltételeként Békés megyében 1945-ben többször felmerült ugyan Féja igazolási eljárása, azonban erre sem került sor.

Könyvlista⁴⁰ (A fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke). Összeállítását az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M. E. számú 1945. február 26-i rendelete írta elő. Végrehajtásra Faust Imre (1897–1963) könyves szakember vezetésével létrehozták a Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottságot, amely 1946 végéig működött.⁴¹ A hivatalos listákat a Magyar Közlönyben, valamint a Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya kiadásában *A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek* címen 1945–46 között négy önálló füzetben tették közzé. Körülbelül 4000 könyv, 260 periodika került indexre. A jegyzékre került könyveket kivonták a forgalomból, közkönyvtárakból, és megsemmisítették.⁴² A lista alapján igazolási vagy népbírószági eljárás lehetett kezdeményezni, megtámogatni. A jegyzék gyakran változott, fel- és lekerültek művek, helyreigazításokat és törléseket is tartalmazott. A Magyar

36 *Lélekben*, 234. 1946. május 27.

37 Féja igazolási ügyével – felháborodásának hangot adva – a *Haladás* hosszú szerkesztőségi cikkben foglalkozott: *Féja Géza mentes az igazolás alól!* 1946. június 13. 7.

38 Szabó Lőrinc feddéssel zárult ügye újságírói eljárás volt. L. Kabdebó Lóránt Szabó Lőrinc »PERE«. *Argumentum*, 2006.

39 *Lélekben*, 170. 1945. szeptember 16.

40 L. többek között Z. Karvalics László: *Index Magyarországon (1945–1947)*, internet; Sipos Anna Magdolna: *Index librorum prohibitorum a demokratikus Magyarországon (Könyvindexek 1945–1946)*. *Könyvtári Figyelő*, 53. évf. (2007), 3. sz., 413–435. Nagy Gábor: *Ítéletek „fasiszta” könyvek miatt*. *ArchívNet*, 10. évfolyam (2010), 4. sz.

41 Később a közkönyvtárakból kötelező selejtezés címén számos nem kívánatos könyvet kivontak és megsemmisítettek. Erre a sorsra került Féja irodalomtörténetének mind a három kötete.

42 Az 1. §. előírta, hogy meg kell semmisíteni „a könyvnyomdák, könyvkiadó vállalatok, könyvkereskedők, köz- és kölcsönkönyvtárak, iskolai könyvtárak, valamint magánszemélyek birtokában lévő minden fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtóterméket (könyv, folyóirat, napilap, hirdetmény, röplap, képes ábrázolat stb.), tekintet nélkül arra, hogy az magyar vagy más nyelven jelent meg”.

Közlönyben 1945 júniusában közreadott első jegyzékben⁴³ Féja Géza nem szerepel. Felkerült viszont az 1945 augusztusában közzétett I. számú jegyzék 1946-ban megjelent 2. javított kiadásába a *Magyar irodalomszemlélet*⁴⁴ című brosúrája. A népügyészség a vádiratban bizonyítékként idéz majd belőle. Három kötetes irodalomtörténete és annak 2. része – *A felvilágosodástól a sötétedésig* – viszont nem került indexre, bár lehetett róla olvasni és hallani, maga Féja is úgy tudta.⁴⁵

B-lista. Kormányprogramként Nagy Ferenc miniszterelnök jelentette be 1946. február 8-i bemutatkozó beszédében. A vesztes világháború után a pénzügyi válság miatt csökkenteni kellett a közalkalmazotti, köztisztviselői réteg létszámát az államháztartás egyensúlya érdekében. A Budapesti Nemzeti Bizottság, amely igyekezett kettős hatalmat kialakítani,⁴⁶ 1946. február 14-én felirattal fordult a kormányhoz, hogy a közigazgatási apparátus csökkentését „a demokratikus követelményeknek megfelelően a legsürgősebben hajtsa végre”.⁴⁷ A kormány május 1-jén adta ki az 5000/1946. M. E. sz. rendeletet *Az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükséges egyes rendelkezések tárgyában*. Május 19-én lépett hatályba, létrehozta a Közszolgálati Alkalmazottak Elbocsátására Szervezett Bizottságot. Az A-lista a megbízhatók, a B-lista az elbocsájtandó személyek nevét tartalmazta. Az elbocsátott kiválasztásának az irányelve azonban nemcsak a bürokrácia szerkezetének racionalizálása, a szakmaiság volt, hanem a *hivatalnok politikai beállítottsága: tevőlegesen szolgálja vagy sem az ország „demokratikus szellemű” újjáalakítását*. Az intézkedés elsősorban azokat sújtotta, akik a baloldali pártok szemszögéből reakciósook, politikailag megbízhatatlanok voltak – ekkor már a koalíciós partner kiscgazdapárt tagjai is. A B-lista folyamatos fenyegetés és fegyvelmezési eszköz volt az állami alkalmazottak ellen a kommunista párt kezében. A B-listásoktól a választói jogot is megvonhatták. A Közszolgálati Alkalmazottak Elbocsátására Szervezett Bizottság az egypárti diktatúra megvalósításáig, 1949. március 26-ig működött.

43 *Magyar Közlöny*, 1945. június 17., 54. sz., 6-9.

44 Bp., 1942, Magyar Élet kiadás.

45 „Püski Sándor mondja, hogy »A felvilágosodástól a sötétedésig« mégis indexre kerül. Mondja: már nem volt ideje beszélni Fausttal, hogy tegyen lépéseket. Ígérte, hogy visszamenet beszél vele, de mikor kerül vissza?” *Lélekben*, 186. 1945. nov. 10.

46 A Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. január 21-én alakult meg. Nemeegyszer konfliktusba került a Debrecenben tartózkodó ideiglenes kormánnyal, mert annak jogkörét is gyakorolta. Kállai Gyula a '70-es években így „méltatta” a túlterjeszkedést: „A Budapesti Nemzeti Bizottság azonban – összetételénél fogva a haladó forradalmi elveket [a Tanácsköztársaság hagyományait] képviselte és igyekezett a kormány intézkedéseit is ilyen szellemben befolyásolni. Az országos közigazgatási, sőt törvényhozási jellegű, hazánk forradalmi demokratikus átalakítására irányuló kezdeményezéseket többnyire a Budapesti Nemzeti Bizottság juttatta kifejezésre.” Kállai Gyul a *Demokratikus újjászületésünk forrásairól*. BNB jegyzőkönyv, VIII. old.

47 BNB jegyzőkönyv, 239.

A Budapesti Nemzeti Bizottság mozgósítására a rendelet kiadását jóval megelőzően országsszerte elkezdődtek a bélistázásnak. Féja 1946. március közepén értesült róla, hogy érintett lehet mint könyvtáros.⁴⁸ Végül is nem került B-listára, könyvtáros maradhatott. Talán a már megindult népbírósi eljárás tette okafogyottá? Talán pártfogókra talált? „A komm. párt vezetőségi ülésén elhatározták, hogy levesznek a B-listáról. Leghatározottabban két zsidó ember állott ki mellettem: Lakatos József és Spitz József.”⁴⁹

Népbírósi eljárás. A népbírósi eljárás háborús és népellenes bűnök szankcionálására szervezett természetjogon alapuló rendkívüli különbírósi eljárás volt. A hat, jogilag képzetlen, gyakran iskolázatlan szavazóbíró *laikus bíróságként* (esküdtszék) ítélt 1945. febr. 5. – 1949. nov. 12. között. A 81/1945. ME sz. rendelet hozta létre Debrecenben, 1945 januárjában. Törvényerőre – három további⁵⁰ módosító, kiegészítő kormányrendelettel együtt – az 1945. VII. törvény emelte.

Féja márciusi békési kihallgatása a szovjeteket „felvilágosító” jóvoltából történt. 1945 májusában viszont már hírek érkeznek, hogy szerepel a háborús bűnösök listáján.⁵¹ „Nevetséges vád: én mint a nyilasok támogatója! Hiszen megindulásuk óta mindaddig a legélesebben küzdöttem ellenük, ők pedig énellenem. [...] Tévedhettem és botolhattam, hiszen gyarló ember vagyok, de mindent a magyarságért tettem, érte éltem s égtem el idő előtt. A sorsot mindenképpen vállalom, nem térek ki előle, legyen, aminek lennie kell”⁵² – írja Supka Magdolnának.

Ettől kezdve ellentmondó szóbeszéd, hírek és események tartják bizonytalanságban. Félreértésből került a listára, levették, rajta van, súlyos ítéletre, akár 9 éves börtönre számíthat?

Nem hiába zörgött a haraszt, erős szél zörgette. Féja közel egy év múlva, 1946. március 23-i kihallgatásán tudta meg a békéscsabai politikai rendőrségen, hogy a pesti népügyészség *népellenes* bűntett gyanúja miatt már január 2-án

48 *Lélekben*, 218. 1946. március 17. „az itteni Nemzeti Bizottság elnöke, Kocziha Mihály ezt mondta [...] már rég meg kellett volna jelennie nyilatkozatomnak a „Viharsarok”-ban, azért tettek B-listára, mert meg nem jelent. [...] Egyelőre még csinálom a könyvtár ügyét.” *Lélekben*, 224–225. 1946. március 23. „A helyzet ez: b-listára tettek mint könyvtárost. Előre tudtam, szóltam Vizsnyiczay szaksz. titkárnak és Lakatos Tibornak (komm. párt városi frakciójának vezetője). Közbenjárást ígértek.” Féja Gyöngyösi János kezét látja a dologban: „Most értesültem: márciusban, midőn B-listára tettek, alaposan befolyt ebbe Gyöngyösi külügyminiszter; idevaló, sokat jár ide, s ellenséges, – nem tudom, miért – vélem szemben, kispapdarárti.” *Lélekben*, 235. 1946. május 27.

49 *Lélekben*, 226. 1946. március 30.

50 1440/1945. M. E. sz. (hatályba lépett 1945. május 1-jén), 5.900/1945. M. E. sz. és a 6.750/1945. M. E. sz. rendelet.

51 A kormány *Kimutatás a háborús bűnösökről a fegyverszüneti egyezmény 14. pontjához* címmel listákat készített és küldött el a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak. Féja neve a harmadik, 1945. március 29-én kelt 72 fős listán szerepelt. MOL, XX-1-a, 18. doboz, XVIII.

52 *Lélekben*, 143. 1945. május 6.

megindította a nyomozást.⁵³ Ügye három évig húzódott. Dr. Aczél Endre nép-
ügyész 1947. november 4-én vádiratot nyújtott be ellene.⁵⁴ Dr. Ferencz Tibor,
a népügyészség vezetője 1948. január 21-én Féja iratait hivatalos használatra
visszakérte a Népbíróság elnökétől.⁵⁵ 1948. december 24-én a Budapesti Nép-
ügyészség a vádat ejtette, 1949. február 9-i *kelettel* a Budapesti Népbíróság vég-
zést hozott a bűnvádi eljárás beszüntetéséről.

Féja Géza kriminalizálása végül is kísérlet maradt. Kevéssel a népbíróságok
megszűnése előtt a pör hamvába holt. Semmi kétségünk, a levéltári iratok is

53 Supka Magdolnának írt levele szerint február végén, március elején már tudomást szerzett
a január 2-i tanúkihallgatásokról, nem hitte, hogy eljárás indul ellene.

54 A hírt a *Világosság* már 1946-ban tényként közölte: „Készül a vádirat Féja Géza ellen. Féja Géza,
a jobboldali politikához csatlakozott falukutató író ügyében dr. Aczél Endre népügyész
a közeli napokban elkészíti a vádiratot.” „Ma hallom: a *Világosság* hírül adta, hogy Aczél
népügyész elkészítette a vádiratot ellenem. Ez az ügy, melyről hűsvét előtt részletesen írtam.”
Lélekben, 235. 1946. Pünkösöd után, kedden [június 11-én] „Visszatérve a *Világosság* hírére. Úgy
látszik: Aczél ügyész biztatást kapott Horváth Zoltánéktól, s az utóbbiak azért tették közzé
a hírt, hogy fölfelé nyomást gyakoroljanak. Öt év alatt elévülnek a dolgok, – az enyém jövőre?”
Lélekben, 236. 1946. június 14. Féja Géza az 1960-as években így emlékezett vissza az esetre:
„1946 júniusában jelent meg a Kis Újságban [a *Világosság*ban], hogy Aczél népügyész – nem
tévesztendő össze Aczél Györggyel – elkészítette ellenem a vádiratot, megnevezték a tanács-
elnököt, kinek tanácsa tárgyalja majd az ügyet, s legalább 9 évet kapok. Előre tudták, vagy
így tervezték volna. A támadás fő mozgatója Katona Jenő volt, egykori római kispap, »kis-
gazda« újságíró, a Kis Újság szerkesztője. A cikk megjelent, s a közvetlen utána következő
napok egyikének reggelén – még 8 óra előtt – gépkocsi állott meg lakásom előtt. Erdei Ferenc
szállt ki, kb. hajnali 2-3 óra között indulhatott, mert már megjárta a gyulai népügyészséget,
azt hitte, hogy a cikk nyomán letartóztatnak, és követelt. Ott szabadkozott, hogy nem vagyok,
nem is voltam letartóztatva. »Hát akkor a csabai lakására megyek válaszolta E. F., – de aján-
lom, hogy F. G.-t otthon találjam, mert nagyon megjárják.« »Égészen bizonyos, hogy otthon
találja« – hangzott a válasz.

Erdei Feri ezután megnyugtattott: a hír »kacsa«, a lap találta ki. Midőn a tanácselnök ol-
vasta az újságban, hogy néki adják ügyemet, azonnal az Igazságügy Minisztériumba ment,
és közölte: inkább lemond, de nem vállal ügyet ellenem. Megnyugtatták: szó sincsen ellenem
indítandó eljárásról. Az egészet valaki vagy valakik biztatására Aczél ügyész koholta, s ezért
állítólag büntető áthelyezést, a lap pedig fegyelmi megrovást kapott. [...] Erdei azt is közölte,
hogy Rákosi Mátyás ugyancsak felháborodott, midőn a cikket olvasta. Felhívta Erdeit: „Mi
ez? Azonnal leállítani az ügyet!” 1948-ban Katona Jenőék újra kezdték. A Nemzeti Parasztpárt
aktivizálni akart; lapjába, a Szabad Szóba írandó cikkekről volt szó: Katonáék megneszelték,
s úgy vélték, most eredményesebb lesz támadásuk. Csalódtak.” *Féja Gézának a '60-as években
írott jegyzete*. Féja, 2001, 52.

55 Előzőleg már kiszivároghatott a vád ejtésének lehetősége. A Kis Újság valószínűleg ezt meg-
előzve nyomást gyakorolt. Ugyanazon napon, 1948. január 21-én, amikor dr. Ferencz Tibor
a vádiratot visszakérte a Népbíróságtól, a címdalalon, vastag nagybetűs fölülzsedés: *Vádirat
Féja Géza ellen*. A lap belsejében aláíratlan cikk *Népellenes bűncselekmények sorozatával vádolja
a népügyészség* alcímmel azt állítja, hogy „A vádirat a mai nap folyamán átkerült a népbír-
ságra. Nagy Károly dr. elnök az ügy tárgyalásával a Pálosi-tanácsot bízta meg.” Idéz a vád-
iratból, ezzel mintegy hitelesíteni próbálta a hamis hírt. A cikk szerint (a vádirattól eltérően)
Féja 1940 július 6-án a fasizmust dicsőítette. A Kis Újság felelős szerkesztője Féja Géza egyik
legszántabb ellensége, Antalffy Gyula volt. L. Z. Z. Perújrafelvétel. In: *Öt közelkép*, Miskolc,
1989. A neten is elérhető.

dokumentálják, hogy Féja feje fölött politikai játszma tartotta közel négy évig – a „fordulat évéig” – Damoklész-kardját.

*

A Békés megyébe zuhanás fontos pszichobiográfiai adalékokkal árnyalja Féja Géza életrajzát. A '30-as években debatter: gúny, fölényesség, kíméletlen támadókedv jellemezi. Extrovertáltsága Prokrasztész-ágy: csonkolja egyénisége gazdagabb, befelé forduló, intellektuálisabb részét. 1945-ös szerepváltása felszabadítja meditatív hajlamát.⁵⁶ A nagy lázongó nem lázad, „sorsként” viseli új élethelyzetét. Kriminalizálása szempontjából „perdöntő”, hogy bebizonyosodik: a népi gondolat, amelynek harcos író-publicistája, „lobogó tűzű igehirdetője”⁵⁷ volt, nem „völkisch-divat” (ahogy ellenfelei nácizták a mozgalmat), nem parasztrómantika, hanem vallott és vállalt meggyőződés, életvalóság. Számos Supka Magdolnának írt bizalmas, elragadtatott sor tanúsítja ezt. „Amit mindig mondtam, most teljesebb: egyszerű emberek jobban betöltik a hivatalt, mint a tisztviselők, mert felelősséggel, lelkiismeretesen, természetes érzéssel és igaz emberi odaadással intéznek mindent. Nagy öröm ez és vigasztalás. Nagyon jól érzem magam közöttük, közöttük az én helyem, sajnálok minden órát, amit a középosztályra pazaroltam.”⁵⁸ „Ami a magyar jövőt illeti: nagyon bízom. Végre feljöttek a mélyből azok az emberek, akik méltók arra, hogy a magyar sorsot irányítsák. Itt, a vidéken látni ezt tisztán: mennyivel bölcsőbbek, nagyvonalúbbak és nagylelkűbbek a nép fiai, mint a tegnapi úri politikusok. Mindig tudtam ezt, de most színről színre látom.”⁵⁹ „A várost most csakugyan a nép emberei vezetik, s megnyugtató és megható, hogy milyen komolyan és felelősségteljesen végzik dolgukat, – nem bürokraták, hanem élő és érző emberek. Nagyon vigasztaló és fölemelő élmény ez.”⁶⁰ Még szaporíthatnánk az idézeteket, Gyula városára vonatkozóan is.

56 „Egyre inkább befelé térek, ez egy nagy pozitívum: a belső élet fölényes vigasza.” *Lélekben*, 197. 1945. december 21. Az *Egy hívő naplója* című, kiadatlan vallásfilozófiai műve a tükre a változásnak. Dér Endre szerint „erősen foglalkoztatta az élet és halál, a halál utáni esetleges lét kérdése is. Magam abszolvánt ev. teológus is voltam akkor, segédlelkész [...], ezért aztán könnyen kölcsönözhettem Neki egy görög nyelvű Újtestamentumot. Kíváncsi volt az eredeti szövegre; arra, pontosan miként szól az eredeti textus, Pál apostol leveléből: Van érzéki test és van lelki test is. Elmondatta velem: európai hírű professzorom, a páli levelek tudósa, Lie. dr. Karner Károly miféle reflexiókat fűzött a »szarksz«, a »szóma«, és a »pneuma« fogalmakhoz. Elgondolkozott, s szokott heves gesztikulálás kíséretében hallatlanul eredeti fejtegetésbe kezdett a halál utáni létről – úgy emlékszem, ez a hinduizmus lélekvándorlási teóriájával volt leginkább rokonítható. Személyiségének volt egy mindenre nyitott, zseniálisan beleérző, a dolgok mögé látni képes, filozofikus oldala.” L. Dér.

57 József Attila nevezte így. L. József Attila, 264.

58 *Lélekben*, 141. 1945. április 18.

59 *Lélekben*, 142. 1945. április 18.

60 *Lélekben*, 146. 1945. május 17.

A népi gondolatot konfirmálja a Viharsarok valósága és Féja új élethelyzete. A szociográfiában a táj lelkét ébresztgette, most életének „tengerszint alatti esztendeiben”⁶¹ szolgálni akarja. Nem a sebeit mutogatja. Szűkre szabott lehetőségei szerint a közért dolgozik. Kap és talál érdemes feladatot. 1945. május 2-án segédkönyvtárosi beosztásban megkezdte a Békéscsabai Városi Könyvtár szervezését, júliusban *népkönyvtárként* nyitják meg. Saját kezűleg gyűjti össze a környék elhagyatott kastélyaiból a barbár pusztításnak kitett értékes példányokat.

Féjának kitűnő a pedagógiai érzéke.⁶² A kölcsönzések, személyre szóló ajánlások valóságos rendhagyó irodalomórák: tehetséges fiatalokat gyűjt maga köré és nevel a könyvtárban.⁶³ A helyi közéletbe is bekapcsolódik. 1945 szeptemberében Vizsnyiczai János megyei szakszervezeti titkárral autón bejárja a vidéket, elkészíti egy általános alapozó népművelő tanfolyam tervét. A fiatalok kedvelik. A MADISZ felkéri a békéscsabai szervezet szellemi irányítására, 1945. december 17-én megválasztják elnöknek. Kidolgozza a munkaprogramot, 10-14 szemináriumot szervez, kettőt személyesen vezet. A MADISZ télen átengedi neki székháza egyik szobácskáját, a keserves hideget fiával ott vészeli át, a fát a szövetség biztosítja. Megtervezi és kis híján meg is szervezheti az Áchim L. András Népfőiskolát.⁶⁴ Előadásai – nemcsak Békéscsabán, hanem meggyeszte, Gyulán, Újkígyóson és másutt – egyre népszerűbbek, tömeges az érdeklődés. 1945 őszén Adyról, József Attiláról, Móricz Zsigmondról, Szabó Dezsőről, decemberben József Attiláról, 1946 januárjában Petőfiről, Arany Jánosról, II. Rákóczi Ferencről beszél. Színes, lendületes előadó. „Látom: a közönségem is megvan, – nevemre mindenütt tódulnak az emberek” – nyugtázza sikereit.⁶⁵ Egyik hallgatója a fiatal Dér Endre. „Azóta sem hallottam olyan szuggesztív, szabatos, színes és objektív előadásorozatot a 20. század legjellegzetesebb magyar íróinak elemzéseként – mint a csabai Madisz-ban. Azt hiszem, az írói arcképek tárgyyszerű megrajzolását inkább elősegítette, mintsem elmosta volna az előadó számtalan személyes reflexiója, a vonatkozó személyes élmények és értékítéletek szenvedélyes kitergetése.”⁶⁶ Cseres Tibor a gyulai városháza tanácstermében hallgatja egy vasárnapi ünnepen. „A rendezőség úgy tempírozta az előadást, hogy az istentiszteletek közönsége is hozzájuthasson a papi prédikációk után.

61 Cseres kifejezése, Cseres, 256.

62 L. *A tanár*. Zimonyi Zoltán: Féja Géza Esztergom-táborban, I. *Új Forrás*, 1980/6, 7-12.

63 L. többek között Darabos Pál: Emlékezés Féja Gézára, Békéscsabára és az ifjúságra. *Új Auróra*, 1979. 1., 27-33.

64 „Megtámadtak, hogy az Áchim-kollégium igazgatója vagyok, nyugdíjas állásban. [...] A MADISZ vezetőképző népfőiskolát akart alapítani, hogy a falusi szervezetek élén munkaképes elemek álljanak, s elhatározta, hogy Áchim-kollégium lesz a népfőiskola neve. De nem sikerült anyagi alapot teremteni, s így az Áchim-kollégium nem nyílt meg. Csakugyan engem akartak vezetőjének, de ez csak terv volt, ha sikerül az anyagi alapot megteremteni, a személyi kérdéseket előbb illetékes helyek elé terjesztették volna.” *Lélekben*, 204-205. 1946. február 3.

65 *Lélekben*, 199. 1945 karácsony este.

66 Dér, 9.

Kossuthról beszélt. Szava oly gyújtó hatású volt, hogy végezetül a közönség, ha fegyvert kap, s még elérheti, Világos felé indul, hogy megfordítsa Görgey döntését.”⁶⁷

Ellenfelei köpönyegforgatónak festik Fóját. Egy újabb pszichobiográfiai adat: „párthúsége”. Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokat a Független Kisgazdapárt abszolút többséggel nyerte meg. Fóját ez arra ösztönözhetette volna, hogy a kisgazdák védelmébe húzódjék. „Írt Nagy Feri,⁶⁸ az újjáépítési miniszter. A Kisgazdapárt égisze alatt működő Parasztszövetség kulturális munkájához segítségemet kéri. [...] Egyelőre kitérek, mert a Parasztpárthoz tartozónak érzem magam. A helyi kisgazdapárti vezető most szólt, hogy fogadjam el a Békés megyei lapjuk szerkesztését. Finoman visszautasítottam. Az én útjaim másfelé vezetnek.”⁶⁹ Nemcsak másfelé vezették, másfelől is indult. Amikor a Nemzeti Radikális Pártot Bajcsy-Zsilinszky a Kisgazdapártba vezette, Fója a sajtóban felvetette egy új, agrárproletár jellegű nemzeti parasztpárt gondolatát.⁷⁰

*

A népi írók és a hatalom viszonyát vizsgálva N. Pál József megállapított egy „beszédes törvényszerűséget”: a mozgalom „a változó politikai keretek között is lényegét, magatartásának struktúráját tekintve állandó maradt, miközben minden vezető politikai csoport elkerülhetetlennek tudta a vele való szembe-sülést, s a valamilyen szintű számvetést. [...] a népi írói mozgalomban termelődő gondolatokra – amellet, hogy fenntartásait kezdetektől máig megfogalmazta az éppen adott politika – szinte minden rendszernek »szüksége« volt. Olykor bevallatlan önkontrollként, máskor integrálható értékeként. A mozgalom pedig – mivel, Veres Pétert idézve: »népben-nemzetben« és soha nem politikában-hatalomban gondolkodott – változó mértékben ugyan, de mindig vállalta a »párbeszédet«, ám önfeladásba hajló békét nem kötött, autonómiáját soha föl nem adta.”⁷¹

Ez a „beszédes törvényszerűség” alakítja Fója történetét. Értékvilágát, politikai krédóját ismerve egy percig sem lehet kétségünk, hogy összeegyeztet-hetetlen a marxista világnézettel, a fokozatosan berendezkedő, s 1948-ban a ha-talmat megragadó bolevista eszméssel és politikai gyakorlattal. Fója az önkormányzatiság és a nemzeti függetlenség híveként következetesen óvott

67 Cseres, 255.

68 Nagy Ferenc (1903 – 1979) későbbi miniszterelnök ekkor a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt és a Magyar Parasztszövetség elnöke. 1945. május 11. november 15. között újjáépítési miniszter.

69 *Lélekben*, 183. 1945. november 10.

70 Magyar parasztpártot! *Válasz*, 1936/1, 1-7.

71 N. Pál József: *A népi írókról szóló állásfoglalás és történeti-ideológiai háttere*. *Válasz évkönyv*. 1989/I. Szerk. Medvigy Endre. 1989, Veres Péter Társaság, Püski Kiadó, 171.

minden nagyhatalmi, német, majd szovjet befolyástól. A szomszéd népek összefogását, a Duna-menti konföderációt tartotta kívánatosnak. Gazdasági és szociális kérdésekben, a kollektívizmusban volt ugyan némi érintkezés a fennköltlen hirdetett (valóságban eltorzult) kommunisztikus tézisekkel, ám ezeket Féja és a népiek (pl. a szövetkezetek alakítását) erőszakmentesen, önkéntesség alapján képzelték. „A kis nép élete csakis tiszta szociális tartalommal telített kollektív életformákban történhetik. De a kollektív életformán belül minden gátat el kell söpörni az egyéni értékek kiteljesedése elől. A kollektív és az inividuális gondolat tökéletes összhangját kell kiépítenünk. [...] Az államszocializmus brutalitásával szemben nyilván a társadalmi szocializmus szélesebb élete és gazdagabb lehetőségei felé kell törekednünk. A kis népnek, ha élni akar, nemcsak »mennyeségét« kell őriznie és gyarapítania, hanem »minőségé« is kell nőnie.”⁷²

Elvileg képtelenség tehát, mégis jó okkal történt, hogy a kommunista párt központja (és a befolyása alatt álló politikai rendőrség) kesztyűs kézzel bánt Féja Gézával, a békés megyei vezetés pedig kifejezetten támogatta, együttműködésre törekedett vele.⁷³ Félját a nemzet, a társadalom szolgálata vezette, ezért vállalta a »párbeszédet«, ám önfeladásba hajló békét nem kötött, autonómiáját föl nem adta. Sokszor, sokan felszólították, hogy tagadja meg a múltját. „Hát: én revízióra hajlandó vagyok, de megtagadásra nem.”⁷⁴

Nem kétséges, ha nincs meg Féja Gézában a szolgálat készsége és gyakorlatiassága, eltapossák. A magatartása ellen azonban „nem lehet kifogás”.⁷⁵ A *Viharsarok* című lapban számos névtelen cikke jelent meg.⁷⁶ „A nyomdászok kéziratból szedték cikkeit – emlékezett vissza Cseres Tibor –, melyeket én szónyi javítás nélkül adtam le – tapasztalatból tudva már, hogy egyetlen hangsúlyában sem fog ellene szólni annak az általános napi és népi politikánk, amelyet a három párt együttesen folytatott és tanúsított.”⁷⁷

*

72 Magyar parasztpártot! *Válasz*, 1936/1, 6.

73 „A csabai szervezett munkásság szintén kiállt az író mellett [...] magától Révai Józseftől kérték Féja háborítatlan foglalkoztatásának biztosítását, s ezt Révai csakugyan engedélyezte is, azzal a kikötéssel, hogy az író nevét ne plakátazzák, ne nyomtassák ki a cikkei alá – amíg ő maga nem gyakorol önbírálatot tévedéseiért. – Nos, erre az önbírálatra az író soha nem kerített ugyan sort, de a Madisz-szemináriumok – ettől függetlenül – példátlan sikerrel zajlottak hosszú hónapokig.” *Dér*, 1987.

74 *Lélekben*, 195. 1945. december 19.

75 Féja Géza kifejezése. Egyik levelében Kossa Istvánra, a Szakszervezeti Tanács (Szaktanács) főtítkárára hivatkozik, aki úgy nyilatkozott, hogy a B-listánál nem a múltat kell nézni, hanem azt, hogy az utóbbi évben ki milyen magatartást tanúsított. „Az enyém ellen ebből a szempontból ugyancsak nem lehet kifogás.” *Lélekben*, 222. 1946. március 19.

76 1945. november–decemberében nyolc folytatásos Áchim-pályaképe. Írt időszerű politikai kérdéstről is, pl. a Parasztpárt jövőjéről: Nyugodtan és derűsen. *Viharsarok*, 1945. november 10.

77 Cseres, 254.

Féja háború előtti és alatti tevékenységének megítélése ellentmondásos szövevény. Politika és etika, elvek, érdekek és sérelmek mozgatják. Szerepet játszanak emberi tényezők, Féja turbulens személyisége,⁷⁸ az újjáéledő népi-urbánus vita, Bajcsy-Zsilinszky és az Áchim-ügy. Esetenként Féja személye csak ütközőpont politikusok rivalizálásában.⁷⁹ Mégis viszonylag egyszerűek és jól kirajzolódnak a meghatározó motívumok. A szakirodalom – a népi írók vonatkozásában általánosságban – ezt fel is tárta. A nagypolitika szintjén a Szociáldemokrata és a Polgári Radikális Párt, még tágabban az urbánus baloldal, jelentős részben a Kisgazdapárt (főként Bajcsy-Zsilinszky Endre volt hívei) az elmarasztalást, kirekesztést szorgalmazták, a Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt a hallgatolagos beilleszkedést, együttműködést.

Végső soron három erős szándék határozta meg Féja sorsát: az urbánus baloldal *kérlelhetetlen humanizmusa*, a kommunista párt *politikai voluntarizmusa* és a Viharsarok népének, új vezetőinek *megilletődött befogadó-együttműködő készsége*.

*

Kérlelhetetlen humanizmusnak nevezem a jogaiban, majd létében is veszélyeztetett, holokauszt-túlélő magyarok eltökéltségét, hogy a háború után, ami megmarad, az „fertőzettől mentesen maradjon”.⁸⁰

Féja a '30-as évek elején, még Bajcsy-Zsilinszky párthíveként, a Márciusi Fiatalok szemináriumának szervezőjeként, a népi-urbánus ellentét bontakozásakor kész volt vitára/párbeszédre pl. Ignótus Pállal a Cobden Szövetségben.⁸¹ Sinka *Himnuszok Kelet kapujában* című kötetét ismertetésre ajánlotta Ignótus Pálnak, Zsolt Bélának.⁸² Az 1937. március 15-i Múzeum-kerti gyűlésről írva a Szép Szó társszerkesztője, József Attila Féja „új körét” említi: „Erre a múzeumi gyűlésre nem mentem el. Nem mentem el, bár talán szívesen meghallgattam volna Féja Gézának, ennek a lobogótűzű igehirdetőnek (új köre ennek mutatja), magyarán szólva fanatikus propagandistának fölhevült szavait [...]”⁸³ A Szép Szó szerkesztői 1937 tavaszán és őszén, a *Viharsarok* lefoglalásakor, illetve

78 „Személyiségének volt [...] egy kevésbé vonzó: szarkasztikus-pletykáló, vitriolosan gúnyolódó oldala is: feketenyelvűsége. [...] Szarkasztikus természetű, feketenyelvűsége bizonyára erősen közrejátszott abban, hogy a zseniális irodalmár és páratlan bátorsággal hadakozó, remek szociográfus, a *Viharsarok* kapudöntő írója »száműzetési« évei meghosszabbodtak Csabán, Tomijában.” Déry, 9.

79 Pl. Gyuska megyei párttitkár és Szobek volt főispán között. *Lélekben*, 200. 1945. december 29.

80 Följelentés. *Szép Szó*, 1938. december, 252.

81 Hevesi András: Népi vagy polgári kultúra? *A Toll*, 1933. júl. 18., 93–102. Vita Féja Gézával a Cobden Szövetségben. *Mi a jobboldaliság és mi a baloldaliság?* Cobden, 1937. júl.–aug., 239–240. *Féja Géza és Ignótus Pál vitája a Cobden Szövetségben*, Cobden, 1937. szept.–dec., 260.

82 Féja, 2003, 45.

83 József Attila, 274.

a per idején szolidaritásukról biztosították Féját,⁸⁴ aki a népiek közül láthatóan a legközelebb került az urbánusokhoz – és ugyancsak ő volt az, akit ugyanez a kör egy év múlva „feljelentett” „a jövő nemzedéknek, a leendő oknyomozóknak és olvasóknak, a történelem hatalmas restanciával terhelt ítélőszéke előtt”.⁸⁵

A „feljelentés” oka a *Fejtő-Fischl* ügy, egy névtelen jegyzet a Kelet Népe 1938. decemberi számában. Fejtő Ferenc – aki néhány hónappal korábban Franciaországba emigrált – a *Budapesttől Párizsig* című memoárjában így emlékezett az esetre: „Meglépett a népiesek új orgánumában, a *Kelet Népe*-ben megjelent rosszündulatú támadás: a cikkíró utalt zsidó származásomra, és megbélyegezte »dezertálásomat«, és »gyávaságomat«. Szökésemmel, nemde, bebizonyítottam, hogy semmi sem köt a magyar kulturális élethez... Ilyen körülmények között – folytatta – meghökkenítő, hogy a szocdem sajtó továbbra is közli az írásaimat. Az ilyen embereknek – szerinte – el kell tűnniük a magyar életből, és minden becsületes magyar embernek el kell fordulni tőlünk. Ezt a támadást nem holmi náci közölték, hanem egy olyan szerkesztőség, amelyet az egyik legismertebb népi író, Féja Géza vezetett. Ez a denunció írás annál inkább megdöbbentett, mivel Féjával, akivel annak idején Hatványéknál találkoztam, szívélyes kapcsolatban voltam, és kevéssel távozásom előtt dicsérő cikket írtam a paraszti nyomorúságot tárgyaló, *Viharsarok* című könyvéről; amikor a bíróság Féját elítélte a könyvért, a *Szép Szó* hasábjain tiltakoztam az ítélet ellen s biztosítottam őt szolidaritásunkról.”⁸⁶

A *Kelet Népe* cikkére Gáspár Zoltán, Ignóus Pál és Remenyik Zsigmond válaszolt: „Igen, följelentjük a kortársaknak, Magyarországon belül és kívül tartózkodó magyaroknak, a demokrácia híveinek és hívőinek, s mert minél szorongatóbb a pillanat, annál messzebbre kell néznünk: a jövő nemzedéknek, a leendő oknyomozóknak és olvasóknak, a történelem hatalmas restanciával terhelt ítélőszéke előtt is följelentjük a csalárdságot, kétértelműséget és nemtelenséget, mely egy szomorú időben a lelkeket és papirosokat ennyire megferdítözhette. Mi lesz a sorsunk a közeli jövőben, mely a mi eszméinkhez hű embernek minden eddiginél súlyosabb és kockázatosabb megpróbáltatást tartogat?

84 „Kedves Barátunk! Addig is, amíg alkalmunk lesz Veled személyesen beszélni, ezúton fogadd teljes együttérzésünk kifejezését. Könyved elkobzásával szemben, természetesen, a Szép Szóban is állást foglalunk. Baráti üdvözlettel Horváth Tibor, Ignóus Pál, József Attila, Fejtő Ferenc, Hatvani Bertalan.” Féja, 2003, 81., 1937. április 9. Összel, a *Viharsarok* törvényeségi tárgyalásakor Ignóus Pozsonyból képeslapon üzen: „Addig is, míg személyesen beszélhetünk, sokszor ölel, s mindenben veled érez Ignóus Pál.” A képeslap aláírója – Remenyik Zsigmond, Györy Dezső, Bodnár István, Andreánszky István mellett – „szerepettel üdv. Fejtő Ferenc.” Pozsony, 1937. október 15-i keltezéssel. Féja, 2003, 86. A kötetben „beszélhetünk” helyett tévesen „beszélgetünk” olvasható. Az eredeti fénymásolata a birtokomban.

85 *Följelentés*, 251–252.

86 Fejtő Ferenc: *Budapesttől Párizsig. Emlékeim*. Ford. Balabán Ferenc. 1990, Magvető, 215–216.

Mennyi marad fizikai valónkból s mennyi emlékünkből? Nem tudjuk. De akarjuk, hogy ami megmarad, az ettől a fertőzettől mentesen maradjon.”⁸⁷

A Szép Szó nem firtatta, hogy ki a névtelen írás szerzője. A „csalárdság, kétértelműség és nemtelenség” vétkét – egyébként ilyenkor szokásos módon – a felelős szerkesztő, Féja nyakába varrták. Két megjegyzés kívánczik ide. A *Kelet Népet* Szabó Pállal együtt jegyezték, Féja társszerkesztő, mégis egyedül ő a gyanúsított. Biztosra vehető, hogy Ignotusék Félát tartották szerzőnek.⁸⁸ Feltevésüket nem zárhatjuk ki. Féja indulatai olykor elszabadultak, cikkei „épp úgy táplálkozhattak egy momentán elolvasott újságcikkből, egy könyvből, mint abból a véletlenből, hogy valakivel találkozott az utcán és vitába keveredtek, amivel kapcsolatos legszemélyesebb nézeteit Féja mindig cikkekben akarta megírni.”⁸⁹ A *Kelet Népe* „fischlező” írása egy budapesti folyóiratban, valamint „jelentéktelen külföldi folyóiratokban” „a magyar népi arcvonal íróiról” megjelent „durva és hazugságtól hemzsegő” Fejtő-támadásokra hivatkozik, ez dühíthette fel a lobbanékony névtelen szerzőt. Csakhogy 1938. szeptember-november között hirtelen felindulást kiváltó cikket Fejtőtől sem a *Szép Szóban*, sem a *Népszavában* nem találtam, s azt sem tudjuk, mely külföldi folyóiratokban jelenhettek meg a népieket támadó írások. Okot adhatott volna Fejtő igaztalan és sértő Illyés-pamfletje,⁹⁰ de az fél évvel korábbi; Illyéshez fűződő viszonyát ismerve, és az eltelt idő miatt aligha ez bőszíthette fel Félát. Lehet, hogy mégsem ő a szerző?

A „kérelmelhetetlen humanizmus” első ízben a Fejtő-Fischl jegyzet miatt hívta tetemre Félát. A ’40-es években írt cikkei (főként Stefan Zweig „nekrológja” és az ún. Negresco)⁹¹ miatt 1945 után kiközösítése végleges, úgy tűnik, örökletes és hatályos mindmáig.

A magyarságukból kirekesztett magyarokat „törvényes-törvénytelenység” fosztotta meg a jogaiktól, idegen hatalom kezére jutottak, családjuk „füstbe ment”.⁹² A gettó, ha lázadásról álmodott, miről? Kitörni a városba – „nem a közműveket elfoglalni, nem a kaszárnyákat bevenni – csak, amihez a legteljesebb jogunk van, hazamenni és lefeküdni a saját ágyunkba, bebújni a saját paplanunk alá, amely tegnap még törvényes polgári pajzsunk volt”.⁹³

87 Följelentés, 251–252.

88 A szerzőt a bibliográfiák nem azonosítják. Balogh Ferencz *Féja Géza* bibliográfia című összeállításában nem található (Békés Megyei Könyvtár, 1997, MEK). Varga Rózsa–Patyi Sándor: *A népi írók bibliográfiája* (Akadémiai, 1972) kötet névtelenül *A mozgalom kialakulása, élete, programcikkek, viták* fejezetbe vette fel.

89 Dernői Kocsis László jellemezte így 1946. január 2-i tanúkihallgatásán.

90 Gerson du Malheureux álnéven: Világnézeti poligámia avagy Felsülésem Illyepusztáival. *Szép Szó*, 1938. július, 38–42.

91 Öngyilkosság. *Magyarország*, 1942. február 24., illetve Razzia Mekkában. *Esti Magyarország*, 1942. május 20.

92 A holokauszt túlélők keserű eufemizmusa a halálra, hasonlóan a „balra ment” kifejezéssel.

93 Zsolt Béla: *Kilenc koffer*. Internet.

A holokauszt túlélőkben volt harag, indulat, bosszú (is). Kérdés: arányba lehet állítani ezek mértékét a természetjog, a Tízparancsolatot mérhetetlen megtiprásával? És volt „érett és tűnődő kevésszavú alázat” is, sine ira. Remény a messzefénylő szabad jövőre. De csak remény, mert az idő nem hozta meg az értékek egyezségét sem a kánonban, sem az irodalmi életben.

A kommunista párt voluntarizmusa. A kommunista párt legfelső vezetése és ideológusai (Rákosi Mátyás, Révai József, Lukács György, Horváth Márton) taktikából számoltak a népiekkel, Féjával is.⁹⁴ Úgy vélték, a mozgalom felhasználható a saját szellemi-politikai szektájuk igazolására, céljaik leplezésére. Szükségük volt szociális nézeteikre, még inkább híveikre. A hatalom megszerzéséhez tömegtámogatást akartak szerezni. Révai József 1945 decemberében a *Marxizmus és népiesség* újrakiadásához írt előszavában így indokolta műve időszerűségét: „A marxizmus álláspontját nemcsak azért kellett szembesíteni a népiek nézeteivel, hogy őket neveljük, hanem azért is, hogy önmagunkat neveljük. A népiesekkel szemben bizonyítani azt, hogy a kommunista álláspont népi, nemzeti, demokratikus álláspont, egyben azt jelentette, hogy pártunkon belül bizonyítottuk a népi, nemzeti, demokratikus álláspont szükségességét.”⁹⁵

A kommunista párt központja – Rákosi Mátyás öccse, Bíró Zoltán személyesen is, aki 1945 decemberében Békéscsabán járt – azt tanácsolta a megyei szervezetnek, hogy dolgoztassák a kultúr munkában Féját, de kifelé ne mutassák a kapcsolatot, s majd előkészítik ügye végső rendezését: legitimálását.⁹⁶ A suba alatti együttműködésre koalíciós partnerük miatt kényszerültek.

A megilletődött vidék befogadó készsége. A kommunista párt helyi szervezete szintén számolt Féjával, ám egészen más indítekből, mint a központ. A jó képességű, jellemzően autodidakta vezetők őszintén, kissé megilletődötten fogadták az országos hírű, közējük csöppent (száműzött) író. A megye művelődésére nézve hasznosnak,⁹⁷ személyüket illetően dekórumnak tekintették.

Cseres Tibor, a szemtanú, évtizedek távolából úgy látta, hogy Féja, „ha az ízek keserűbb felét kitörölte szájából az idő múlása, talán legmelegebb sikereit ezekben az években lelta meg. Mert ki állt ott mellette? Serdülő fia (akiről le nem vette apai gondviselő szemét) s testközelben az egész város, talán az egész me-

94 Ilyés Gyula 1945. május 9-én este Rákosival, Gerővel, Révaival alkudozott: „sem Szabónak, sem Némethnek nem eshet baja, Tamásinak, Kodolányinak, Féjának sem (utóbbi ők mondták)”. Ilyés, 361.

95 Révai József: *Marxizmus és népiesség*. Bp., 1946, Szikra Kiadás, 10.

96 *Léleken*, 200. 1945. december 29.

97 „Munkájának eddigi eredménye igen nagyra értékelendő. Békéscsabán a diákság nagy részét be tudta vonni a rendszeres oktatási munkába, ami itt eddig senkinek sem sikerült. De nem pihent meg az elért kezdeti eredményeken. Anyagi nyomora, hiányos táplálkozása ellenére fáradhatatlanul dolgozik az ifjúság felrázásán és demokratikus művelésén könyöradományal egyenlő ellenszolgáltatásért.” Lerner Pál jelentése. L. Feitl.

gye népe, amelytől nem várt semmit, s amely nem tudott mit kezdeni vele azonkívül, hogy ámulva hallgatta.”⁹⁸

Féja helyi legenda, országos hírvéber, aki ott jár-keel az utcákon, „hónapokig nem tudtak betelni vele, akik felismerték”.⁹⁹ Békéscsaba köz- és társasági életében népszerűségre tett szert. Meghívták, „adták házról házra, alig maradt estéje üresen, versengtek az értelmiségi háziasszonyok, hogy őt megvendéghessék, s utána éjfélíg-hajnalíg hallgathassák tanításait, kinyilatkozásait s történeteit”.¹⁰⁰ Vendéglátói között ott van a kommunista párt megyei titkára. „Gyuska Jánosnál voltam vacsorán, a kommunista párt megyei titkáránál. [...] A kultur-ügyeket Vizsnyiczay intézi, cipész volt, öröm vele dolgozni. Megértő, jóindulatú és fáradhatatlan. Ő is meghívott a múltkor.”¹⁰¹ Karácsony első ünnepe nála tölti fiával együtt ebéden – vacsorán. Szilveszterre Ligeti László, a politikai rendőrség megyei vezetője hívta meg.¹⁰² Ezek a vendégségek a házigazdák többségének autodidakta önképzési alkalmak is. A színesen mesélő vendég szép, igaz ismeretekkel és érdekes anekdotákkal, zaftos pletykákkal viszonzta a traktát.

Féja 1945 utáni helyzete ellentmondásosságát jelzi, hogy a helyi baloldali, kommunista és szociáldemokrata vezetők olykor saját országos központjukkal szemben is kiálltak mellette, emberségessé szelídítették az ellene indított eljárás egyes fázisait, sőt állítólag még egy önbíráskodó kivégzési szándéktól is megóvták. Elvi alapon és meggyőződésből védtek azt az író, aki az 1930-as évektől szószólója volt ügyüknek. Megmutatkozik ebben az átlátható és így vállalható emberi viszonyok jelentősége, a helybeliség szerepe. Védelmet nyújtottak, mert tudták, hogy cikkeiben lépten-nyomon a társadalmi átalakulás, a változás és előrejutás távlatait kutatta.

A helyi hatalomnak arca is van. És sorsa.

Az első, akivel Féja kényszerűen találkozik, a Békésen őt kihallgató Ligeti (Lerner) László (1911–1991). Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása után, 1944 decemberétől vett részt a rendőrség vidéki egységeinek szervezésében, majd 1945 tavaszától 1946 márciusában történt elbocsátásáig őrnagyi rangban a Békés megyei rendőrség politikai osztályát vezette.¹⁰³ Zsidó ember, holokauszt túlélő. Lőcsei (Lerner) Pál (1922–2007) újságíró, szociológus, ’56-os forradalmár bátyja.¹⁰⁴ Olvasta és becsüli a népi írókat. Amikor Németh László kihallgatására kerül sor, váratlan fordulat következik: a beharangozott „német” író Ligeti

98 Cseres, 256.

99 Cseres, 255.

100 Cseres, 255.

101 *Léleekben*, 150. 1945. június 1.

102 *Léleekben*, 200. 1945. december 27., 29.

103 Féja, 2001, 19. Féja Endre jegyzete.

104 Lerner Pál ekkor Békéscsabán a Magyar Kommunista Párt városi agit-prop. osztályának ideiglenes vezetője.

azonnal felismeri, bocsánatot kér tőle, hogy a többiek közé a falhoz állította. „Kijött az asztal mögül, széket húzott oda, nekem is, magának is.” A vallatás – Németh szavaival – tété-à-tété¹⁰⁵ diskurzussá alakult. Ligeti elmondta, hogy „Féját is rettenetesen sajnálja, tehetséges ember, de kénytelen őt őrizetbe venni.”¹⁰⁶ A felbujtás alaptalanságát tisztázva Ligeti László a szovjeteket informáló miatt köteles Féját Békéscsabára előállítani, és a politikai rendőrség központi szerveinek az állásfoglalását kérni. „Ott a rendőrség egyik hivatali szobájában biztosított civilizált éjjeli szállást és vendéglői kosztot számára.”¹⁰⁷

Láttuk, Ligeti Féjával együtt szilveszterezik, közeli viszonyba kerülnek. Féja Endre így ír erről: „kölsönös rokonszenven alapuló barátság jött létre közöttük. Apám megismerte Ligeti László családjának tragikus sorsát: 62 éves édesapja, Lerner Sámuel, öngyilkos lett a deportálása előtt; 62 éves édesanyja, 28 éves felesége és 8 éves kislánya Auschwitzban pusztult el. Ekkor és ennek hatására írta az alábbi sírverset, amely Lerner Sámuelnek, a Farkasréti zsidó temetőben felállított fekete gránit síremlékén olvasható: „Zord időkét éltünk, az erőszak / gyilkos fegyvere aggot, gyermeket, / nem kímélt, és / már feledni kezdtük, / hogy erre járt a szeretet. // A hősi szív elvadult napokban / hangtalan viselt minden szenvedést, / letarolták lombját, koronáját, / és tépni kezdték nemes gyökerét. // Tudott áldozni, de elszakadni / a magyar földtől sohasem tudott; / meghozta inkább, mit ember hozhat, a legfőbb, legfőbb áldozatot: // oltárra vitte, ami megmaradt, / legdrágább kincsét, férfiéletét, / boldogabb utód, állj meg sírjánál, / hullass könnyet és példáját dicséred!”¹⁰⁸

Az átlátható emberi viszonyok zavarják a hatalomtechnikát. A közösségek megbontásával becsületes emberek janicsárrá tehetőek. Az 1945 után gerjesztett társadalmi vákuumjelenség sok közösséget megbontott. Tömegnyi szervezett munkást emelt ki kádereként és szórt szét az országban, ahol gyökértelenül a proletárdiktatúra vak eszközei, sok esetben áldozatai lettek.

Gyuska János (1911–1954) sorsa is ezt mintázza. Sokgyermekes békéscsabai szlovák nemzetiségű evangélikus családból származott. Három elemiit végzett, autodidaktaként képezte magát. Gyermekkorától fizikai munkás, kőművesek mellett napszámosként elsajátította a szakmát. A szakszervezeti mozgalom, majd az illegális KMP tagja, tevékenységéért egy évre bebörtönözték. Féja így jellemezte: „Széles látókörű, becsületes, tiszta szívű és nagylelkű a szó legneme- sebb értelmében. Mint béresfiú kezdte, tömérdék szenvedésen ment keresztül, hozzám a legnehezebb órákban olyan tárgyilagos és emberséges volt, mint kevesen az életben. Emberségessége pedig nem polgári szentimentalizmus, hanem férfias, komoly szolidaritás az emberrel.”¹⁰⁹

105 Bizalmas, négy szemközti.

106 Németh, 12.

107 Féja, 2001, 19. Féja Endre jegyzete.

108 Féja, 2001, 20. Féja Endre jegyzete.

109 *Léleken*, 150. 1945. június 1.

Gyuska János Békés megyében a helyén volt, az MKP megyei titkáráként nem lett eszköz-ember. 1946-ban „egyelőre – 6 hónapra – Pestre megyé pártiskolára”.¹¹⁰ Lényegében kivonják a megyéből, felfelé buktatják. A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének miniszteri biztosa lesz (1947–1949), majd a Magyar Néphadsereg őrnagya (1949–1954). Talaját veszti, erkölcsileg és politikailag is meghasonlik, 1954. október 19-én kora reggel, 5-6 óra között öngyilkosságot követ el.¹¹¹

2. Források

Féja Géza népbírói ügyének elsődleges forrása: HU BFL - XXV.2.b - 2454 - 1946 Budapest Főváros Levéltára. A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Népjogászati iratok. Büntető iratok ide egyesítve: 4894/1946.

Emellett számos másodlagos forrást találunk az író hagyatékában, kortársak visszaemlékezéseiben, újságcikkekben. A legjelentősebb Supka Magdolna és Féja Géza levelezése.¹¹² A Békésre érkezés és az eljárás megszüntetése közötti időből (1945. március – 1949. január) másfélszáznál több (zömmel Féjától származó) levél maradt fenn. A forrásértékük rendkívül magas. Őszinték, feltárulkozóak. Baráti kezek hozzák-viszik, kerülik a postát. Nincsenek „kikacsintások” az új hatalomra. Ugyanakkor az értesülések java hallomás, gyakran ellentmondóak. Ellenőrzésre szorul(ná)nak. A kutatás ilyen részletekkel nem bíbelődhet, talán nincs is értelme, mi több: lehetetlen. Például ma már eldönthetetlen, hogy a fővárosi vagy a vidéki – egyként az MKP befolyása alatt álló, de egymással (az egyesítésükig) rivalizáló – főkapitányság „piszkálta-e”¹¹³ Féja ügyét? Egyáltalán a politikai rendőrség volt-e a mozgató, vagy ellenkezőleg, inkább fékezte az eljárást.

Három fontos forrást nem sikerült fellelnem. Az egyik Féja Géza hosszú¹¹⁴ „életvallomása” a második világháború előtti és alatti tevékenységéről, amelyet Péter Gábor felszólítására írt 1945 szeptemberében. A gépirat indigóval készült, s egy példányt Supka Magdolnának (volt feleségének) adott át. A tartalmára Féja Géza 1946-os rendőrségi vallomásából következtethetünk.

110 *Lélekben*, 205. 1946. február 3.

111 Gyuska János tiszti személyi okmánygyűjtője, Hadtörténelmi Levéltár. Jelzet száma: 28113. Halála dátumát a neten elérhető életrajzok tévesen közlik, egy nappal korábbra teszik.

112 *Lélekben*. Fontos adatokat kapunk Püski Sándor, Erdei Ferenc, Illyés Gyula és mások leveleiből is. L. Féja, 2003.

113 Féja kifejezése: „Ligetítő három napja újabb értesítés jött, hogy a vidéki főkapitányság piszkálja ügyemet.” *Lélekben*, 173. 1945. október 3.

114 Többször említi, eltérő adatokkal. „Megírtam 32 gépelt oldalon önéletrajzomat, s 12-én ajánlottan feladtam Péter Gábornak.” *Lélekben*, 166. 1945. szeptember 13. Kihallgatási jegyzőkönyve közel 50 gépelt oldalról szól.

A másik elveszett vagy lappangó forrás Féja Géának egy szintén hosszabb feljegyzése 1945. december végén. „Írtam Révai Józsefnek, leírtam a gyulai esetet.”¹¹⁵ „[...] mértéktartóan írtam, válaszoltam szerepem, okait, indokait, munkám pártok feletti mivoltát, s azt is, hogy ha kívánják, egészen félre állok.”¹¹⁶ Nem tudjuk, Révai szólította-e fel a számadásra, Féja maga érezte szükségét, esetleg helyi mentorai, pl. Gyuska János javasolta? Nem mellesleg a beszámolót Gyuska maga vitte fel Révainak. A dolog előzménye: a gyulai Nemzeti Bizottság egyhangú határozattal meghívta Félját könyvtár- és múzeumőrnek. Erről kellett magyarázkodnia, vagy arról, hogy egyre „láthatóbb” szereplője Békés megye kulturális életének?

A harmadik kallódó forrás egy nyilatkozat, amelyet Erdei Ferenc kért tőle 1948-ban: „hajlandó volnál-e valamiféle egyenes és félre nem érthető deklarációt tenni, amelyben a mi ízlésünk határai között az is benne foglaltatnék, hogy egynémely korábbi cselekedeted revízió alá veszed”. Féja írt egy nyilatkozatot, de ez, a megjegyzése szerint: „nem volt elég”.¹¹⁷

*

Féja Géza népbírószági ügyét 1987-ben ismertem meg a Szent István Bazilika alagsorában, Budapest Főváros Levéltára gyűjteményében. Tételesen az alábbi iratokat tanulmányoztam:¹¹⁸

1. 1946. január 2. A Magyar Államrendőrség budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya tanúvallomási jegyzőkönyvei Féja Géza gyanúsított elleni bűnügyben. Tanúvallomást tevő kihallgatottak: Dernői Kocsis László, Stella Adorján, Fodor József, Boross Elemér és Horváth János.
2. 1946. január 16. A Politikai Rendészeti Osztály jelentése Féja Géza népellenes bűntett ügyében lefolytatott nyomozásáról, majd
3. 1946. február 14. újabb jelentés a pótnyomozásról.
4. 1946. február 19. (érkeztetési dátum) Nyomtatvány: a Politikai Rendészeti Osztály a bizalmas feljelentés alapján népellenes bűntett miatt Féja Géza ellen indított nyomozás ügyét átadta a Budapesti Népügyészségnek. Az eljárás nyomozati szakból ügyészi szakba lép.
5. 1946. február 20-i érkezési pecséttel a politikai rendőrségtől egy publikációs lista és egy idézetjegyzék a Budapesti Népügyészséghez.
6. 1946. március 7. Azonosítatlan miniszteri biztos véleménye a Nép-főügyészségnek *Féja Géza ügye* címmel. Aláírás nélküli gépiratmásolat, 8 oldal.

115 *Lélekben*, 200. 1945. december 30.

116 *Lélekben*, 201. 1946. január 5.

117 Erdei Ferenc Féja Géának 1948. január 15. Féja, 2003, 198.

118 Az iratok keletkezési/érkeztetési dátumát kiemeltem, így az eljárás krónikája is követhető.

7. 1946. április 5.¹¹⁹ Féja Géza kihallgatása a békéscsabai rendőrkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán.
8. 1946. április 11. (érkeztetési dátum) ifj. dr. Fóris Lajos ügyvéd datálatlan feljelentése a Budapesti Népügyészséghez Féja Géza újságíró, békéscsabai lakos ellen népellenes magatartás miatt.
9. 1946. április 27. Major [Róbert] miniszteri tanácsos négy oldalas gépírásos feljegyzése Féja Géza ügyéről a Népügyészségnek és a Népfőügyészségnek.
10. 1946. május 8. A Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának átírtára a Népügyészségnek: február 17-én már megküldték a Féja Géza ellen indított nyomozás ügyiratait.
11. 1946. május 21. Major [Róbert] miniszteri tanácsos megküldi átíratait a Népfőügyészségnek Féja Géza ügyében.
12. 1946. június 6. A Budapesti Népügyészség kivonata a terhelt politikai természetű irodalmi működéséből a népellenes bűncselekmény elkövetésével gyanúsított Féja Géza bűnügyében.
13. 1947. január 10-i kelettel dr. Aczél Endre népügyész aláírásával az 1946. június 6-án kelt kivonatolás kiegészítése.
14. 1947. november 4. Dr. Aczél Endre népügyész benyújtja a Vádiratot.¹²⁰
15. 1948. január 21. Dr. Ferencz Tibor, a népügyészség vezetője Féja Géza iratait hivatalos használatra visszakéri a Népbíróság elnökétől.
16. 1948. december 24. A Budapesti Népügyészség a vádat ejti.
17. 1949. február 9. A Budapesti Népbíróság végzése a bűnvádi eljárás beosztásáról.

Az iratokat annak idején kijegyzeteltem, a fontosabbakról teljes, betűhív másolatot is készítettem. Szerencsére, ugyanis Budapest Főváros Levéltára 2020. június 29-én – amikor néhány, kisebb jelentőségű részlet tisztázása érdekében újra kikértem – arról tájékoztattott, hogy az anyag (talán beázás miatt) elpusztult.

(Folytatjuk)

119 Féja kihallgatására március 23-án délelőtt került sor, erről még aznap este részletesen beszámolt Supka Magdolnának. Megemlítette, hogy a politikai rendőrség „tárgyilagosan s feltűnő igazságérzékkel tárgyalta az ügyet,” amely „eléggé lassan megy. [...] miután a pol. rendőrséggel nem érték célt, egyesek a népügyészségen keresztül akarnak eljárást ellenem.” *Lélekenben*, 223–225. 1946. március 23. Figyelmet érdemel, hogy kihallgatására nem előállítással került sor, és nem Budapesten. Lehet, hogy kihallgatása után a jegyzőkönyvet Féja otthon maga készítette el, s április 5-én adta le, ennek tudható be az eltérő keltezés.

120 A Szociáldemokrata Párt napilapja, a Világosság másfél évvel korábban hírül adta: „Készül a vádirat Féja Géza ellen. Féja Géza, a jobboldali politikához csatlakozott falukutató író ügyében dr. Aczél Endre népügyész a közeli napokban elkészíti a vádiratot.” 1946. június 8., 2.